

T.C
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
2019-YL-055

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA ÂYÂNLAR ve BİR ÂYÂN
AİLESİ OLARAK KÂTİPZÂDE AİLESİ

HAZIRLAYAN: Nergiz ÇELEN

TEZ DANIŞMANI:
Prof. Dr. Tanju DEMİR

AYDIN
2019

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Nergiz ÇELEN tarafından hazırlanan “Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlar ve Bir Âyân Ailesi Olarak Kâtipzâde Ailesi” başlıklı tez, 28/06/2019 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan : Prof. Dr. Tanju DEMİR	ADÜ	
Üye : Dr. Öğr. Görevlisi Bülent ÇELİK	ADÜ	
Üye : Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN	EGE	

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans tezi, Enstitü Yönetim Kurulunun .....Sayılı kararıyla .....tarihinde onaylanmıştır.

Doç. Dr. Ahmet Can BAKKALCI

Enstitü Müdürü V.

T.C
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemler ile yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, bilgi ve sonuçları bilimsel etik kuralları gereği eksiksiz bir şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

02/07/2019

Nergiz ÇELEN

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. yüzyıldan beri varlığı bilinen âyânların, özellikle 1683 Viyana bozgunundan sonra önemleri artmıştır. Başlarda basit belediye görevlerinde rol oynayan âyânlar, imparatorluğun taşrada merkezi otoritesinin sarsılması ile XVII. yüzyılın sonlarından itibaren etkili olmaya başlamışlardır.

İmparatorluğun mali bunalım, Celâli isyanları, başıboş levendler ve eşkıyalarla uğraşmak zorunda kaldığı dönemde âyânlar veya yerel hanedanlar devlete taşrada yardımcı olmuş, aynı zamanda bu süreç ve yardımlar kendi varlıklarının devlet tarafından kabulünün de yolunu açmıştır.

İmparatorluğun taşrada bulunan yerel güçlerinden biri haline gelen âyânlar özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kuvvet kazanmış, XIX. Yüzyılın ortalarına değin varlıklarını sürdürmeyi başarmışlardır. Timar sisteminin çözülüşü, iltizam sisteminin uygulanmaya başlaması ve mütesellimliklerin âyânların ellerine geçmeye başlaması ile taşrada güçleri artan âyânlar, halktan istenilen vergilerin toplanması, savaş dönemlerinde istenilen askerin ve zahirenin temini ve bölgelerde sorun çıkaran, huzursuzluğa neden olan eşkıyanın yakalanıp cezalandırılması için devlet tarafından görevlendirilmişlerdir.

Giderek güçleri ve önemleri artan âyânlar ehl-i örf mensupları ile de anlaşarak reâyâdan haksız akçe toplamaya başlamışlar, savaş dönemlerinde devletin isteklerine bazen bahaneler sunarak bazense hiçbir neden belirtmeden kayıtsız kalmışlardır. Âyânlık müessesesi XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar bazı istisnalar dışında devletin, taşrada otoritesinin devam etmesini sağlamış fakat yüzyılın ikinci yarısından itibaren kurum olarak yozlaşmaya başlamıştır.

Âyânların etkili oldukları süreç boyunca Manisa'da Karaosmanoğulları, Sivas'ta Zaralızâdeler gibi her bölgenin öne çıkan bir âyânı veya yerel hanedanı olmuştur. Bu çalışmanın konusu olarak da İzmir'de etkili olan Kâtipzâde ailesinin faaliyetleri, halk ve devlet ile olan ilişkileri, devletin aileden talepleri ve aileye verdiği görevler, halkın, âyân olarak Kâtipzâdelerden memnuniyetleri ve şikâyetleri Osmanlı Arşivi belgeleri ışığında, objektif ve bilimselliğe uygun bir şekilde açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Âyân, İltizam, XVIII. Yüzyıl Osmanlı, İzmir, Kâtipzâde

ABSTRACT

“Ayans” whose presence is known in the Ottoman Empire since 16th century gained importance especially after the Vienna defeat in 1683. Ayans who firstly took roles in the municipal services began to be more effective from the end of the 17th century forward with the Empire’s authority shaken in rural.

At the time of economic depression and “Jelali revolts” when the Empire had to struggle with bandits, Ayans or local dynasties helped the state in rural and as a result, these paved the way for their presence by the state.

Had become one of the local powers of the Empire in rural, Ayans gained power beginning from the second half of the 18th century and maintained their presence till the mid 19th century.

After the manorial system collapsed, İltizam system came into effect and Ayans gained the local authority (mütesellimlik), Ayans were charged with some missions by the government such as collecting taxes, supplying soldier and crops at the time of war, catching and punishing the bandits who caused disorder.

Cooperatively with the religious scholars educated in Madrasa (Ehl-i Örf), Ayans who had gained power and importance started to collect “Akça” from the people in an unjust way and also in war time, they were indifferent to the state’s wishes sometimes by stating excuses and sometimes with no reason. With some exceptions, the institute of Ayans provided state authority in rural till the second half of the 18th century, but began to degenerate with the second half of the century.

Throughout the time Ayans were effective, every region had its own Ayan (local dynasty) such as Karaosmanogulları in Manisa, Zoralıadeler in Sivas. As the topic of this work, in the light of Ottoman documents objectively and scientifically, the followings will be attempted to explain: The activities of Kâtipzâde family who had been effective in İzmir, their relationship with the people and the state, missions given to the family by the state and state’s wishes from the family, People’s pleasure and complaints from Kâtipzâde family as Ayan,

Key Words: Ayans, İltizam, 18. Century Ottoman Empire, İzmir, Kâtipzâde

ÖNSÖZ

1683 Viyana Kuşatması ile Osmanlı merkezi otoritesinde bozulmalar meydana gelmeye başlamış ve taşrada kontrol zayıflamıştır. Böyle bir ortamda ortaya çıkan âyânlar, devletin taşradaki temsilcileri olmuşlar fakat zamanla güç ve nüfuzlarını artırarak devlete kafa tutabilecek duruma gelmeyi başarmışlardır. Osmanlı Devleti, âyânlardan taşrada düzenin sağlanması konusunda yardım aldığı için bazı faaliyetlerini görmezden gelerek nasihat yolu ile ıslah edilmeleri için uğraşmıştır. Âyânlar sadece merkez ile değil birbirleri ile de oldukça fazla mücadele etmişler fakat devlete karşı da çoğu zaman birbirlerini desteklemişlerdir. Zamanla her bölgenin ün kazanmış bir âyânı veya yerel hanedanı ortaya çıkmıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından, II. Mahmud'un saltanatına kadar giderek güçlenen âyânlar XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kendiliğinden ortadan kalkmıştır. Bu durumda II. Mahmud'un merkezileşme çalışmalarının da etkisi oldukça fazladır.

Biz bu çalışmada bir âyân ailesi olarak Kâtipzâde ailesini örnek olarak seçtik. Kâtipzâde ailesini anlatmadan evvel Osmanlı İmparatorluğu'nda âyânlığın doğuşu, gelişimi, rolleri ve imparatorluktaki yerlerinden bahsetmeyi konumuzun daha iyi anlaşılması için uygun gördük. Yine aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun XVIII. ve XIX. yüzyıllarında etki olan ailenin, mekânsal olarak bulunduğu İzmir'i de anlatmadan, ailenin tam olarak anlaşılamayacağını düşündüğümüz için Osmanlı İzmir'inin söz konusu yıllardaki durumundan da bahsetmeyi gerekli bulduk. Çalışmamız birincil ve ikincil kaynaklara başvurularak, oldukça anlaşılabilir bir şekilde yazılmaya dikkat edilmiştir. Çalışmamızın konularından Kâtipzâde ailesinin bazı bilgilerine ulaşamamış olması, anlam karmaşasına ve bazı bilgilerin eksik kalmasına neden olmuştur. Ailenin son kuşak fertlerinin ellerinde olan belgelere de ne yazık ki ulaşmamız mümkün olmamıştır. Bu nedenle çalışmamız bulunabilecek herhangi bir yeni belge ile geliştirilebilir bir durumdadır.

Çalışmam boyunca yardımları ile bana yol gösteren danışmam hocam Doç. Dr. Tanju Demir'e, beni her zaman destekleyerek yüreklendiren arkadaşlarıma, istediğim kitapların finansmanı olan sevgili ablam ve enişteme, mutluluk ve enerji kaynağım olan yeğenim Özgür'e, bana olan sonsuz sevgi ve güvenlerinden, maddi ve manevi her zaman yanımda olduklarını bildiğim ve asla mahcup etmek istemeyeceğim annem ve babama sonsuz minnet ve teşekkürlerimle...

İÇİNDEKİLER

KABUL ve ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK ve BİLDİRİM SAYFASI	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	ix
ÖNSÖZ.....	xi
İÇİNDEKİLER.....	xiii
TABLolar ve ŞEKİLLER	xvii
KISALTMALAR LİSTESİ	xix
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1. ÂYÂNLIĞIN DOĞUŞUNDA ETKİLİ OLAN OLAYLAR	3
1.1. Timar Sisteminin Bozulması.....	3
1.2. Malikâne Usulü.....	6
1.3. Yerel Güçlerin Kuvvetlenmesi.....	7
1.4. Anadolu’da Başlayan Karışıklıklar	9
1.4.1. Levendler, Eşkîyalar ve Aşiretler	9
1.4.2. Devlet Memurlarının Yolsuzlukları	10
1.4.3. Mali Bunalım.....	12
1.5. XVII. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Genel Durumu	14
1.6. Anadolu’da Âyânlığın Ortaya Çıkışı	16
1.6.1. Âyânlık Seçimleri.....	17
1.7. Devletin Âyânlara Verdiği Görevler.....	18
1.7.1. İdari Görevler	18

1.7.2. Mali Görevler ve Vergi Toplama	20
1.7.3. Askeri Görevler	22
1.8. Ayanların Neden Olduğu Karışıklıklar	24
1.8.1. Âyân Olma Mücadelesi ile Âyânların Devlet ve Birbirleri ile Olan Çekişmeleri	27
1.8.2. Âyânlığın Yükselişi ve Kaldırılışı	29
İKİNCİ BÖLÜM.....	32
2. XVIII. VE XIX. YÜZYILLARDA İZMİR	32
2.1.Coğrafi Konumu.....	32
2.2.“İzmir” Adının Tarihçesi.....	32
2.3.Osmanlı Dönemi Öncesi İzmir.....	33
2.3.1. Türklerden Önce İzmir	33
2.3.2. İzmir’de Türk Dönemi.....	34
2.4. Osmanlı Dönemi İzmir.....	35
2.4.1. XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İzmir	38
2.4.1.1 İdari Durumu.....	38
2.4.1.2. Demografik Durumu	39
2.4.1.3. Ticari ve İktisadi Hayat.....	41
2.4.1.4. Sosyal ve Kültürel Hayat	44
2.4.1.5 Yaşanan Önemli Olaylar	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	54
3. KÂTİPZÂDE (KÂTİB-OĞLU) AİLESİ	54
3.1. Ailenin Başlangıcı	54
3.2 Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi	56
3.2.1 Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi’nin Çocukları	59
3.2.1.1. Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi’nin Mahdumu Hacı Osman	59

3.2.1.2. Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi'nin Mahdumu Mehmed Arif.....	60
3.2.1.3. Kâtipzâde Ahmed Reşid Mahdumu Hacı Bekir	60
3.2.1.4. Kâtipzâde Ahmed Reşid Mahdumu Hacı Halil	61
3.3. Kâtipzâde Hacı Osman Efendi Mahdumu El-hacc Mehmed	62
3.3.1. Kâtipzâde Hacı Osman Efendi'nin Diğer Çocukları.....	66
3.3.4. Kâtipzâde Hacı Mustafa	68
3.3.5 Kâtipzâde Ahmed	69
3.3.6 Kâtipzâde Mehmed.....	70
3.3.7. Kâtipzâde Ailesi ve Karaosmanoğulları Arasında Bir Karşılaştırma.....	71
3.3.8. Kâtipzâde Ailesine Ait Vakıflar ve Kayıtları	72
SONUÇ.....	77
KAYNAKÇA	79
EKLER	87
EK 1: Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi Sebili	87
EK 2: Piri Reis'in İzmir Haritası.....	90
EK 3: Kestelli Caddesi'nde Bulunan Kâtipzâde Konağı	91
EK 4: AE_SMST_IV_0013_001009_002	92
EK 5: C.DRB /33/ 1630.	94
EK 6. C.ML/ 39/ 1754	95
EK 7: Osmanlı Dönemi Batı Anadolu Bölgesi'nin Haritası.....	96
EK 8: Kâtipzâde Konağı	97
EK 9: Kâtipzâde El-hacc Mehmed Efendi.....	98
ÖZGEÇMİŞ.....	99

TABLolar ve ŞEKİLLER

Tablo 1: Osmanlı Bütçesi Gelir – Gider Tablosu (1567-1748)	12
Tablo 2: XVII. Yüzyıl İzmir Şehri Nüfus Tahminlerinin Mukayeseli Tablosu	38
Tablo 3: XVIII. Yüzyıl Gezinlerinin İzmir Nüfusu Kayıtları	39
Tablo 4: XIX. Yüzyıl İzmir Nüfus Kayıtları	40
Tablo 5: İzmir'in Dış Ticareti (1863-1873)	43
Tablo 6: İzmir Rüşumat Nezareti'nin Verilerine Göre 1886 ve 1887 Yıllarında İzmir'den Yapılan İhracat (Kuruş Cinsinden)	43,44
Şekil 1: İzmir Nüfusunun Etnik Bakımdan Dağılımı (1659)	37

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e: Adı geçen eser

a.g.m: Adı geçen makale

Bkz: Bakınız

B.O.A: Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C: Cilt

Çev.: Çeviren

DTCF: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi

H: Hicri

Haz.: Hazırlayan

M: Miladi

M.Ö.: Milattan Önce

S.: Sayı

s.: Sayfa numarası

T.D.V: Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Âyân, kelime olarak göz anlamına gelen Arapça ‘ayn’ kelimesinin çoğuludur. Osmanlı İmparatorluğu’nda ise şehir ve kasabalarda devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kişilere verilen addır.¹

Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde kurumlar görevlerini gerektiği gibi yaptıklarından âyânın toplum içindeki nüfuzu, oturduğu yerleşim merkezinin dışına taşamamıştır.²

XVIII. yüzyıla gelinceye kadar âyân olarak ileri gelen kimseler kastedilirken, XVIII. yüzyılda resmi âyânlardan başka “âyân-ı vilayet” adıyla anılan zümre mevcut olup XVI. yüzyıla nazaran daha kuvvetli bir duruma gelmiştir.³ XVIII. yüzyıla kadar geçen süreçte her şehir ve kasabanın ileri gelenleri için “âyân ve eşraf” tabiri kullanılmıştır.⁴

Bu sınıflı teşkil edenler kapıkulları, yeniçeri serdarları, sipahi, kethüda yerleri, mültezimler, mukata’a eminleri, azledilmiş veya emekli olmuş beylerbeyleri, sancakbeyleri, kadılar, müderrisler, müftüler vb. ile bunların çocuklarından ibarettir.⁵ Ayrıca kasabbaşı, bakkalbaşı gibi esnafın önde gelenleriyle, zahireci, kuyumcu, sarraf, bezzaz ve çuhacı gibi mültezimlerde âyân sayılmış, Osmanlılar da bunların hepsine birden “âyân-ı vilayet” adını vermiştir.⁶ Kısacası köylerde ve kentlerde sözü dinlenen, saygın ve halkın sevgisini kazanmış kişiler âyân sınıfının içerisinde yer alabilmişlerdi.

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren kapıkulları, mültezimler, mukata’a eminlerinden başka, beylerbeyleri, kadılar ve müftülerden emekli olanlar ile âyân ve eşraf zümresi artmaya başlamıştır.⁷ XVI. yüzyılda kadı, âyân ve eşrafın reisi rolünde onların istek ve fikirlerini İstanbul’a iletiyordu.⁸ Ayrıca bu dönemde halk ve devlet arasındaki işlerde aracı ve iş takipçisi olarak faaliyet gösteren âyânın, bulunduğu yerin ihtiyaçlarını temin etmek, vakıfların tevliyet ve nezaret işlerini yürütmek, satılan malların fiyatlarını tespit etmek, bilirkişilik yapmak, bazı vergilerin tahsilat zamanlarını belirlemek, kötü idarecilerin azledilmeleri ve yerlerine iyilerinin tayin edilmesi yolunda şehir sakinlerinin isteklerini İstanbul’a arz etmek gibi görevleri de vardır.⁹ Sefer zamanlarında bölge halkından talep edilen mal ve hizmetlerin miktarı ve dağılımını belirleme konusunda da âyân ve eşraf önemli bir rol oynamaktaydı.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında ve daha sonraki devirlerde yaşamış olan Osmanlı tarih yazıcılarının “âyân” kelimesini, seleflerinden daha geniş manada kullandıkları ve bilhassa devletin yüksek mülki ve askeri makam sahiplerini kastetmek istediklerinde sıklıkla bu

¹ Özcan Mert, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, *âyân* maddesi, s.195.

² Mert, a.g.m. , s.196.

³ Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyânlık*, Ankara, 1994, s.7.

⁴ M. Fuad Köprülü, İ. Hakkı Uzunçarşılı, “*Âyân*” maddesi, İslam Ansiklopedisi, C.II, s.41.

⁵ Özkaya, a.g.e. , s.7.

⁶ Mert, a.g.m. , s. 196.

⁷ Mustafa Akdağ, “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye’nin İktisadi Vaziyeti*”, Belleten, Ankara, 1950, C.XV, s. 343.

⁸ Özkaya, a.g.e. , s.8.

⁹ Mert, a.g.m. , s196.

tabire başvurdukları görülmüştür.¹⁰ Bir zümre veya bir şehrin ileri gelenlerini anlatmak isterken “âyân” kelimesini kullanan yazıcılar devletin yüksek mülki ve askeri makam sahiplerinden bahsederken “âyân-ı devlet”, “âyân-ı devlet ve erkân-ı saltanat”, “âyân-ı asakirî-âyân-ı asker”, “ekâbir-iâyân-ı devlet” şeklinde terkipler yapmışlardır.¹¹ 1683’de başlayan Avusturya savaşları sırasında ve XVIII. yüzyılda değeri artan bu zümre için vesikalarda “âyân-ı memleket” veya “âyân-ı vilâyet” tabirleri de sık sık kullanılmıştır.¹²

XVI. asrın ikinci yarısından itibaren toprak rejiminde meydana gelen bozulmalar, uzun süren ve artık ganimet getirmez olan savaşlar halkı ve aynı zamanda devleti zor durumda bırakmaya başlamıştır. Bu süreçte âyân ve eşraftan olanlar, timar ve zeametleri iltizam olarak almayı başarmışlar ve böylece güç ve nüfuzlarını da artırmışlardır. XVII. yüzyılda Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşların kayıpları sonucunda devlet vergi yükünü artırmış, pek çok reâyâ ağır vergiler karışında toprağını terk etmek zorunda kalmıştır. Boşalan köylerde kalanlar ise eşkıyalık faaliyetlerine başlayarak Anadolu’da büyük bir kargaşaya neden olmuştur.

İltizam sisteminde mukata’alar mültezimlere üçer (1-3) yıllık süre ile verilirken, 1683 Viyana Seferi’nin ardından ortaya çıkan mali yükler yeni finansman arayışına yol açmıştır.¹³ Bu nedenle 1695 yılında çıkarılan bir fermanla mukata’alar “kayd-ı hayat” şartı ile verilmeye başlanmıştır.

Temelini XV. yüzyıla kadar götürebileceğimiz fakat geçirdiği süreç içerisinde kelime karşılığı olarak anlam farklılığına uğrayan âyânlığın kuvvetlenmesinde özellikle 1683 Viyana Bozgunu ve onu takiben 1723 İran Savaşları iki önemli basamak olmuştur. 1768 Rus Harbi ile de âyânlık bütün Anadolu’da kuvvetleniş ve gelişmeye başlamıştır.¹⁴ Timar sisteminin çözülüşü, iltizam ve mukata’aların kayd-ı hayat şartı ile verilmeye başlanması âyân ve eşrafın devlet içerisinde de öneminin artmasını sağlamış, başıboş levendlerin ve mütegalibelerin kendilerine kapulanmaları sayesinde askeri olarak da güçlerini artırmışlardır. Öyle ki seferler esnasında hükümetin pek çok kez asker ihtiyacı için âyânlara başvurmak durumunda kaldığı bilinmektedir.

Araştırmanın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı anlatmaya çalışacağımız âyânlar, XVI. ve XVII. yüzyıllarda devletin yaşadığı mali, askeri ve siyasi bunalımlardan faydalanarak yerel hanedanlar olarak güçlenmiş ve dönemin doğurduğu şartlar neticesinde kendine bir zemin hazırlamıştır. XVIII. yüzyıla değin hükümet tarafından âyân-ı vilâyet olarak anılmışlar, şahıs olarak tanınmamışlardır. 1726’dan sonra ise bu âyânlara isimleri ile hitap edilmeye başlanmış ve kendilerinden şahıs olarak yardım talep edilmiştir.¹⁵ Âyânlığın en güçlü dönemi olan XVIII. yüzyılda âyânların hem birbirleri hem de hükümet ile olan ilişkileri ve mücadeleleri, âyânların yapmış olduğu zorbalıklar, zorla âyân olmak için verdikleri mücadele ve XIX. yüzyılda âyânların durumları ve konumları ile ilgili detaylı bilgiyi çalışmamızın ileriki bölümlerinde anlatmaya çalışacağız.

¹⁰ Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, Ankara, 2013, s.221.

¹¹ Cezar, a.g.e. , s.221.

¹² Özkaya, a.g.e., s.8.

¹³ Rahmi Deniz Özbay, “XVII. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukata’a Satışlarından, *Malikâne Uygulamasına (1656-1658)*”, XV. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 2006, Cilt IV.-III. Kısım, s.1705.

¹⁴ Özkaya, a.g.e., s.130.

¹⁵ Özkaya, a.g.e., 121.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÂYÂNLIĞIN DOĞUŞUNDA ETKİLİ OLAN OLAYLAR

1.1. Timar Sisteminin Bozulması

En sade tanımıyla timar, devlet görevlilerine hizmetleri karşılığı olarak, belli bir bölgenin vergi toplama yetkisinin devredilmesi anlamına gelmektedir.¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda timar ile ilgili ilk atfın bulunduğu belge Orhan Bey dönemine denk gelmektedir.¹⁷ Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı timar sisteminin Selçuklulardaki "ikta sistemi" ile benzeyip benzemediği konusunda tarihçiler arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Tarihçilerin bir kısmı timar sisteminin Osmanlı Devleti'ne Bizans'tan geçtiğini savunurken, bir kısmı ise Selçukluların Araplardan etkilenmesi ile Türklere, Selçuklulardan da Osmanlı Devleti'ne miras kaldığını savunmaktadır.¹⁸

Timar sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nda yalnızca askeri-idari bir dayanak değil, aynı zamanda köylünün vergilendirilmesi ve statüsü konusunda tarım ekonomisi içinde belirleyici bir unsur olmuştur.¹⁹

Klasik Dönemde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ne üretici güçler, ne üretim ilişkileri, ne ulaşım ve iletişim olanakları ve ne de mali ve bürokratik örgütlenme, aynı olarak toplanan vergiyi kısa sürede nakde dönüştürecek şekilde gelişmişti.²⁰ Timar sistemi ile devlet çok sayıda memur görevlendirmek zorunda kalmadan vergilerin toparlanabilmesini sağlamış, böylece hem askeri fonksiyonu ile sayısı giderek artan orduyu beslemiş hem de reâyânın güvenliğini sağlayıp devlete karşı bir tehdit unsuru olabilecek yerel güçlerin gelişmesine engel olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde toprakların geneli mülkiyeti devlete ait olan mîrî topraklardı. Bu topraklar da gelirlerine ve büyüklüklerine göre "timar", "zeamet", "has", "evkâf" ve "ocaklık" olarak bölümlere ayrılmıştır. Timar, has ve zeametler belirli devlet görevlilerine maaşları karşılığında "dirlik" olarak verilmiştir. Mîrî topraklarda oturan köylü, karşısında devlet adına sipahiyi görmektedir.²¹ Sipahi, köylerde devlet adına vergileri toplamak ile yükümlü tutulmaktadır. Reâyânın toprağı timar olarak işlediği bu sisteme ise çift-hane sistemi denmektedir.²² Çift-hane sisteminde çiftlik bir haneyi geçindirebilecek ölçülerde verilmektedir. İşletilen çiftlik için hane, devlete kira ödemekteydi. Bu araziler alınıp-

¹⁶ Fatma Acun, *Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulanması*, Türkler Ansiklopedisi, C.IX., 2002, s.889.

¹⁷ Halil İnalçık, "Timar", TDV İslam Ansiklopedisi, C.XLI, s.168-173.

¹⁸ Coşkun Can Aktan, "Osmanlı Timar Sisteminin Mali Yönü", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S.LII, İstanbul, 1988. s. 70.

¹⁹ H. Veli Aydın, "Timar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, Ankara, 2001, s.66.

²⁰ Aydın, a.g.m., s.67.

²¹ Cezar, a.g.e., s.40.

²² Halil İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", *Osmanlı İmparatorluğu, Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, 1993, s.3.

satılamaz, vakfedilemez ve miras yolu ile intikal edemezdi. Reâyânın görevi ise; devlet ve dirlik sahiplerine kanunlarda belirtilen vergileri ödemek ve hizmetleri etmektir.

Timarlar sebepsiz olarak sahiplerinin elinden alınamazdı fakat feodal bir bey olarak güçlenmelerini engellemek için de timarlar uzun süre sahiplerinin elinde bırakılmamıştır.²³ Timar sahiplerinin toprağı bazı durumlarda ellerinden alınabilmekteydi. Bu sebeplerden bazıları, timar sahiplerinin başka bir sancağı ikamet olarak seçmesi, savaş durumunda savaşa katılmamaları, istenilen askeri göndermemeleri ve reâyânın toprağı üç sene üst üste hiçbir sebep belirtmeden boş bırakmalarıdır.

Timar sistemi ile Osmanlı Devleti varlığının devamını sağlamak açısından önemli olan üç temel işlevin yürütülmesini sağlamış ve aynı zamanda da merkezi hazineden yapılacak harcamaları azaltarak gücünü artırmıştır.²⁴ Bu üç temel işlev ise, birinci olarak devlet aynî timar sistemi ile aynî olarak toplanamayacak olan vergilerin sipahiler aracılığı ile toplanmasını sağlamış ve böylece hem vergilerin toplanması kolaylaştırılmış hem de sipahilerin geçimleri sağlanmıştır. İkinci olarak ise sipahiler sayesinde merkeze uzak olan en küçük köyde bile kontrol sağlanmış ve böylece devlete karşı oluşabilecek yerel güçlerin de önüne geçilmiştir. Son olarak ise sipahiler sayesinde toplanan vergiler devletin daha fazla memur görevlendirmesine gerek bırakmamıştır. Bu sayede Osmanlı Devleti timar sistemi ile hem toprak bütünlüğünü koruyarak en küçük idari birimde bile denetimi sağlamış hem de hazineden harcama yapmaya gerek kalmadan büyük bir devlet ordusuna sahip olabilmıştır.

Timarların ödenekleri ve kime ne kadar timar verileceğı kanunnameler ile belirlenmiş ve toprağı dayalı bir soy mülkiyetinin doğmasını engellemek için de dirlik sahiplerinin oğullarına timar verilmemiştir.²⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda kuruluşundan itibaren askeri, mali ve idari düzenin temelini oluşturan timar sistemi, XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde iç ve dış kaynaklı pek çok sebepten dolayı çözülmeye başlamıştır. Dış etkenler içerisinde önemli sayılabilecek gelişmeler, bütün Avrupa'da yaşanan ve çevre ülkeleri de etkileyen fiyat devrimi ve nüfus artışıdır.²⁶ Avrupa'da yaşanan hızlı nüfus artışı ve yetersiz tarım gücü Avrupa ülkelerini ithalata sürüklerken Osmanlı Devleti'nde yasak olan ihracat artış göstermeye başlamıştır. Tarım ürünlerinde artan ihracat tarımsal ürünlerin fiyatlarının artmasına bu durum da ülkede büyük bir enflasyona neden olmuştur.

Timar sisteminin yavaş yavaş çözülmeye başladığı bu dönemde Avrupa'da savaş teknolojisi gelişme göstermeye başlamış ve geleneksel savaş teknikleri değerini yitirmiştir. Ordularında ateşli silahlar kullanılmaya başlanmış, eğitilmiş ve düzenli ordu birlikleri oluşturulmuştur.

Timar sisteminin çözülmesinde; ekonomik açıdan kötü durumda bulunan Osmanlı ordusunda, timarın askeri fonksiyonunu kaybetmiş olması da etkili olmuştur. Öte yandan timar toprakları nüfuzlu kişiler tarafından kendi menfaatleri uğruna zapt olunmuş ve dirlikler bu nedenle askeri hizmetler karşılığında değil para ile satın alınabilir hale gelmiştir.²⁷ Timar sahibi olabilmek için çeşitli yolsuzluklar yapılmaya başlanmıştır.

²³ Taner Timur, *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, Ankara, 2010, s.191

²⁴ Aydın, a.g.m., s.67.

²⁵ Ö. Lütfi Barkan, "Timar", *İslam Ansiklopedisi*, C.XII., s.317.

²⁶ Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*, İstanbul, 1988, s.100.

²⁷ Mustafa Akdağ, "Timar Rejiminin Bozuluşu", *DTCF Dergisi*, C.III, S.IX, Ankara, 1945, s.42.

Önceleri büyük seferlere katılan ve yararlılık sağlayan kimselere verilen timar, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu’da bulunan küçük eşkıya faaliyetlerine karşı hizmet edenlere bile verilir hale gelmiştir.²⁸

Doğal sınırlarına ulaşan Osmanlı Devleti artık çıkılan fetihlerden de ganimetsiz dönmeye başlamış, gelişen Avrupa teknolojisi karşısında da yeni gelir kaynakları aramak zorunda kalmıştır. Devlet, bu nedenle gelir sağlamak için timar topraklarını yüksek meblağalara iltizama vermeye başlamıştır. İltizam sistemi artan masrafları karşılamak için mevcut aynî gelirin nakit gelir sağlaması nedeniyle kısa zamanda yaygınlaşmıştır.

İltizam sisteminde hazineye gelir sağlayan en büyük kaynak mukata’alar olmuştur. Mukata’a tek bir vergi türünü belli bir bölge veya bölgeler itibarı ile kapsamına almıştır.²⁹ Mukata’aların hazineye gelir sağlaması iltizam yolu ile sağlanmıştır.

Yıllık gelirin asgari kıymeti genellikle maliye tarafından tespit edilmiş olarak hazine defterlerinde yer alan mukata’aların tâyin edilen bir yıl için temin edilebileceği azami kıymeti de, kâr amacı ile hareket eden mültezimlerin rekabeti ile müzayedede şartları içinde taayyün edilmiştir.³⁰ Yapılan müzayedede ile mukata’aya en yüksek teklifi yapan kişi o mukata’ayı 1 ile 3 yıl için vergilendirme hakkına sahip olan mültezim olurdu. Mültezimler, devletin sağladığı mali, idari ve adli kolaylıklardan yararlanıp kanunların izin verdiği ölçüde tam bir müteşebbis gibi davranmıştır.³¹

Esasında iltizam usulü ile vergi toplanması, timarın çöküşü ile ortaya çıkan bir durum değildir. Kanuni devrinin meşhur şahsiyetlerinden Lütü Paşa Âsâfname’sinde “mukataatı iltizama vermekten, emanetle idare etmek evladır” şeklinde iltizam usulünü beğenemediğini vurgulamıştır.³² Kuruluş yıllarını takip eden süreçte ortaya çıkmış, timar sistemi ile hem birbirlerini tamamlayan hem de çatışan iki unsur olmuştur.

Devlet hazinesi hızla artan masrafların bütçede yol açtığı açıkları kapatmak için bir yandan gelirleri artırmaya bir yandan da masrafları kıstırmaya çalışmıştır. Bu nedenle yeni vergiler konulmuş, var olan vergilerin oranları artırılmış, para taşıyıcı edilmiş, müsadere ve iltizam sistemi yaygınlaştırılmıştır. Aylar öncesinde yatırılması zorunlu olan vergi peşini, aslen askeri zümrenin elinde bulunan iltizamlar yaşanan ödeme güçlüklerinden dolayı, içlerinde gayrimüslim sarraflarında bulunduğu mali sermaye sahibi bir zümrenin kontrolüne geçmiştir.³³ Bu mali sermaye sahibi zümre merkezden ayrılmaz, onun yerine o bölgelerde vergi toplama ayrıcalığı iyi bir kâr karşılığında yapılan sözleşmelerle başka kimselere bırakılırdı. Uygulanan bir diğer yöntem ise iltizamı birkaç bölüme ayırarak yöre halkından kişilere yine yapılan sözleşmeler ile devretmektir.³⁴ Bahsi geçen bu uygulamalar mülkiyet hakkı iddialarını arttırmaya neden olmuş ve bu nedenle merkezi hükümetin topraklar üzerindeki denetimi zorlaşmıştır.

Mültezimler yenilenen müzayedeler ile topraklarına toprak eklemişler, vergi mültezimliği ayrıcalığı ile hem ücretli asker kullanmışlar hem de bürokratik boşluklardan

²⁸ Akdağ, a.g.m., aynı yer.

²⁹ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul, 1986, s.21.

³⁰ Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, 2017, s.97.

³¹ Genç, a.g.e aynı yer.

³² Mustafa Cezar, a.g.e, s.225.

³³ Genç, a.g.e., s.98.

³⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, İstanbul, 2014, s.339.

yararlanarak güçlenmişlerdir. Ancak mültezimler zamanla daha fazla vergi toplayabilmek için halka baskı ve şiddet göstermeye başlamışlardır. Bu nedenle vergi tahsiline gerek devlet gerekse halkı güvence altına alabilmek için halk tarafından seçilen ve “âyân” adı verilen kimseler vergi tahsiline aracılık etmeye başlamışlardır.³⁵

Bütçede mevcut olan açıkları kapatabilmek için, hazine defterinde kayıtlı bulunan nakdi vergiler düzenli ödenmesi şartı ile bazı mukata’alar askeri zümre mensuplarına hayatta buldukları müddetçe kendilerinde kalmak üzere iltizam olunmaya başlanmıştır. Devlet masrafları içinde en büyük yeri kaplayan ordu ve bürokrasiye mensup bir kısım ulûfeliye, maaşlarını devlete bırakmaları karşılığında bazı mukata’alar da yıllık vergilerini hazineye ödemeye devam etmek üzere kayd-ı hayat şartı ile iltizam verilmeye başlanmıştır.³⁶ İltizamların kayd-ı hayat şartı ile verilmesine Osmanlı maliye tarihinde “malikâne usulü” adı verilmiştir.

1.2. Malikâne Usulü

1683 Viyana Seferi’nin neden olduğu mali yükler, yeni finansman arayışlarına ve malikâne uygulamasına neden olmuştur. Maliyeyi iflasa götüren bu savaşın neden olduğu hasarları onarmak için merkezi devlet bazı mukata’aları “kayd-ı hayat” şartı ile iltizama vermeye başlamıştır. 1683 Viyana Bozgununun ardından 1695’te yayımlanan bir ferman ile de malikâne sistemine geçilmiştir.³⁷ Malikâne sisteminde kendilerine malikâne verilen ulûfeliler maaşlarını devlete bırakarak yıllık vergilerini ödemek şartı ile bu mukata’aları almışlardır. Fermanın da tespit ve ifade ettiği gibi sık sık değişen mültezimlerin mümkün olduğu kadar fazla kâr sağlamak uğruna tahrip ettiği vergi kaynağını yeniden güçlendirmek ve devamlılığını sağlamak üzere değişmez bir mültezimin tasarrufuna bırakılması planlanmıştır.³⁸

Bir mîrî arazi mukata’a malikâne olabileceği gibi vakıf mukata’ası da olabilmektedir. Malikâne olarak satılan mukata’anın satış bedeline *muaccele* denilmiştir.³⁹ Muaccele ile de devlet kendine yeni bir gelir kapısı sağlamıştır. Müzayedeye başlangıç olarak asgari değeri, mukata’anın sahibine temin edeceği ortalama yıllık kârın devir ve piyasa şartlarına göre 2 ile 10 katı arasında devlet tarafından tespit edilmiştir.⁴⁰

Malikâne sisteminde başlangıçta yalnızca küçük araziler müzayedeye sunulmuştur. Küçük araziler ile sistemin daha geniş kitlelere hitap etmesi ve boş kalan, işletilmeyen arazi sayısını azami ölçülere indirmek istenmiştir.⁴¹

Malikâneler başlarda yalnızca ulûfelilere verilirken sistemin yaygınlaşması ile beraber reâyâda malikâne sahibi olma hakkı elde edebilmiş fakat malikâneyi koruyacak siyasi güce sahip olmadıkları için bir süre sonra bu hak ellerinden alınmıştır.⁴²

³⁵ Coşkun Can Aktan, “Osmanlı İltizam Sistemi”, Türk Dünyası Araştırma Dergisi, S. LXXI, İstanbul, 1991, s.75.

³⁶ Genç, a.g.e., s.99.

³⁷ Özbay, a.g.m., s. 1705.

³⁸ Genç, a.g.e., s.101.

³⁹ Yavuz Cezar, a.g.e., s.22.

⁴⁰ Genç, a.g.e. s.102.

⁴¹ Genç, a.g.e., s.103.

Mali sıkıntılarının şiddetlenmesi karşısında hükümet 1694-1695 yıllarından itibaren mali mukata'aların kayd-ı hayat şartı ile mahalli âyân ve eşrafa da verilmesini sağlamıştır. Bu sayede eşraf ve âyân giderek zenginleşmiş ve hayatları boyunca edindikleri zenginlikleri evlatlarına intikal ettirme yolunu da bulmuşlardır.⁴³

Malikâneciler ellerindeki mukata'aları satabilme hakkına da sahiptiler. Sahibi ölen mukata'aların yeniden muaccele ile satılabilme hakkı devlete aittir fakat çeşitli suiistimaller sonucu malikânecilerin ölümleri saklı tutulmuş ya da ölmeden önce başkasına satmış gibi gösterilmiştir. Bu suiistimleri önlemek amacıyla 1705'te düzenlenen usul ile malikânesini satmak isteyenler şahsen defterdarın karşısında "isbat-ı vücud" etmesi, gelmesi mümkün olmayanların ise muhassıl, voyvoda vs. tarafından resmi bir yazı ile bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Malikâne sahipleri aynı zamanda devlet tarafından reâyâyı korumakla da görevlendirilmiş, verilen hak ve salahiyetler bu nedenle verilmiştir. Kanunların belirlediği ölçülerin üstünde vergi tarh edip, reâyâyı zulmeden malikânecilerin malikânesi kaldırılmış ve yattıkları muaccele de iade edilmemiştir.⁴⁴

Zamanla malikâneler sık sık faizle satılır hale gelmiştir. Vergiler usulsüz şekilde arttırılmış, zor durumda kalan halk büyük çiftliklere gündelik işçi olarak kapulanmaya başlamıştır.⁴⁵

Malikâne sistemi uygulanmaya başladığı ilk etapta acil giderlerin finansmanında hazineye önemli faydalar sağlamışsa da uzun vadede birçok sorunun meydana gelmesine de neden olmuştur. Mukata'aların gerçek sahipleri başkentte otururken mukata'alarını gayri resmi olarak iltizama vermişlerdir. Böyle olunca iltizam sisteminde olduğu gibi bir malikâneci hiyerarşisi ortaya çıkmıştır. Malikânecilerin de malikânelerinde mülk sahibi gibi davranmaları nedeniyle mîrî toprak üzerinde yeni bir toprak aristokrasisi doğmuştur. XVIII. yüzyılda görülmeye başlanan büyük çiftlikler ve yerel hanedanların temelleri de buraya dayanmaktadır.⁴⁶

İltizam sisteminin ve malikâne usulünün dışında âyânların etkin olduğu bir diğer olay ise *arpalık* usulüdür. XVI. yüzyıldan itibaren devlet ileri gelenlerine, saray mensuplarına, ilmiye sınıfından ileri gelenlere ek gelir veya emeklilik maaşı olarak verilen dirlikler, arpalık olarak vermeye başlanmıştır.⁴⁷ Bu kişiler kendilerine verilen arpalıkta kalmayarak yerlerine mütesellim adı verilen vekiller tayin etmişler, mütesellimler de ekseriyetle memleketin ileri gelenlerinden ve âyânlarından seçilmiştir.⁴⁸

1.3. Yerel Güçlerin Kuvvetlenmesi

Âyânların güçlenmesine neden olan en önemli gelişmelerden biri de mütesellimliklerin ellerine geçmesi olmuştur.

---

⁴² Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul, 1985, s.231.

⁴³ Mustafa Cezar, a.g.e., s.231.

⁴⁴ Genç, a.g.e., s104-105-106.

⁴⁵ Suraiya Faruqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, çev. Elif Kılıç, İstanbul, 2008, s.66.

⁴⁶ Eftal Şükrü Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", Ankara Üniversitesi, DTCF. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.XVIII, Sayı.XXIX., Ankara, 1996, s.46.

⁴⁷ Özkaya, a.g.e., s.17.

⁴⁸ Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1985, s.194.

XVI. yüzyılın ikinci yarısından Tanzimat dönemine kadar varlığını devam ettirmiş olan mütesellimlik, taşra idaresinde önemli bir kurum niteliği kazanmış ve âyânların sivrilmesinde önemli bir basamak olmuştur.⁴⁹

İltizam topraklarının kayd-ı hayat şartı ile verilmeye başlanması, malikâne uygulamasına ek olarak timarların ve hasların da mukata'alaştırılması, ardından arpalık uygulamasının da güç kazanması ile yerel güçlerin belli görevleri ellerine geçirmesini kolaylaştırmıştır.⁵⁰

XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Anadolu'nun pek çok sancağı mütesellimler tarafından idare olunmaya başlamıştır.⁵¹ Beylerbeyleri ve sancakbeyleri olan kişiler görev bölgelerine gitmedikleri ya da herhangi bir savaş için görevli oldukları zaman yerlerine mütesellimler tayin etmişlerdir. Bu kişiler beylerbeylerinin ve sancakbeylerinin görevlerine sahip olup, genellikle buldukları yerlerin nüfuzlu ve kudret sahibi ailelerinden olmuştur.⁵² Mütesellimlik ile kazanılan, sadece elde edilen bölgenin mütesellimliği değil aynı zamanda o bölgenin en yüksek yetkilisinin vekilliği de olmuştur.⁵³

Mütesellimler, sancağın sınırları içerisinde bulunan tüm gelir kaynaklarının işletilmesi, vergilerin kontrolü, güvenliğin sağlanarak askerin toplanması gibi işlerin yürütülmesindeki sorumlulukları nedeniyle idareci sınıf içerisinde halk ile en çok muhatap olan grubu oluşturlardı.⁵⁴

XVIII. yüzyılda yerli hanedanlar mütesellimliklerin büyük bir kısmını ellerine geçirmiş, yerli ve güçlü gruplara mensup olmayan mütesellimler bu tarihten itibaren ellerinde fazla kuvvet bulunduramadıklarından görev bölgelerinde tutunamamaya başlamıştır.⁵⁵ Bu yüzyılda meydana gelen ve uzun süren savaşlar nedeniyle sancakbeylerinin bölgelerine gelememesi, sayıları giderek artan vezirlere sancakların arpalık olarak verilmesi, vezirlerin ise bu bölgelere kendileri gitmeyip yerlerine mütesellim atamaları sonucu mütesellimlerin sayısında hızlı bir artış meydana gelmiştir.⁵⁶

Mütesellimliklerin âyânların eline geçmesi ile birlikte âyân ve eşraf, nüfuz ve servetlerini genişletmiş elde ettikleri tüm gücü ise oğullarına miras bırakmaları sonucunda güçlenen hanedanlar ortaya çıkmış ve böylece mütesellimlik bir hanedan görevi haline gelmiştir.⁵⁷

XIX. yüzyılda mütesellim tayinlerinde değişiklik meydana gelmiş 1839 Tanzimat Fermanı ile mütesellimlik kurumunun düzeltilmesi mümkün görülmeyerek kaldırılmış ve

⁴⁹ Özkaya, "Mütesellim", TDV İslam Ansiklopedisi, C.XXXII., s.203. Bundan sonra Yücel Özkaya, Mütesellim olarak kısaltılacaktır.

⁵⁰ Cezar, a.g.e., s.34-35.

⁵¹ Özkaya, a.g.e., s.99.

⁵² Özkaya, "XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış", www.tarihtarih.com

⁵³ Nagehan Üstündağ Özdemir, "Âyânlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme", Curr Res Sos Sci, 4(1), 29-38, 2018, s.32.

⁵⁴ Özdemir, a.g.m. aynı yer.

⁵⁵ Özkaya, "Mütesellim", s.203.

⁵⁶ Özkaya, "Mütesellim", s.203-204.

⁵⁷ Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu", Belleten, C.XLII., S.CLXVIII., Ankara, 1978., s.668.

yerine sancakların yalnızca mali işleri ile uğraşmak ve eyalet defterdarına yardımcı olmak üzere muhasıllıklar teşkil edilmiştir.⁵⁸

1.4. Anadolu’da Başlayan Karışıklıklar

1.4.1. Levendler, Eşkîyalar ve Aşiretler

XVI. yüzyıldan itibaren başlayan hoşnutsuzluklar imparatorluk içinde pek çok aksamaya, isyana ve karışıklığa neden olmuştur.

İmparatorluğun iktisadi ve içtimâî temeli köy iktisadiyatına dayandığından; bu karışıklıklardan en çok etkilenen köy iktisadiyatı olmuştur.⁵⁹ Önce timar arazilerinde çalışanlar toprağını terk ederek çift bozan reâyâ durumuna düşmüş ardından sayıları artarak şehir ve kasabalarda iş aramaya başlamışlardır.⁶⁰

Yeniçeri ocağının bozulması, uzun süren ve sonuç alınamayan savaşlar, timar sisteminin çözülüşü ile zor durumda kalan halktan bazıları eşkıyalık ve levendlik faaliyetlerine başlamışlardır.

Eşkîya levendler köylere baskın yapıyor, yol kesiyor, halkın malını gasp ediyor, zor kullanarak para ve mal alıyor, bazı durumlarda köy halkına salma salarak kanun dışı para topluyor, adam öldürüyor, kadınların ırzına geçiyor, genç kız ve oğlanları dağa kaldırıyorlardı.⁶¹

Anadolu’da yaşanan karışıklıklar içerisinde bir diğer önemli olay ise suhte isyanları olmuştur.⁶² Başboş levendlerin sayılarının artmasına ve eşkıyalık faaliyetlerine başlamalarına sebep olan unsurların çoğu, suhtelerin isyana sürüklenmeleri açısından da etkili olmuştur.⁶³ Suhte isyanın en şiddetli dönemi 1566-1574 yılları arasında yaşanmış bu dönemde suhteler zenginlerin mallarını talan etmiş, köylerde eşkıyalık yapmış, şehirler basmışlardır.⁶⁴

Nasıl ki çift bozan reâyâ toprağından koptuğu zaman kendine normal yollardan bir geçim sahası bulamadığı için eşkıyalığa sapıyor ise medrese talebeleri (suhte- softa) için de aynı durum geçerli olmuştur.⁶⁵

Suhte isyanları, medrese hayatına zararlar vermiş, isyanın neticesinde pek çok insan zarar görmüştür. 1618’de Anadolu beylerbeyi Hüseyin Paşa’nın softaları terbiye etmek üzere memur edilmesinin ardından suhte isyanları hemen hemen durdurulmuştur.⁶⁶

---

⁵⁸ Özkaya, “*Mütesellim*”, s.204.

⁵⁹ Mustafa Cezar, a.g.e., s.136.

⁶⁰ Cezar, a.g.e., aynı yer.

⁶¹ Cezar, a.g.e., s.137.

⁶² Suhte isyanları için bkz; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celâli İsyânları*, İstanbul, 1999, s.255.

⁶³ Cezar, a.g.e., s.140.

⁶⁴ Aydın Güven, *Doğu Karadeniz Ayanlığına Kısa Bir Bakış*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1999, s.9.

⁶⁵ Cezar, a.g.e., s.142.

1683'de başlayan Avusturya Savaşı esnasında Anadolu'da etkilerini daha çok göstermeye başlayan eşkıyalar, mütegalibeler, levendler ve aşiretler devletin başa çıkmakta zorlandığı birer unsur olmaya başlamışlardır.⁶⁷ 1683 savaşı sırasında devlet hazinesinin boş olduğu, askere verilecek paranın bulunmadığı anlaşılınca, Anadolu'daki zengin kimselerden yardım istenmek zorunda kalınmış, bu durum ise devletin zayıflığını göstermiş ve Anadolu'da yeni bir zümrenin doğmasına zemin hazırlamıştır.⁶⁸

İran ve Avusturya Savaşları yüzünden Celâli isyanları halk ve özellikle köylüler için olumsuz pek çok sonuca neden olmuştur.⁶⁹ Harp masrafları tamamıyla reâyâ tarafından karşılanmış,⁷⁰ büyük Celâli buhranı nedeniyle birçok köylü can ve mal güvenliği tehlikede olduğu için yerlerini terk etmek durumunda kalmıştır.⁷¹ Büyük Celâli karışıklığı yalnızca Anadolu'nun harap edilmesine neden olmamış aynı zamanda devletin içtimai ve iktisadi durumunu da derinden sarsmıştır.⁷² Celâlilerden kaçan halk ya bazı güçlü kimselerin yanında kapulanmak zorunda kalmış ya da başka yerlere gitmişlerdir. İstanbul'a gelenler merkezi hükümet tarafından geri gönderilmeye çalışılmış, isyan kimi zaman zor kullanılarak kimi zaman ise af ve taltif ile durdurulmaya çalışılmıştır.⁷³

XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra eşkıyalar ve levendlerden başka, iskânı bir türlü mümkün olmayan aşiretler de hükümeti meşgul eden başlıca meselelerden birisi olmuştur.⁷⁴ Özellikle Avusturya, Rusya ve İran ile yapılan yıpratıcı savaşlar devletin kontrol mekanizmasını etkisiz hale getirmiştir.

1683 Viyana bozgununun ardından meydana gelen ikinci karışıklık da imparatorluğu derinden etkilemiştir. "Türedi İsyanı" adı verilen bu isyana katılanların çoğu Türk ve Anadolu'dan olduğu için Celâli isyanına göre daha büyük değişimlere neden olmuştur.⁷⁵ Aşiretlerden koparak gelen kişiler Anadolu'daki vilayet âyânının hizmetine girmişler, bazıları ise levend olarak başıboş dolaşmış ve kendilerine birer kapı aramışlardır.⁷⁶ Yer değiştirenler yüzünden hem devlet hem geride kalan reâyâ hem de vergi toplamak zorunda olan memurlar zor duruma düşmüşlerdir.⁷⁷

1.4.2. Devlet Memurlarının Yolsuzlukları

Valiler savaşların devamlılığı nedeniyle ve kendi güvenliklerini sağlayabilmek için kapı halkı beslemişler, bunların geçimlerini temin edebilmek içinse reâyâdan vergiler toplamışlar buna mukabil seferlere az sayıda kapı halkı ile katılmışlardır.⁷⁸ İmparatorluğun

---

⁶⁶ Cezar, a.g.e., s.148.

⁶⁷ Özkaya, a.g.e., s.59.

⁶⁸ Özkaya, a.g.e., aynı yer.

⁶⁹ Mustafa Akdağ, "Celâli Fetreti", DTCF Dergisi, C.XVI., S.II., Ankara, 1958, s.54.

⁷⁰ Akdağ, a.g.m., aynı yer.

⁷¹ Güven, a.g.e., s.9.

⁷² Mustafa Cezar, a.g.e., s.139.

⁷³ Güven, a.g.e., s.10.

⁷⁴ Özkaya, a.g.e. s.79.

⁷⁵ Güven, a.g.e., s.12.

⁷⁶ Özkaya, a.g.e., s.82.

⁷⁷ Özkaya, a.g.e., aynı yer.

⁷⁸ Özkaya, a.g.e., s.88.

bu dönemde valiler, kaymakamlar, paşalar ve kadılar görevden alınmadan ya da başka bir yere tayin edilmeden önce halkı ezerek kendi kişisel gelirlerini artırmaya çalışmışlardır.

Valiler ve paşalar görevleri süresince farklı sebepler öne sürerek halkı soymaya devam etmişler, paşaların haslarını kontrol etmek üzere gönderilen mutasarrıflar da benzer yolsuzluklar yapmayı sürdürmüşlerdir.⁷⁹

Reâyâyâ yapılan zulmün önüne geçilmesi için paşaların toplattığı “devr”, “hılat”, “zahire baha” ve diğer tekâlif-i şakka türünden vergilerin alınmaması ve reâyânın korunması için fermanlar yazılmıştır.⁸⁰ Vali, muhassıl ve voyvodaların iltizamlarındaki mîrî mukata’alar “âyân-ı vilayet” ve “ricâl-i devlet”in eline geçmiş vergi toplanamaz olmuştur. Malikâne sahiplerinin zulümleri karşısında reâyâ, valilere şikâyete çıkmış fakat malikâne sahipleri tarafından malikânelerin serbest olduğu ileri sürülerek gelebilecek müdahaleler önlenmiştir.⁸¹

Paşaların dışında mütesellim ve eminlerin de pek çok kez büyük gruplar halinde çeşitli köyleri basarak buralarda yemekler yiyip konakladıkları, köy halkının isteklerini yapmamaları karşısında adam öldürdükleri dahi olmuştur.⁸²

Sipahiler çok sayıda adam ile köylere gelerek kanunsuz ve deftersiz bir şekilde köy halkının yiyeceklerini, koyun, kuzu ve yemlerini bedava istemiş, türlü bahaneler ile köy halkının akçelerini almış hatta küçük çocuklardan bile “resm-i ispençe” istemişlerdir.⁸³ Bu dönemde ehl-i şer sınıfından olanların da diğer memurlardan hiçbir farkı kalmamış, mütegalibeler ile anlaşarak halkın soyulmasına ses çıkarmamışlar, kadılar ve naipler davalardan fazla ücret almaya başlayarak servet edinmeye çalışmışlardır.⁸⁴ Âyânların tayinleri kadılar ve valiler tarafından yapıldığı için zamanla aralarında bir çıkar ilişkisi doğmuş, kadılar ve valiler daha fazla servet sahibi olabilmek, âyânlar ise istedikleri gücü elde edebilmek adına birbirlerinin önlerini açmışlardır.

Devlet, paşa ve diğer görevlilerden gereken yardımı alamamış, savaşlardan başarı sağlanamaz olmuş bu nedenle kendisine mal ve kuvvetçe fayda sağlayabilecek bir dayanak aramış ve böylece âyânlardan destek istemeye başlamıştır.⁸⁵

Memurların, eşkıyaların ve âyânların baskısı altında ezilen halk İstanbul’a şikâyet dilekçeleri yollamaya başlamış, hükümet şikâyetler karşısında adalet-nâmeler ve hâtt-ı hümayunlar çıkararak zulümlerin önüne geçmeye çalışmış fakat kesin bir sonuç alınamamıştır.⁸⁶

⁷⁹ Çağatay Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Manisa, 1944. s.102

⁸⁰ Mehmet Raşit, *Tarih-i Raşid*, C.II, İstanbul, 1866, s.476.

⁸¹ Özkaya, a.g.e., s.88.

⁸² Uluçay, *XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, s.105.

⁸³ Özkaya, a.g.e., s.92.

⁸⁴ Yücel Özkaya, “*XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu*”, Belleten, C.XXXVIII., S. CLI., Ankara, 1974., s.446.

⁸⁵ Özkaya, a.g.e., s.94.

⁸⁶ Yücel Özkaya, “*XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-nâmelere Göre Türkiye’nin İç Durumu*”, s.447.

1.4.3. Mali Bunalım

Osmanlı Devleti XVI. yüzyıldan başlayarak pek çok mali problem ile karşılaşmıştır. XIX. yüzyıla değin yaşanan bu bunalımlar dönem ve şartlara göre atlatılırken XIX. yüzyılda devletin dağılma dönemi başlamıştır. Bu dağılma dönemini etkileyen birçok faktör vardır. Bunlar arasında mali sıkıntılar da önemli bir yer tutmaktadır. Avrupa’da yaşanan Rönesans ve Reform gibi fikir hareketlerini yakalayamayan Osmanlı Devleti, Batı’nın sanayi devrimine de uyum sağlayamamıştır. Bu durum Osmanlı Devleti ve Avrupalı devletler arasında iktisadi bakımdan da büyük bir fark oluşmasına neden olmuştur.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan paranın değerinin bozulması, fetih hareketlerinin seyrelmesi ve buna bağlı olarak toprak kazanımının durması devletin gelir kaynağının da azalmasına neden olmuştur.⁸⁷ Savaşların uzun sürmesi, ganimetlerin düşüşü ile orantılı olarak hazine gelirleri de azalmıştır.

Tablo 1. Osmanlı Bütçesi Gelir-Gider Tablosu (1567-1748)

YIL	GELİR (akçe)	GİDER (akçe)	FARK (akçe)
1767-68	348.554.150	221.532.453	127.011.728
1582-83	313.744.645	277.578.755	36.165.890
1592-93	293.400.000	363.400.000	-70.000.000
1597-98	300.000.000	700.000.000	-400.000.000
1608	503.691.446	599.191.446	-95.500.000
1643-44	514.467.015	513.817.970	649.045
1650	532.900.000	687.200.000	-154.300.000
1652-53	517.271.470	528.862.971	-11.591.500
1654	537.356.433	658.353.459	-121.002.026
1661-62	581.270.828	593.604.361	-12.333.553
1666-67	553.429.239	631.861.656	-78.432.420
1669-70	612.528.960	637.206.348	-24.677.380
1687-88	700.357.065	901.003.350	-200.646.285
1690-91	565.751.408	812.878.365	-247.126.955
1691-92	818.188.665	950.246.521	-110.994.245
1696-97	938.672.901	1.096.178.240	-157.505.339
1698-99a	1.053.446.625	1.176.071.292	-122.624.667
1698-99b	1.147.718.378	1.211.379.266	-63.360.888
1701-02	1.179.973.780	1.051.065.312	129.126.886
1710-11	1.295.082.371	1.000.684.958	294.396.413
1748-49	1.648.953.720	1.714.656.400	-65.702.680

Kaynak: Tabakoğlu. 1985, s. 15-16.

⁸⁷ Ali Gökhan Gökçe – Mustafa Sakal, “Osmanlı Devleti’nde Mali Bunalım”, Sosyoekonomi, C. XXV., S.XXXIV., Ankara, 2017, s.12.

Osmanlı Devleti'nde ekonomi, sermaye yerine mülke dayalı olmuş yani; ticaret ve sanayi devleti olmaktan ziyade, temel geçim kaynağı tarım ve savaşlardan elde edilen ganimetler oluşmuştur. Aynı zamanda Osmanlı Devleti gelişen Batı teknolojisine uyum sağlayamamış, batıdan sanayi madenleri olarak gıda maddeleri satmakla yetinmiştir.⁸⁸ Süregelen savaşlar Osmanlı maliyesinde birçok karışıklığa neden olmuş vergi tahsilinde yaşanan düzensizlikler, karışıklıklar ve bütçe gelirlerinin yetersizliği de devletin mali bunalıma sürüklenmesinde etkili olmuştur.⁸⁹

XVII. yüzyıldan itibaren tımarlı sipahi sayısı azalmakta fakat yeniçerilerin sayısı ise artmakta idi, bu duruma bağlı olarak asker çokluğu da masrafların artmasına ve reâyânın fakirleşmesine sebep olmuştur.⁹⁰ Tımar sisteminin bozulması ve âyân sınıfının ortaya çıkması da bu bozulmaya zemin hazırlamış gerek sosyal gerekse ekonomik ve mali yapıda ağır tahribatlara yol açmıştır.⁹¹

XVII. yüzyılın sonuna kadar kullanılan iltizam sistemi, vergi toplama ve iç borçlanma yönünde kullanılmış, 1695'te malikâne sistemine geçilmesiyle birlikte de iç borçlanmada artış görülmeye başlanmıştır.⁹²

Malikâne olarak satılmaya başlanan mukata'aların sayısında zaman içerisinde gözle görülen bir artış meydana gelmiş, bu durum esham sisteminin gerilemesine ve malikâne sistemi içerisinde bazı sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Devletin malikâne satışlarından elde ettiği yıllık muaccelle geliri 1780-85 döneminde, 1764-67 dönemine oranla %24,56 artış göstermiş, 1764-67 dönemi ise %100,25'lik bir artış göstermiştir.⁹³ Bu sistem topraktaki mülkiyet ve sınıf ilişkilerinde yeni sosyal tabakaların doğmasına da neden olmuştur.⁹⁴

Osmanlı Devleti'nin, bütçesinde en çok açık verdiği dönemler genellikle savaş dönemleri olmuştur. 1592 yılında gerçekleşen harcamalar gelirlerin yarım milyondan fazlasını aşmış, maaşlarını zamanında alamayan askerlerin maaşları iç hazineden karşılanmıştır.⁹⁵ Hazine açığı sipahi isyanları sırasında olduğu gibi iç hazineden borçlanılarak ve Mısır vilayetinden gelecek irsaliye 1.200.000 altının gelmesini bekleyerek giderilmeye çalışılmıştır.⁹⁶

1645'te başlayan Girit Savaşı ile birlikte, savaşların niteliği açısından yeni bir döneme girilmiş ve böylece uzun ve masraflı savaşlar dönemi başlamıştır. 1645'te başlayan Girit Savaşı 25 yıl sürmüş ve 1669'ta sonuçlanabilmiştir. Ardından Erdel İsyanı neticesinde Osmanlı Devleti 1663 yılında Avusturya ile savaşa girmek zorunda kalmış, bunları peşi sıra 1672 Lehistan, 1678-81 Rusya ile yapılan savaşlar takip etmiştir. Uğranılan yenilgiler

⁸⁸ Hakan Ay, "Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve Sebepleri", Dokuz Eylül Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi, C. VI., S.II., İzmir, 1991, s.316.

⁸⁹ Ay, a.g.m., aynı yer.

⁹⁰ Özkaya, a.g.e., s.96.

⁹¹ Ay, a.g.m., s.313.

⁹² Nazım Kuruca, Hüseyin Kara, "Osmanlı Devleti'nin Çöküşünü Hızlandıran Mali Hadiseler", Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Ankara, 2009, s.954.

⁹³ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul, 1986, s.104.

⁹⁴ Nazım Kuruca, Hüseyin Kara, a.g.m., s.955.

⁹⁵ Ali Gökhan Gökçek, Mustafa Sakal, a.g.m., s.15.

⁹⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 2016, s.228-229.

sonucu 1699'da Karlofça Antlaşması imzalanmıştır.⁹⁷ Karlofça Antlaşması'ndan sonra Amca-zâde Hüseyin Paşa'nın aldığı tedbirler ile bozulmuş olan mali durum düzeltilmeye çalışılmış ve para ayarı tashih edilmiş, Rami Mehmed Paşa sadaretinde de yapılan tasarruflar ile devletin gelir ve giderlerinde bir denge tesis edilmiştir.⁹⁸

Mali sıkıntı hem devleti hem de reâyâyı zor durumda bırakmış, reâyânın bir kısmı toprağını terk ederek âyânlara sığınmıştır. Devlet, vilâyet âyânından yardım istemek mecburiyetinde kalmış, âyân, reâyâyı vergi vermek durumundan kurtararak kendi hizmetinde kullanmaya başlamıştır.⁹⁹ Mali sıkıntı devlet ve reâyâ için olumsuz sonuçlar doğururken, âyân sınıfı mali bunalımı kendi lehlerine kullanmayı başarmıştır.

1.5. XVII. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyılda büyük değişimler meydana gelmiştir. Bunlardan ilki padişah varislerinin tahta geliş usullerinde meydana gelen değişimdir. İkinci değişiklik ise mali bunalım dönemine neden olan ve etkisini derinden hissettiren akçe tağışı ve bütçe açıklarıdır. 1585'te kalp paranın, piyasayı ele geçirmesi ile gümüş para yüzde yüzden fazla değer kaybetmiş bu nedenle devlet bütçesinde büyük düşüşler meydana gelmiş asker mevâciplerinde sıkıntılar yaşanır olmuş bu bağlamda otorite boşluğu ve mali bunalımlar, siyasi ve sosyal bunalımları da körüklemiştir.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti'nde bu gelişmeler yaşanırken Avrupa, mezhep kavgalarını geride bırakmış, teknolojik açıdan Osmanlı'nın çok daha ilerisine gitmiştir.

Osmanlı Devleti'nin askeri bozgunları 1683'te Viyana'da başlamış, 1689'da Rusya, Kırım'a saldırmış, altı yıl sonra ise Azak Limanı'nı ele geçirmiştir. Tüm bu bozgunlar sonucunda 1699'da Karlofça Antlaşması imzalanmış ve böylece Osmanlı tarihinde yeni bir dönem başlamıştır.¹⁰¹ Osmanlı Devleti, Karlofça Antlaşması ile ilk kez topraklarını geri alamamak üzere kaybettiğini kabul etmiştir.

1683 Viyana Bozgunu, Osmanlı Devleti için pek çok açıdan sonun başlangıcı olmuştur demek çok da yanlış olmayacaktır. Uzun süren kuşatmanın yarattığı ekonomik bunalım sonucu 1694'te iltizamlar kayd-ı hayat şartı ile verilmeye başlamıştır. Bozgun sonrasında gerçekleşen ikinci karışıklık ise "Türedi İsyanı" olmuştur. İsyancılar hem kitleleri hem de yönetici kadroları olarak Anadolu'lu olduğu için devlet düzeninde yapılmasına sebep oldukları değişimler Celâli isyanlarından daha etkili olmuştur.¹⁰²

1718'de Pasarofça Antlaşması ile Banat, Sırbistan'ın hemen hemen yarısı ve Eflak kaybedilmiştir.¹⁰³ Buna karşılık Venedik'ten Mora alınmış, antlaşma ile 1730 yılına kadar sürecek olan Lale Devri başlamıştır.¹⁰⁴

⁹⁷ Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s.32.

⁹⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV-I, Ankara, 2011, s.320.

⁹⁹ Özkaya, a.g.e., s.98.

¹⁰⁰ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye*, C.II, İstanbul, 2016, s.3-4.

¹⁰¹ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, 2016, s.75.

¹⁰² Mustafa Akdağ, "*Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi*", DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C.IV, S.VI, Ankara, 1966, s.233.

¹⁰³ Quataert, a.g.e., aynı yer.

Osmanlı Devleti, Batı'ya yüzünü tam anlamıyla ilk defa Lale Devri'nde dönmüştür. Bu dönemde yapılan pek çok ıslahat Avrupa örnek alınarak yapılmış, tercüme odaları kurularak çeşitli dillerden eserler Türkçeye çevrilmiştir. Avrupa'ya elçiler gönderilerek Avrupa tanınmaya çalışılmış, Üsküdar'da Avrupa tarzı asker yetiştirebilmek için teşebbüslerde bulunulmuş fakat Patrona Halil İsyanı ile bu girişimler daha sonraki yıllara kalmıştır.¹⁰⁵

Lale Devri'nde Osmanlı, Doğu cephesinde de birçok başarısızlık göstererek Azerbaycan ve İran-Osmanlı sınırındaki bazı topraklarını da kaybetmiştir.¹⁰⁶

1736-39 yılları arasında Avusturya-Rusya birliğine karşı savaşa girilmiş, bu savaşta Osmanlı Devleti, Fransa'nın etkisi ve Pasarofça Antlaşması ile kaybettiği toprakları geri almayı başarmıştır. Fransa bu durumdan yararlanarak Osmanlı Devleti'nde hiçbir gayrimüslim devletin sahip olamadığı imtiyazlara sahip olmayı başarmış her padişah değişikliğinde yeniden onaylanması gereken imtiyazları sürekli hale gelmiştir.¹⁰⁷

Avusturya ve Rusya ile 1739'da Belgrad Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma ile geçici bir barış dönemi başlamıştır. Bu dönemde zekâsı, ilim ve fazilet sahibi karakteri ile Koca Râgıp Paşa ön plana çıkmış, yapmış olduğu reformlar ile padişahların da takdirini kazanmayı başarmıştır.¹⁰⁸ Koca Râgıp Paşa veziriazamlığı dönemi boyunca III. Mustafa'nın Rusya ile yeniden bir savaşa girmesini engellemişse de vefatının ardından bu işlevi görececek kimse kalmamıştır.¹⁰⁹ 1768 yılında Osmanlı-Rus sulhu bozulmuş ve Rusya'nın, Lehistan'ı işgal etmesi, Osmanlı hudutlarına tecavüz edeceği düşüncesi, Kırım hanının haslarından olan bazı Müslümanları katletmeleri gibi nedenler gerekçe gösterilerek Rusya ile yeniden savaşa başlanmıştır.¹¹⁰ 1768 Rus Harbi sırasında devlet hem ekonomik hem de askeri yönden sıkıntıya düşmüş bu nedenle birçok kez taşra âyânına başvurmak zorunda kalmıştır.

1683'ten sonra mütegalibe hareketlerinin artış göstermesi, 1730 Patrona Halil İsyanı ile devletin bir süre idarecisiz kalmış olması, Osmanlı-Rus Harbi ve yaşanan başarısızlıklar Anadolu'da karışıklıklar çıkmasına neden olmuş, devletin acz içinde olması da vilayet âyânının kuvvetlenmesinde büyük rol oynamıştır.¹¹¹

XVI. yüzyılın son dönemine denk gelen ve etkisini tüm Akdeniz ülkelerinde hissettiren "Fiyat Devrimi" karşısında Osmanlı akçesi değerini yitirmiştir. Akçenin değer kaybetmesi, hazine gelirinin azalmasına neden olduğu için devlet yeni önlemler arayışına girmiş ve tekâlif-i divaniyeyi artırıp durmuş aynı zamanda sürekli hale getirmiş ve çeşitlerini de çoğaltmıştır.¹¹²

Osmanlı Devleti mali bunalımlar yaşarken, Avrupa 1740'lı yıllardan itibaren sanayi devrimi ile ekonomik yönden büyümeye ve gelişmeye başlamıştır. Coğrafi keşifler sonucu ticaret yollarının yön değiştirmesi, uzun ve yıpratıcı savaşlar, fiyat devrimi ve Avrupa'da

¹⁰⁴ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Tarihi (1032-1922)*, İstanbul, 2017, s.189.

¹⁰⁵ Afyoncu, a.g.e., s.191.

¹⁰⁶ Quataert, a.g.e., aynı yer.

¹⁰⁷ Bruce McGowan, "*The Age of The Ayans*", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Sosyal Tarihi 1600-1914*, İstanbul, 2004, s.644-645.

¹⁰⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s.343.

¹⁰⁹ Afyoncu, a.g.e., s.211.

¹¹⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s.368.

¹¹¹ Özkaya, a.g.e., s.60.

¹¹² Mustafa Akdağ, "*Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi*", s.213.

meydana gelen sanayi faaliyetlerine ayak uyduramaması sonucu Osmanlı ekonomisi büyük sarsıntılar yaşamıştır. Sürekli iç hazineden açık vermeye başlayan devlet, asker maaşlarını dahi karşılayamayacak duruma düşmüş, maaşlarını alamayan bazı askerler ise ayaklanma teşebbüslerinde bulunmuşlardır.

XVIII. yüzyılda çeşitli ihtiyaçların temini için sık sık âyânlara başvurulmaya başlanmıştır.¹¹³ XVIII. yüzyıldan çok daha öncesinde de var olan âyân sınıfı XVIII. yüzyılda yaşanan gelişmeler sonucu kuvvet kazanmış ve etkisini çok daha fazla göstermeye başlamıştır.

Araştırmamızın bu kısmına kadar Anadolu'da âyânlığın teşekkülüne sebep olan olaylar ve bu süreç içerisinde yaşanan gelişmelerden kısaca bahsettik. Bundan sonra Anadolu'da âyânlığın teşekkülünden, üstlendikleri askeri, idari, mali görevlerden, zorbalıklarından ve mücadelelerinden bahsederek âyânlığın ilgası ile sonlandıracağız.

1.6. Anadolu'da Âyânlığın Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti'nde XVI. ve XVII. yüzyıllarda âyân olarak, bölgelerin ileri gelen kişileri kastedilmiştir.¹¹⁴ Âyân olan kişiler, reâyâ ve hükümet arasında aracılık yaparak vergi toplamak gibi hususlarda da devlete yardımcı olmuşlardır.¹¹⁵

Anadolu'nun karışıklığı, uzun süren savaşlar, mali bunalım, devletin güçsüz durumu, yöneticilerin yolsuzlukları ve merkezi devletin zayıflaması, âyânlığın doğmasında önemli rol oynamıştır.¹¹⁶ XVII. yüzyıl süresince merkezîyetçi gücün etkisini kaybetmesi ile başlayan yeni sosyal ve iktisadi şartlar karşısında âyân-derebeylik rejimi kendiliğinden oraya çıkmıştır.¹¹⁷

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ileri gelen aileler buldukları yerlerde zenginliklerini ve güçlerini artırmayı başardıkları için vilayet üzerindeki etkileri de son derece artmıştır. Vilayet âyânlarının ve ileri gelenlerin, devletten kaçanları saklaması, kanunsuz iş yapanlar için açık bir kapı haline gelmesi kendilerinin kuvvetini gösterirken devletin bu durum karşısında bir şey yapamaması da devletin zayıfladığını göstermektedir.¹¹⁸

Ordudan kaçanlar, vergi ödemek ve cizye vermek istemeyenler bu ileri gelen ailelere sığınmış, kapısız levendlerin de kendilerine kapılanmaları ile âyân olma süreçleri hızlanmıştır. Yüzyılın ilk yarısında Anadolu'nun her yerine yayılma imkânı bulamayan âyânlık idaresi, yüzyılın ikinci yarısında edindikleri servet ve kuvvet sayesinde Anadolu'nun hemen hemen her yerine yayılmıştır.¹¹⁹

¹¹³ Özkaya, a.g.e., s.130.

¹¹⁴ Özkaya, a.g.e., s.8.

¹¹⁵ Hamit Karasu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlığın Ortaya Çıkışı", s.1 .

¹¹⁶ Özkaya, a.g.e., s.114.

¹¹⁷ Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri 1730-1839", DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, C.VIII-XII, S.XIV-XXIII, Ankara, 1974, s.51.

¹¹⁸ Özkaya, a.g.e., s.125-126.

¹¹⁹ Özkaya, a.g.e., s.127.

Mîrî toprak sisteminin çözümlenmesinin ardından köylerde büyük çiftlikler kuran âyânlar, devlet hizmetlerinde bulunmuş, kapılarında topladıkları levendler sayesinde “celâli” tarzı isyan ederek rakiplerini ezmeye çalışmış ve hükümete isyan ederek zamanla birer zorba haline gelmişlerdir.¹²⁰ Âyân olanlar önce mütesellimlikleri elde etmeye ve bu görevi ellerinde tutmaya çalışmışlar, zor kullanarak halkı soyup zenginleşmişler, devlet görevlileri ile anlaşarak kendilerini güvence altına almaya çalışmışlar, halktan usulsüz vergi toplamaları karşısında pek çok kez merkeze şikâyet edilmişlerdir.¹²¹

1683 Viyana Bozgunu, 1723’te başlayan İran Savaşı ve 1768 Rus Harbi ile merkezi otoritenin etkisinin kırılması sonucu yerli aileler bütün Anadolu’da kuvvetlenip gelişmişler, devlet yaşadığı sıkıntılar karşısında sık sık âyânların yardımına başvurur hale gelmiştir.

İltizam sistemi ile malikânelerin ele geçirilmeye başlaması, arpalıkların mütesellimi olma çabası ve voyvodalıkların alınmaya çalışılmasında da âyânlar etkili olmaya başlamış, devlet artık bölgelerin en güçlü âyânları ile muhatap olmaya başlamıştır. Böylece âyânlar, devlet tarafından kabul görmeye başlamış ve kendilerine bir reis seçmeleri gerekli hale gelmiştir.

1.6.1. Âyânlık Seçimleri

Bir bölgenin resmi âyânının belirlenmesi amacıyla bir seçim yapıldığı bilinmekte fakat âyânlık seçimleri ile ilgili bir nizamnâmeye rastlanmadığı için seçimlerin esasları, süresi ve seçimin nasıl yapıldığı bilinmemektedir.¹²²

Âyânlar XVIII. yüzyılın başına kadar bölgenin ileri gelenleri ve halk tarafından seçilmişler, seçilen kişiler kendilerinin halk tarafından seçildiğini ispatlamak amacı ile bir mahzar aldıktan sonra, kadıdan ilam ve validen de buyruldu alarak, padişah ve sadrazam tarafından da onaylandıkları belirtilen bir emr-i ali yayınlanmıştır.¹²³ Âyânların meclise seçilme süreçleri ise loncaların ve benzeri kurumların seçim yöntemine benzemektedir, alt sınıfa mensup olanlar, belirli bir nüfuza sahip olamayanlar seçimlere aday olamamıştır.¹²⁴

Âyân seçimlerinde şehir âyânının rolü büyüktür. Vesikalarda reâyâdan bahsedilmiyor oluşu da seçimi kadı ve şehir âyânının yaptığını doğrulamaktadır.¹²⁵ Âyânlıkları ele geçirenler vilayet âyânı ve diğer devlet memurları ile anlaşmışlar, ilmiye mensupları dahi âyân olmak için mücadeleye girişmişlerdir. Bunlardan Ankara’da Müderris-zâdeler, İzmir’de ise Kâtip-zâdeler örnek olarak gösterilebilir.¹²⁶

Âyân seçimlerine ilk müdahale 1765’te Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa tarafından yapılmış, valilerin âyânlık buyrulduusu vermesi kaldırılmıştır. Onun yerine kaza ahalisinin temsilcileri, âyânlık için birini uygun gördüklerinde valinin önce bu adayın yeterlilik ve dürüstlüğünü araştırması ardından kendisine âyânlık verilmesi için tavsiyelerini

¹²⁰ Akdağ, a.g.m., s.56.

¹²¹ Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirilmeleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, s.674.

¹²² Mert, a.g.m., s.196.

¹²³ Karasu, a.g.m., aynı yer.

¹²⁴ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, C.IV., s.86.

¹²⁵ Özkaya, a.g.e., s.118.

¹²⁶ Özkaya, a.g.e., s.119.

iletme şartı getirilmiştir.¹²⁷ 1768'te başlayan Rus Harbi yeni sistemin işleyişini güçleştirdiği için 1769'da halkın seçimi ile âyân tayini sistemine geçilmiştir.¹²⁸ 1779'da, 1765 reformu yeniden yürürlüğü sokulmuş, 1784'e gelindiğinde ise âyânlık makamı için yapılan uzun ve yorucu mücadelelerin önlenmesi amacıyla dönemin önde gelen vezirlerinden Halil Hamid Paşa tarafından tekrar onaylanmak zorunda kalmıştır.¹²⁹

1785 yılında, âyânların kadı ve naiplere rüşvet vermelerinden dolayı "âyânlık lafzı" kaldırılmış yerine "şehir kethüdalığı" getirilmiştir.¹³⁰ Fakat şehir kethüdarları değersiz kişiler arasından seçildiği için kazaların haklarını korumakta etkisiz kalmışlar, hatta bazı durumlarda kaza hanedanlarının emellerine alet olmuşlardır.¹³¹

Koca Yusuf Paşa döneminde (1785-1788), 1786'da âyânlığın tamamen kaldırıldığını belirten bir ferman yayınlanarak âyânlar tarafından yürütülen tüm görevler şehir kethüdarlarına verilmiş, fermanla ayrıca âyânlık peşinde koşanların kanun ihlalinin idam edileceği de açıkça belirtilmiştir.¹³²

Vilayet kethüdalığı ise âyânlık için bir basamak olmuş, âyânlar yaptıkları baskıların ve kötülüklerin sorumlusu olarak şehir kethüdasını göstermişler ve cezalandırmalarına sebep olmuşlardır.¹³³ Şehir ve vilayet kethüdarları yavaş yavaş etkisini kaybederek âyânların kontrolüne girmiş, bu durum âyânlığın Anadolu'da daha çabuk yayılmasını ve yerleşmesini sağlamıştır.¹³⁴

1.7. Devletin Âyânlara Verdiği Görevler

Âyânların genel olarak üstlendikleri görevler; devlet ve halk arasında ara buluculuk yapmak, savaş dönemlerinde asker ve zahire toplamak, bölgelerin güvenliğini sağlamak ve vergi dağıtımını kontrol etmektir. Üstlendikleri görevler karşılığında âyânlık ücreti denilen bir ücret almış olmalarına rağmen, asla bir memuriyet halini alamamışlardır.¹³⁵ Vergi dağıtımını ve toplanması esnasında halktan pek çok defa kendi çıkarları doğrultusunda fazladan vergi toplama yoluna gittikleri görülmüştür.

1.7.1. İdari Görevler

Devlet, eşkıyaların ve devlete isyan edenlerin cezalandırılması, orduya asker temini ve asker ihtiyaçlarının karşılanması, İstanbul'un erzak ve zahire ihtiyacının toplanması,

¹²⁷ İnalçık, a.g.e., s.91.

¹²⁸ Mert, a.g.m., s.197.

¹²⁹ İnalçık, a.g.e., s.92.

¹³⁰ Yalçın Ölmez, *Karahisar-ı Sahip Sancağında Âyânlık Müessesesi* (1784-1848), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1991, s.15.

¹³¹ Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları –Nizamı Cedit- 1789-1807*, Ankara, 1988, s.110.

¹³² İnalçık, a.g.e., s.93.

¹³³ Özkaya, a.g.e., s.112.

¹³⁴ Özkaya, a.g.e., aynı yer.

¹³⁵ Özkaya, a.g.e., s.271.

vergilerin toplanması, Anadolu karışıklıklarının giderilmesi gibi hususlarda âyânlardan yararlanmışır.¹³⁶

İdari görevler arasında, sancakbeyliği, beylerbeyliği ve valilik yapma işleri olup bu görevlere layık kişilere âyânlık verilmiş, bazı kimseler ise âyânlıkları zorla ele geçirmeyi başarmıştır.¹³⁷

Âyânlara en çok kapısız eşkıyaların yakalanmaları konusunda başvurulmuş, sancakbeyleri, ileri gelen aileler “vücut-u âyân” ve zabitlerin adamları ile yardıma gelmeleri istenmiştir. 1770’te başlayan Rus savaşları, Anadolu’daki görevlilerin de sefere gitmesine neden olmuş bu durum da eşkıyalık hareketlerini hızlandırmıştır. Anadolu’nun karışıklık içerisinde olduğu bu dönemde paşaların da seferde olması, kapısız levendlerin yakalanmasında yerli hanedanların ve âyânların etkili olmasına neden olmuştur.¹³⁸

Kapısız eşkıyalar, levendler Anadolu’ya gelip serserilik yapmakta, bedava yiyip içmekte ve halka zulüm etmekteydi, 1793’te çıkarılan bir fermanla bu eşkıyaların yok edilmesi emredilmiş fakat âyânların bir kısmı kendi çıkarları ve yararları için bu kişilerle anlaşarak yakalanmalarını önlemiştir. Bu durum halkın daha çok perişan olmasına neden olmuş, eşkıyaya yardım eden, göz yuman, işbirliği yapan kaza âyânı ve zabitlerin cezalandırılması tembih olunmuş, buna karşılık kaza âyânı kendi servet ve kuvvetlerini güçlendirmek için gizliden eşkıya ve levendlerin bir kısmını hizmetlerine almıştır.¹³⁹

XVIII. yüzyılda devleti uğraştıran bir diğer önemli sorun da Rumeli’de meydana gelen dağlı eşkıyası olmuştur. Bu eşkıyanın ortadan kaldırılması için devlet Rumeli âyânlarının yanında Anadolu âyânından da yardım istemek zorunda kalmıştır.¹⁴⁰

Âyânların kaza içi görevleri yalnızca eşkıyayı yakalayıp cezalandırmak olmamış bunun yanında asi valilerin yakalanması, bozulan düzenin sağlanması ve bir aracı görevi üstlenerek devletin istekte bulunduğu malzemenin yahut zahirenin temin edilmesi için de kendilerine sık sık başvurulmuş, bu istekler bölgelere göre farklılıklar göstermiştir.¹⁴¹ Âyânlar bu güç işlerin üstesinden kendisi de zorbalık yaparak gelebilmiştir.¹⁴²

Âyânlar, tüm bu bahsi geçen görevlerin yanında, aynı zamanda şehir için gerekli olan ihraç ve ithal malların kıtlığını önlemek, loncaların gerekçesiz olarak fiyat artırımının önüne geçmek ve iâşe tedarikinde meydana gelen artış nedeniyle fiyatların düşürülmesi gerektiğinde de kadılar ile ortak hareket etmişlerdir.¹⁴³ Yine aynı şekilde şehirlerdeki kamu binalarının bakımı ve kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi meselelerinde de rol oynamış, kadılar ile işbirliği içerisinde hareket etmişlerdir.¹⁴⁴

¹³⁶ Özkaya, a.g.e, s.141.

¹³⁷ Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri 1730-1839”, s.58.

¹³⁸ Özkaya, a.g.e., s.142.

¹³⁹ Özkaya, a.g.e., s.143.

¹⁴⁰ Özkaya, a.g.e., aynı yer.

¹⁴¹ Özkaya, a.g.e., s.145-146.

¹⁴² Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri 1730-1839”, aynı yer.

¹⁴³ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye*, C.IV, İstanbul, 2018, s.87.

¹⁴⁴ İncalcık, a.g.e., aynı yer.

1.7.2. Mali Görevler ve Vergi Toplama

XVIII. yüzyıldan itibaren resmi âyânlardan ve devlete yardım edebilecek kadar kuvvetli olan yerli ailelerden yardım istenmiş ve kendilerine devlet tarafından bazı görevler verilmiştir.

Verilen görevlerden bir tanesi, devletin istediği vergilerin toplanması olmuştur. Âyânlar, devletin ya da sancakbeylerinin istedikleri vergileri toplarken kendileri için de “âyâniye” ya da “âyân caizesi” adı altında paralar toplamaya başlamışlar, tevzi defterlerine kendileri için vergi eklemişlerdir.¹⁴⁵ Devletin isteği üzerine toplanan bu vergilerin miktarı değişmediği için XVIII. yüzyılda ağırlığını kaybetmiş, onun yerine salma türünden vergiler halkın omuzlarına yüklenmiştir.¹⁴⁶

Hükümetin istediği, “avarız” denen ve savaş masrafları için istenilen bu verginin ve valilerin yine aynı gerekçe ile istedikleri “imdad-ı seferiye” veya “imdad-ı hazeriye” halktan istenilen salmanın başlıca bölümlerini oluşturmaktadır. Bölgelerin teftişi için çıkan paşaların, müfettişlerin ve diğer devlet görevlilerinin tüm masraflarını da halk ödemek zorunda bırakılmıştır.¹⁴⁷

İltizam-mukata’a işleri, salma ya da salgun tahsilatı, devletin istediği asker, iaşe ve canlı hayvanların temini, tefecilik ve büyük çiftlikler kurmak, âyânların önceden beri servet edindikleri yollar olmuş, zamanla bu yollardan bazıları daha ön plana çıkmıştır.¹⁴⁸

Cizyeden, koyun vergisine, paşalara ait vergilerden, devlete ait her türlü vergiyi toplamakla görevli olan âyânlar, XVIII. yüzyıldan itibaren devlet için önem kazanan ve sık sık kendilerine başvuru bir zümre haline gelmiştir.¹⁴⁹

XVIII. yüzyılda beylerbeyleri, fazla kazanç sağlamak için sık sık “tekâlif-i şakka” türünden vergiler toplamak gibi kanunsuz işlere başvurmuş aynı zamanda âyân tayinleri esnasında da kim daha fazla para verirse o kişiye âyânlık buyrulduğunu vermiş, kanunsuz toplanan bu vergiler ve halktan zorla alınan “tekâlif-i şakka” da, köylünün fakir düşerek toprağını terk etmesine ve hanedan sahibi güçlü kişilerin maiyetlerine girmelerine neden olmuştur.¹⁵⁰

Rus Harbi yılları ve önceki yıllarda da âyânlar arasında tekâlif tevzi defterlerine kendileri için tekâlif ve salyâne yazdıran, başkalarına ait vergilere müdahale eden ya da kendi ödemesi gereken vergileri ödemeyen, eşkıyalık yapan ve halka zulmedenler olmuştur. Savaş sonucunda imzalanan ağır bir antlaşma ile Kırım kaybedilirken, âyânlar kendi kuvvet ve nüfuzlarını artırmayı başarmıştır.¹⁵¹

Devlet âyânlara herhangi bir ücret ya da maaş ödemiş bu nedenle âyânlar da masraflarını bölge halkından karşılamaya çalışmışlardır. Devletin âyânlara ve diğer memurlara maaş vermemesi de kuvvetli ailelerin kendi istek ve çıkarları doğrultusunda

¹⁴⁵ Özkaya, a.g.e., s.147.

¹⁴⁶ Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni 1730-1839”, s.59.

¹⁴⁷ Akdağ, a.g.m., aynı yer.

¹⁴⁸ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, C.IV., s.84.

¹⁴⁹ Özkaya, a.g.e., aynı yer.

¹⁵⁰ Özkaya, a.g.e., s.18-29.

¹⁵¹ Mustafa Cezar, a.g.e., s.235.

halktan fazla para toplayarak, salyâne defterine kendileri için daha fazla vergi koymalarını sağlamış böylece daha çok ve çabuk zenginleşme imkânı elde etmişlerdir.¹⁵²

Devlet vergi toplama yolsuzluğunun önüne geçebilmek için bazı tedbirler almak zorunda kalmıştır. Halkın, âyânların usulsüzlükleri üzerine devlete yaptığı şikâyetler sicil defterlerine bakıldığında da kanıtlanmıştır. III. Selim, halktan gelen bu şikâyetleri herkes adına bizzat kendi yapmış, sadaret kaymakamına bir hatt-ı hümayunda şunları söylemiştir:¹⁵³

“Kaymakam Paşa,

Kesret-i mezalimden âlem harab oldu. Reâyâda takat kalmamıştır. Kadılar ve naibler ve voyvodalar ve âyânlar ve cizyedarların etmedikleri mezalim yok. Bunlar hep emanet ehline sipariş olunmadığından neşet etmiştir. Gerek manasıb-ı ilmiye ve gerek manasıb-ı devlet-i alliyeye vazâif-i askerîyeyi yarın Cenab-ı Allah rûz-ı cezada cümlemizden sual eder. Ne cevap vermeli, sana tembih eylediğim hususu semahâtlü efendi daimiz vesair efendiler dailerimiz ve rical-i devletimiz ile birer birer müzakere edüp def’i ilâcını bulup arz edesin. Bizden evvel gelen selâtîn-i Osmanîyan ve rical birer birer nizam vermişler. Biz onların nizamını yıkmaktayız. Anlar da bizim gibi insan değil midir? Ben avn-i inayet-i bari ile icray-ı siyasette ve re’fette kusur etmem. Dünya siyaset ve adalet ile nizam bulur ve ehyevm devletimin iki düşmana seferi var, hal nasıldır hazineler malûm asker ve barut ve mühimmatın nizamı ve keyfiyeti nicedir? Cülûs-ı hümayunum henüz vaki olmakla işlerin evvel ve ahirine vakıf değilim. Devletimin hali nicedir? Ketmetmeyüp doğruca müzakere edüp badehu hakikatı bildirmekte kusur etmeyesin. Bu âlem bana emanettir, bildirmeniz matlubumdur. Bir gûna mülâhaza edüp bildirmeniz yarın huzur-ı baride iki elim yakanızdadır. Ya Rab bu kulların bana bildirmediler deyüp ben halâs olurum. Bu günden sonra rüşvet alup ve zülmedüp ve edenleri bilüp ligarazin ketmederseniz vallah ben elbet duyarım. Abâ ve ecdadım ervahi için evlâdım dahi olsa kıyarım ve siyaset ederim. Böyle bilüp öyle hareket edesin. Din ve devlete sadakat edenlere haklarından efsun riayet ederim. Ben doğru söze muğber olmadım, hayırlı olan ne ise hakikatiyle bana bildiresin. Allah-ı zülcelâl cümleyi hayra muvaffak eyleye Amin..”¹⁵⁴

Âyânların zorbalıklarını önlemek amacıyla fazla topladıkları paralar geri alınarak hak sahiplerine iade edilmeye çalışılmış, zorbalığa başvuranların mütesellimlik ve âyânlık gibi görevleri geri alınarak nezr’e bağlanmak, sürgün etmek, haps etmek ve idam etmek gibi yollara da başvurulmuştur.¹⁵⁵

Âyânlar devlete ne kadar zorluk çıkarsalar da mali yönden pek çok yardımları da dokunmuştur. Bazı affolunan âyânlar af karşılığında devlete kalyon yapımı için kereste, zift, katran gibi maddeler temin etmiştir.¹⁵⁶ Savaş dönemlerinde bozulan asayişin sağlanması ve vergilerin düzenli toplanması hususunda da devlete yardımcı olmuşlar, asker temini, kalyon yapımı gibi görevleri de üstelenerek giderek güçlenen bir zümre olmayı başarmışlardır.

¹⁵² Özkaya, a.g.e., s.148-149.

¹⁵³ Mustafa Cezar, a.g.e., s.236.

¹⁵⁴ Enver Ziya Karal, *Selim III’ün Hat-tı Hümayunları –Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, Ankara, 1988, s. 112-113 .

¹⁵⁵ Özkaya, a.g.e., s.151.

¹⁵⁶ Özkaya, a.g.e., s.153.

1.7.3. Askeri Görevler

Vergilerin toplanması, hayvan, zahire ve kereste türünden ihtiyaçların karşılanması konusunda devlet nasıl âyânlara başvurmuşsa, asker ihtiyacı olduğunda da âyânlara başvurduğu olmuştur.

XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren vilâyet âyânından asker istendiği vesikalarla sabittir, bu durumda bu kişilerin ellerinde belirli bir oranda kuvvet bulunduğunu kanıtlamaktadır.¹⁵⁷

Levendlerin toplanması için verilen emirlerde XVII. yüzyılın önemli bir kısmında valilere ve kadınlara hitap edilirken sonraki süreçte vali ve kadınlardan sonra âyân-ı vilayet ve işerlerinden de bahsedildiği görülmektedir.¹⁵⁸ XVII. yüzyılın sonlarında levend toplanması ile ilgili emirler valilere, seraskerlere ve mutasarrıflara yazılmakla beraber bir bölgenin ileri gelenlerine yani âyânına da yazılmaya başlanmış, bu sistem kalkıncaya kadar vali ve sancakbeyleri kadar âyânlar ve voyvodalara da yazılmıştır.¹⁵⁹

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren merkezi devlet, askeri birliklere adam alınması ve erzak temini için sırtını yerel âyânlara dayamıştır. Bu karşılıklı ilişki âyânlara önemli bir ayrıcalık ve pazarlık gücü kazandırmış, hem meşruiyet kazanmak adına hem de ekonomik refahları açısından devletle işbirliği içine girmişlerdir.¹⁶⁰

Malikâne ihalelerinin kontrollerini ellerinde tutan vezir ve paşalar bu ihaleleri ya taşranın yerel zenginlerine vermişler ya da kendileri alarak onlara iltizam etmişlerdir. Bu nedenle âyân ile ortak bir mali çıkara sahip olan vezir ve paşalar ihale kontrolünün kendi ellerinde olması sebebiyle âyânlar karşısında bir üstünlüğe sahip olmuşlar, âyânlar da kendilerinden istenilen askerleri bu mali çıkarlar doğrultusunda göndermek zorunda kalmışlardır.¹⁶¹

Devletin, henüz büyük hanedan olamamış kuvvetli yerli ailelerden üzerlerinde resmi bir görev olmadığı halde bile kendilerine başvurarak yardım istemiş olması da bu kişilerin sivrilmelerini ve kuvvetlenmelerini hızlandırmıştır.¹⁶² Devletin kuvvetli kişilerden yardım istemesi ilerlemelerine fırsat tanırken bu kişilerin mütesellimlik ve âyânlık gibi görevleri ele geçirmelerine de yardımcı olmuştur.

Devletin söz konusu kişilerden asker göndermeleri gibi bir istekte bulunması, bu kişilerin vilayetin en ileri gelen, kendilerine danışılan ve yardımları umulan kişileri olarak kendiliklerinden resmi âyân görevini ifade eder duruma gelmelerine neden olmuştur. Halka yaptıkları zulüm ve baskılar, halk tarafından şikâyet edilmiş fakat dönemin şartları gereği kendilerine ihtiyaç duyulması büyük cezalar verilmesine engel olmuş bu nedenle nasihat edilmek yoluyla doğru yola gelmeleri cihetine gidilmiştir.¹⁶³

¹⁵⁷ Özkaya, a.g.e., s.153.

¹⁵⁸ Mustafa Cezar, a.g.e., s.244.

¹⁵⁹ Cezar, a.g.e., aynı yer.

¹⁶⁰ Quataert, a.g.e, s.88.

¹⁶¹ Quataert, a.g.e.,s.89.

¹⁶² Özkaya, a.g.e., s.154.

¹⁶³ Özkaya, a.g.e., s.155.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ilk yarıya nazaran âyânlardan daha çok asker istenilmeye başlanmıştır. Bunda özellikle 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi'nin etkisi büyüktür.

Bazı âyânlar kendilerinden asker istenildiğinde gevşek davranmışlar ve askerlerin sevkini geciktirmişler, bu yüzden âyânlardan asker istenirken bu hususla ilgili olarak yazılan ferman ve hükümlerde askerin zamanında yollanması, geciktirilmemesi ve işe yarar, sağlam kişilerin yollanması üzerinde durulmuştur. Âyânlar ve mütegalibeler halkın sevgisini ve desteğini kazanmak, nüfuzlarını artırmak için asker gönderilmesine engel oldukları gibi istenilen askeri toplayamamalarından dolayı da asker gönderemedikleri olmuştur.¹⁶⁴

İşsizlik, fakirlik ve sefaletin son bulmuyor olması, başıboş lewendliğin artması gibi nedenler eşkıyalığın devamını sağladığı için gerek hükümet gerekse halk şehir ve kasabaları eşkıyalardan koruyacak bir kuvvete ihtiyaç duymaya başlamıştır. Seferler esnasında vali ve sancakbeylerinin seferde olması, eşkıya tecavüzlerini artırırken asker kaçaklarının da bu eşkıyalara katılması hükümetin bu durum karşısında kasabalarda ve şehirlerde resmi devlet memurlarından daha başka kudret sahiplerinin bulunmasını istemesine neden olmuştur.¹⁶⁵

Özellikle savaş dönemlerinde devlet sık sık âyânlara başvurmuştur. Bazı zengin aile mensupları askerlikten kaçındıkları için eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmuş, asker toplama görevini kötüye kullanan âyânlar fukaraya gizli veya açık olarak akçe yükleyerek çeşitli suiistimallerde bulunmuşlardır. Âyânların yaptıkları her türlü yolsuzluğa rağmen, devlet yine de onlara başvurmaktan vazgeçmemiştir.

Devletin istediği malzemeler iltizam yolu ile toplanmış, tespit edilen fiyatın bir katını da halka yükleyen iltizamcılar eklenen akçeyi kadı, şehir kethüdası ve mübaşirlerle paylaşmışlar, toplanılanların işe yaramayanlarını orduya göndermişlerdir. Devlet bu gibi suiistimallere önlem olarak fermanlar göndermiş, bu tür usulsüz davranışların herkese ibret olacak şekilde cezalandırılacağını söylemiştir.¹⁶⁶

1789'da Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine Çapar-zâde Süleyman'dan asker istenmiş, o da kazaların âyânları, ağalar ve vücuh-u memleketinden, zikir olunan kazaların âyânından yardım istemiştir. Buradan anlaşılan o ki, hanedan sahipleri de tıpkı devlet gibi kaza âyânlarına başvurur olmuştur.¹⁶⁷

Devletin XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren âyânlardan asker temini konusunda daha fazla yardım istenmesi âyânların bunu bahane ederek halktan fazla akçe toplamasına neden olmuştur. Asker temini konusunda devlete büyük yararı olan âyânların yanında bu emirlere karşı çıkararak gevşek hareket eden âyânlarda olmuştur. Âyânlara sadece asker temini konusunda müracaat edilmemiş, katır, zahire, mühimmat gibi malzemelerin temini içinde kendilerine görevler verilmiştir. Rumeli'de çıkan dağlı isyanlarının bastırılması, gemi ve kalyon yapımı işleri, ihtiyaç duyulan kerestenin temini gibi hususlarda da sık sık âyânlara ve yerli hanedanlara başvurulduğu da arşiv kayıtlarında görülmektedir.

¹⁶⁴ Özkaya, a.g.e., s.156-157.

¹⁶⁵ Mustafa Cezar, a.g.e., s.230.

¹⁶⁶ Özkaya, a.g.e., s.164.

¹⁶⁷ Özkaya, a.g.e., s.166.

III. Selim, Rumeli’de çıkan dağlı isyanlarının bastırılması için Anadolu hanedanlarının eşkıyanın üzerine yürümesinden memnun olarak sadrazamının telhisi üzerine:

“İşbu cümlesi güzel hareket eylemişler. Güzel lakin bu kadar askerın hareketiyle işi uzatmayub bir an evvel bitirsünler. Zira durdukça taazzun eder. İkdâm olunsun.” demiştir.¹⁶⁸

1.8. Ayanların Neden Olduğu Karışıklıklar

Âyânlık örgütü, başlangıcında önemi az olan, fazla şikâyet edilmeyen bir kurum iken devletin merkezi otoritesini yitirmeye başladığı dönemlerde kuvvet kazanmaya başlamış, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise yararlarının yanı sıra zararları da artış göstermeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti, özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren âyânlık örgütü yüzünden en karışık dönemini yaşamaya başlamış, fakat buna rağmen devlet çoğu kez bu kişileri affederek, kuvvetlerinden istifade yoluna gitmiştir.¹⁶⁹ Devlet düzeni artık âyânlık-derebeylik rejimine ayak uydurmuş, bu düzen Celâli isyanları esnasında kendini sağlam bir zemine oturtmuş, vilayetlerin geçerli idarecileri olarak âyânlar devlete kendilerini kabul ettirmeyi başarmışlardır.¹⁷⁰ XVIII. yüzyılda malikâne olarak idare edilen yerlerin sayısının sürekli artmış olması da devletin hem zararını hem de yararını gördüğü kuvvetli hanedanların oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.¹⁷¹

Âyânlar XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar vilayet ya da sancak merkezlerinde beledi görevleri yerine getiren birer mahalli temsilciyken, yüzyılın ikinci yarısında bu görevlerini unutarak usulsüz vergi toplamaya ve defterler düzenleyerek kısa yoldan zengin olmak için çalışmaya başlamışlardır.¹⁷² Anadolu’da valilerin etkisi azalmış, gücünü artıran âyân ve derebeylerin halka olan zulmü artmıştır. Önemli vezirler ve paşaların devleti uğraştıran savaşlara katılmaları sonucu taşrada düzenin sağlanması için âyânlara görev verilmiş fakat memleketin bu karışık halinden yararlanan âyânlar halka musallat olarak haksız akçeler toplamaya başlamışlardır. Âyân ile halk arasında yaşanan sorunların çoğu para toplanırken yaşanmış, halk pek çok kez İstanbul’a âyânlardan şikâyetçi olduklarını belirten yazılar yazmak zorunda kalmıştır.

Âyân olma mücadeleleri de birçok karışıklığın yaşanmasına neden olmuştur. Vali buyruldu ve kadı müraselesi ile âyân olunması gerekirken bazı kimseler kendi taraftar grupları ile zorbalık yaparak âyân olmaya çalışmışlar ve âyânlığın kuruluş amacından saparak yozlaşmasına neden olmuşlardır.¹⁷³ Zor kullanarak âyân olmaya çalışanlar

¹⁶⁸ Yücel Özkaya, “III. Selim’in İmparatorluk Hakkındaki Bazı Hatt-ı Hümayunları”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.I, Ankara, 1990, s.340.

¹⁶⁹ Özkaya, a.g.e., s.169.

¹⁷⁰ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri 1730-1839”, s.58.

¹⁷¹ Özkaya, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu”, s.668.

¹⁷² Özkaya, a.g.e., s.170.

¹⁷³ Özkaya, a.g.e.,s.169.

yanlarına topladıkları levendlerle etrafa zarar vermeye başlamışlar, bazı durumlarda kendilerinden çekinen kadı ve naiblerle de anlaşarak halkı birlikte soymuşlardır.¹⁷⁴

Âyânlar, vergi tahsildarlığı görevini de kimi zaman kötüye kullanmışlar, ehl-i örfün önceden yaptığı gibi fakir halkı soymaya başlamışlar, halk bu durum karşısında âyân ve eşrafa saldırmaya başlamış, köylüler bazı yerlerde kitle halinde hareket ederek haksızlığı yapanları ağır şekilde işkence ederek öldürmüşlerdir.¹⁷⁵ Yapılan yolsuzlukları ve zulmü İstanbul'a şikâyet eden halkın şikâyetleri incelenmiş, bazı şikâyetler karşısında adalet-nâmeler yayınlanmıştır. Bu adalet-nâmelere örnek olarak şer'iyye sicilleri kayıtlarından bir tanesini şöyledir;

“Düstûrn-i mûkerremûn... Anadolu'nun Sağ kolu yemin ve yerâsiyle nihâyetine varınca vâki olan vüzerây-i izâm... mirmirân-ı kirâm... mevâlî-i fihâm... kuzât ve niuvab... zabitân ve âyân-ı vilâyet... ma'lûm olaki,

Zaman-i hilafet-i adâlet-guster-i seniyyemde umûmen memalik-i mahrûsamın reâyâ ve berâyâsı üzerlerinden mezalim ve taadiyyâtın def u ref'ine ve zuafânın sâye-i cenâh-i re'fet-necâh-i malûkânemde müstasîll ve müsterihu'l-hâl olmalarına leyl ve nehâr cenâb-i saltanat-meâbımın sa'y u ihtimâmı ve cehd u ikdâmı derkâr ve bedidâr olduğundan gayri etrâf ve büldândan Der-i aliyyeme gelen erbâb-i mesâlihden keyfiyyet-i reâyâ ve asûdegî-i zuafa istifsâr ve zulm u taaddi var mıdır deyû ahvâl-i ibadû'llâhı sualden hâli olmayub ve murad-ı hümayûnum mücerred fukarây-i raiyyetin rahat u arâmişlerine taalluk eylemiş iken kazalar A'yânı celb-i menfaatları kastıyla valilere varub A'yânlık için buyruldu taleb ve valiler dahi vâfir akçaların olub yedlerine dil-hâhları üzere A'yânlık buyrulduşunu verüb buyruldu ahz edenler dahi kazalarına varub kazasının hâkimini itmâ' ve irza ve “ben A'yânlık buyrulduşuna şu mikdar akça verdim” deyü iki katını Salyâne defterine idhâl ve fukaradan tahsil ile hânûmânlarını harab ve ciğerlerini ateş-i zulm ile kebâb idüb evâmir-i şerîfemle olan tekâlîfi vermekte zuafây-i raiyyetin acz u iztırabları var iken bu veçhile bir kat dahi rahnedâr ve mahzar-i hasâr olduklarından başka fukaranın ahz-ı emvaline harîs olan gaddarlar ahaduhumâ âhare haseden nice müfteriyyât isnâd ve kuzât ve nuvvâbın fakri(?) lisanından olmak üzere hilâf-i vâki' arz almağa i'tiyâd birle tarafgirleri olan havedârları ile Der-i aliyyeme gönderüb şikâyetleri zâhir-i halde sıhhate haml ile emri şerîfim virilüb ve ba'zan mübâşir dahi gönderilüb mahalline vardıkda cemîyyet ve mağlata ve fesâd zuhuriyle tarafeyn tecrim ve tazyik olunub encâmında mazarratı fukaraya râci olarak nizâm-i vilâyetin ihtilâline ve bu takrib ile zuafây-i reâyânın evtânlarından dûr ve mehcûr olmalarına sebeb ve illet oldukları sahîhan ve tahkîkan sâmia-i mülûkâneme vâsıl olub fukaranın rahat u refâhiyyetleri için bu gûne mezâlîm u mefasidin ve mazârri mekâyîdin def'u ref'i esbabına teşebbüs olunarak madde-i merkûme taht-i zabıtaya idhal olunmak vâcibât-i umurdan olub ve elyevm kazalarda A'yân-ı vilâyet bulunanlar fukaraya hayır-hah ve muîn ve zaleme ve yaramaza bağîz ve mühin ve ru'yet-i umûr-i fukarada sadâkat-i istikametleri zâhir ve mütebeyyin olanlar A'yânlıkta ibka ve umûr-i reâyâ sadâkat üzere ru'yet ettirilüb ancak murad-ı hümayunum A'yânlık masrafarı masrafi cerimesinden fukaray-ı raiyyetin tahlisi ve istirahatları ve nizâm-i beldenin ihtilâl ve ihtilâfdan himâyet ve sinâyeti olmağın imdi fî-mâ-baad zinhar ve sad zinhar vülât ve hükkâm taraflarından A'yânlık için buyruldu ve mürâsele virilmeyüb ve eğer fukaray-ı raiyyet tarafınıza varub bir kimesnenin A'yân nasbını istid'a ederler ise sadâkat ve istikâmet ve fukaraya şefkat ve

¹⁷⁴ Özkaya, a.g.e., aynı yer.

¹⁷⁵ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri 1730-1839”, s.60.

himâyet ile mevsuf ve mahâsin-i etvârı cümle indinde müselleme ve ma'rûf olduğuna tahsil-i ıttıla olunduktan sonra hasbice keyfiyyet-i hâli Sadr-ı a'zam ve vekil-i mutlakım tarafına tahrir ve i'lam olunup Sadr-ı a'zam tarafından dahi ahali-i fukaranın A'yânlığa taleb eyledikleri kimesnenin fi'lhakika haber verildiği üzere esvâf-i mezbûre ile ittisafı var mıdır, hâl u sîretine kemâl-i tahazzür ve dikkat ile ilm u yakîn geldikde mesned-âray-i Sadâret-i uz mâ tarafına mektub veya kaime ile cevabı vülâta tahrir olunub ol şahs matlûbul'l-gâye şurût-ı mezbûre ile A'yân nasb olunduktan sonra sadâkat ve istikâmete münâfi fukaranın salyânesine kendü nefsiyçün akça zam ve tevzi olunduğu reside-i sâmia-i hümayunum olmak lâzım gelir ise siyaseten cezası tertib olunmak Der-i aliyemde bu re'y, hüsn-i karar-dâde ve müstahsen görülmeğın keyfiyyeti aceleten ilân ve işâat olunmak üzere mahsusân işbu emr-i şerifim isdâr ve ... ile irsal olunmuştur. Adâlet-pezîr-i sudur olan işbu emr-i celilü's-şânım her kazanın sicill-i mahfuzuna sebt ve kayd ve fi-mâ-baad zikri murûr eden rabita-i hasene üzere A'yânlık umurunda düstûru'l-amel tutulub ser-i mü hilâfından hazer ve mücânebet edile; şöyle ki nizâm-ı merkumun hilâfına hareket olunduğu sem-i hümayunuma lâhik olmak lazım gelir ise azl ile kanaat olunmayub halef ve selef ukubât-i şedideye mahzar olacakları bî-iştibâhtır; ona göre amel ve hareket olunmak babında farman-i âli-şânım sâdir olmuştur. Buyurdum ki mübâşir Hasan hatt-i şerifimle vusul buldukda bu babda... Fî evâhir-i şehri Recebi'l -ferd li-seneti tis'a ve seb in ve mie ve elf." 176

Harp zamanlarında da halktan istenen harp tekâlifini birkaç misli olarak almışlar ve kendi aralarında pay etmişler, bu zulümler karşısında halk topraklarını terk ederek, adaletle yönetildiğine inandıkları vilayetlere göçmüşler, göçmenlerin çoğu da İstanbul'a varmışlardır.¹⁷⁷ Asker ve zahire düzenleyen kazaların kadı ve naibleri de âyânla anlaşip halkı soymaya ortak olmuşlardır. Senede birkaç defa ismi ve yeri belli olmayan defterler düzenleyerek, kadılar "harc-ı imza" ve defter akçesi, voyvodalar "mukata'a zararı", âyânlar "âyâniye" adıyla akçeler toplamıştır.¹⁷⁸ Senede iki defa ruz-ı hızır ve ruz-ı kasım da defterler memleketin ileri gelenlerinin önünde düzenlenmiş, hesapların kontrolü için İstanbul'a gönderilerek fazla akçe zammı tespit edilmesi durumunda da "ol-defterleri imza eden hâkim ve tevzi' iden âyânın te'dip" olunacağı beyan edilmiştir.¹⁷⁹

Özetleyecek olursak XVIII. yüzyılda âyânların güçlenmesine neden olan olay devletin içinde bulunduğu durum olmuştur. Başlangıcında devlet için büyük bir tehlike arz etmeyen âyânlık pek çok etkenin birleşmesi sonucu güçlenmiş, yararları yanında zararları da meydana gelmeye başlamıştır. Âyânlığın güçlenmesinde, timar sisteminin bozulması, iltizam sistemine geçilmesi, Celâli isyanları sonucu ortaya çıkan başıboş levendler ve mütegalibelerin kendilerine kapılanması, devletin atadığı vali ve kadıların görev sürelerinin kısalığı ve devletin savaş dönemlerinde âyânlara başvurarak asker ve zahire isteğinde bulunması etkili olmuştur.

Devlet, birçok kez âyânlardan şikâyetçi olan halkın dilekçeleri üzerine adalet-nâmeler yayınlamış fakat bunlardan da kesin sonuç alınamamıştır. Devletin, her türlü zararlarına rağmen âyânları ortadan kaldırmaması herhangi olumsuz bir durumda kendilerine başvurulacak bir zümre olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Bazı

¹⁷⁶ Bekir Sıtkı Baykal, "Ayanlık Müessesesinin Düzeni Hakkında Belgeler" *Belgeler*, C.I, S.I-II, Ankara, 1993, s. 221,222.

¹⁷⁷ Karal, a.g.e., s.111.

¹⁷⁸ Özkaya, a.g.e., s.185.

¹⁷⁹ Özkaya, a.g.e., aynı yer.

durumlarda âyânlara nasihat verilmiş, zorbalıklarına devam edenlerin sürgüne gönderileceği yahut idam edileceği söylenmiş fakat çoğunlukla affedilmişlerdir.

1.8.1. Âyân Olma Mücadelesi ile Âyânların Devlet ve Birbirleri ile Olan Çekişmeleri

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren resmi âyân olabilmek için mücadele etmeye başlayanların sayısı artmış, birçok kişi resmi âyân olmadığı halde resmi âyânmış gibi hareket eder olmuş, halk bu kişileri istemediği halde, ehl-i örf ile anlaşan bu kişiler yıllarca âyân gibi hareket etmeyi sürdürmüşlerdir.¹⁸⁰

Osmanlı merkezi yönetiminin taşradaki gücünün azalması âyânların yararına olmuş, malikâne sistemine geçilmesi ile de yavaş yavaş toprak ağası haline gelmeye başlamışlardır.¹⁸¹ Âyân ailelerinin buldukları bölgede uzun süreli ve devamlı olarak yöneticilik yapmaları ile hanedan hüviyeti taşıyan büyük âyân aileleri oluşmaya başlamıştır.¹⁸²

Rize’de Tuzcuoğulları, Samsun’da Canikli Hacı Ali ve oğulları, Yozgat’ta Çapanoğulları, Kayseri’de Zennecizâdeler, Ankara’da Müderriszâdeler, Bilecik’te Kalyoncuoğulları, Balıkesir’de Kanlızâdeler, Manisa’da Karaosmanoğulları, İzmir’de Katipzâdeler, Isparta’da Yılanlıoğulları ve Antalya’da Tekelioğulları bu büyük âyân hanedanları örneklerinden bazılarıdır.¹⁸³

Âyânlığı zorla ele geçirmeye çalışanlar vergi defterlerini resmi âyân gibi düzenlemiş, halktan alınacak vergiye birkaç katı akçe ekleyerek toplamış ve devlet görevlileri ile aralarında pay etmişlerdir.¹⁸⁴ Bazı durumlarda görevden alınan âyân, yerine getirilen yeni âyânı tanımayarak görevine devam etmeye çalışmış bu durum sonucunda ise eski-yeni âyân arasında mücadeleler yaşanmaya başlamıştır.¹⁸⁵

Sancak ve kazalardaki vilayet âyânlarından en kuvvetlisi, taraftarları ile beraber ön plana çıkmakta, diğer ileri gelenler ise kuvvetçe üstün gelen âyâna karşı gelemeyerek bu kişilerin zulümleri ve halka yaptıkları haksızlıklar karşısında sessiz kalmışlardır.¹⁸⁶ Bu şekilde hareket eden ileri gelenler, kendi çıkarlarını da düşünerek hareket etmekte ve böylece içlerinden bazıları âyânlık ele geçirmeyi de başarmaktadır.

Devletin halktan talep ettiği avâız vergisinin miktarı halkın ödeme gücünün üstünde olduğunda halk, yönetimi toprağını terk etmekle tehdit etmiş, devletin talepleri karşısında da halkın temsilcisi olarak gördükleri âyân ve eşrafa sığınmışlardır.¹⁸⁷ Âyân sınıfının kendi refahı, reâyânın durumunun iyi olması ile bağlantılı olduğu için devlet ve halk arasında arabuluculuk yapmaya başlamış, kriz dönemlerinde avâızı kendi ceplerinden karşılayarak

¹⁸⁰ Özkaya, a.g.e., s.209.

¹⁸¹ Özcan Mert, “*Keşan Âyânlığına ve Kocabaşılığına Giriş*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, S.XLII, İstanbul, 2007, s.160.

¹⁸² Mert, a.g.m., aynı yer.

¹⁸³ Özcan Mert, *Âyân*, s.196.

¹⁸⁴ Özkaya, a.g.e., s.209

¹⁸⁵ Özkaya, a.g.e., aynı yer.

¹⁸⁶ Özkaya, “*XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirileri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu*”, s.673.

¹⁸⁷ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, C.IV., s.47.

hem merkezi idarenin hem de halkın kendilerine finansal açıdan bağımlı olmalarını sağlamışlardır.¹⁸⁸

Vilâyet âyânından nüfuzu ve askeri fazla olanlara devlet tarafından sık sık başvurulmasıyla resmi âyân olmanın önemi artmış, bu nedenle âyân olmadığı halde öyleymiş gibi hareket eden kişiler arasında büyük mücadeleler yaşanmaya başlanmıştır.¹⁸⁹ Âyânlar arasındaki bu mücadeleler bazen kanlı olayların yaşanmasına neden olmuş, devlet bu gibi olayların önüne geçebilmek için olaylara karışan kişilerin cezalandırılmalarına karar vermiştir.

Bazı durumlarda ise âyânlar birbirlerini desteklemiş ve yardımcı olmuşlardır. Âyânlık ele geçirmeye çalışanların aynı zamanda ehl-i örf mensuplarının da desteğini alarak bu kişilerle birlikte faaliyetlerde buldukları da bilinmektedir. Âyânlık elde etmeye çalışanlar mütesellimlik ve mütesellim vekilliği görevlerine kadar yükselebilmiş ya da tam tersi olarak mütesellimlikten alınanlar âyânlık mücadelesine girişmişlerdir.¹⁹⁰

Kanunsuz vergi toplayanlar ve âyânlık peşinde koşanlar, kadılar, naipiler, voyvodalar gibi görevlilerle anlaşarak beraber hareket etmekte, hükümet ise mütegalibeleri ve çıkabilecek isyanları önlemek için valilere fermanlar göndererek, halkı eşkıyadan korumaya, asayişin teminine ve yolsuzlukların önüne geçmeye çalışmıştır. Bu işlerin önlenmesi ise vali ve sancakbeylerinin güç ve kuvvetlerine bağlıdır.¹⁹¹ Âyânlık peşinde olanlar aynı zamanda kadı ve zabitlerin de işlerine karışmakta, vakıflarda bile âyânlık iddia edebilmektedirler.¹⁹²

Esasında âyân olmak için halkın desteğini kazanmak gerekirken buna hiç başvurulmamış, şeyh, molla, hacı ve naib gibi kişilerin desteği alınarak halka zorbalık yaptıklarında hem yanlarına destekçi bulmuşlar hem de haklarında oluşacak herhangi bir şikâyetin geri alınabilmesini sağlamışlardır. Halk, âyân seçimine katılmasa bile sözde katılıyor gibi görünmüş, seçimlerde etkili olan unsur âyân-ı vilâyet olduğu için âyân olmak isteyen kimseler âyân-ı vilâyeti kendi taraflarına çekmek için uğraşmışlardır.¹⁹³ Âyânlık peşinde koşanların ellerinde bulunan sekban gücü de âyân olma mücadelelerinde kendilerine yardımcı olmuştur.

Âyânlardan gelen şikâyetler üzerine, devlet kimi zaman şikâyet edilen âyânı kontrol altına alabilmek için diğer âyânlardan yardım istemiştir. Buna rağmen bazı durumlarda âyânlar arası yakınlaşmalar da yaşanmakta ya da büyük yerel hanedanlar, kaza âyânını koruyup yardım etmektedir. Devlet, gücünü kaybettiği taşrada kontrolü sağlayabilmek için âyândan yardım isterken, yerli hanedanlar ve âyânlar arasında meydana gelen dayanışma ve yardımlaşma maddi çıkarılara ve nüfuz kazanma çabasına dayanmaktadır.

Devlet, karışıklık çıkan yerlerde karışıklığa neden olan zorbalara sancakbeyliği vererek isyanların önünü kesmek istemiş, âyândan olan büyük hanedanları önemli görevlere getirerek de bu tür isyanlar karşısında bu ailelerden istifade yoluna gitmiş, bu aileler isyan

¹⁸⁸ İnalçık, a.g.e., s.48.

¹⁸⁹ Özkaya, a.g.e., s.245.

¹⁹⁰ Özkaya, a.g.e., s.227.

¹⁹¹ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.IV-I, s.319.

¹⁹² Özkaya, a.g.e., s.232.

¹⁹³ Özkaya, a.g.e., s.237.

etmeye kalkıştığında ise büyük hanedanları birbirine kırdırarak en güçlü olanını desteklemiştir.¹⁹⁴

Âyânlar ve âyândan olma yerli hanedanlar zamanla güç ve nüfuzlarını artırmış, devletin içinde bulunduğu karışıklıkları kendi açılardan fırsata çevirebilmeyi başarmışlardır. Devlet, özellikle savaş dönemlerinde âyânlardan asker ve zahire taleplerinin temini konusunda yararlanmaya çalışmış, sarsılan merkezi idarenin taşrada âyânlar tarafından kontrolünü sağlama yoluna gitmiştir. Âyânlar başıboş lewendleri ve mütegalibeleri kendi kapılarında toplayarak güç sahibi olmuş, halktan zorla ve haksız yere vergiler alarak servetlerini de artırmışlardır. Halkın şikâyetleri karşısında birçok adalet-nâme yayınlamış fakat âyânlara duyulan ihtiyaçtan dolayı devlet genellikle âyânları nasihatler ile uyarılmış, devlete karşı ayaklanan âyânların affı için de kimi zaman devlet ve âyânın arasını bulmak için ehl-i örften kimseler araya girmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren güç kazanan âyânlar karşısında devlet, içinde bulunduğu durum nedeni ile etkili çözümler bulma konusunda çok başarılı olamamıştır.

1.8.2. Âyânlığın Yükselişi ve Kaldırılışı

Osmanlı Devleti'nde XVI. yüzyılın son dönemlerine kadar taşra, doğrudan merkezden tayin edilen görevliler tarafından yönetilmiştir. Âyânlık müessesesi ise XVII. yüzyıldan itibaren teşekkül etmeye başlamış, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise önemli bir güç haline gelmiştir.¹⁹⁵

XVI. yüzyılın sonlarında devletin içinde bulunduğu durum âyânların icrâ yetkilerini artırmış, XVII. yüzyılda beylerbeyleri ve sancakbeylerinin yetkilerinin azaltılması da taşra yönetiminde âyânların kuvvet kazanmasına zemin hazırlamıştır.¹⁹⁶

Timar sisteminin çözümlüğü ve iltizam sisteminin uygulanmaya başlaması ile merkez tarafından gönderilen yetkililerin gücü kırılmıştır. Devlet, iltizam sisteminde mukata'aları müzayedeye ile satışa açar, fazla parayı veren mültezim mukata'anın sahibi olurdu. İstanbul'da yapılan bu mukata'a satışları sonucunda kazanan kişiler genellikle malikânelerin bulunduğu yerlere gitmezler, bunun yerine buralara kendi işlerini yapabilecek mültezimleri göndermişlerdir. Bu mültezimler ise çoğunlukla bölgenin zengin ve nüfuz sahibi kişileri olan âyânlardan olmuştur.¹⁹⁷ Âyânların, mütesellimlikleri ele geçirmesi ile birlikte taşrada büyük derebeyi aileleri oluşmaya başlamıştır.

1683'te başarısız olan II. Viyana Kuşatmasının ardından âyânların yetkilerinde hızlı bir artış meydana gelmeye başlamış, art arda yaşanan başarısız muharebeler sonucunda devlet, vergi toplama hususunda ve hazineye borç vermek suretiyle âyânlara başvurmaya başlamıştır.¹⁹⁸ Âyânlar, İran Savaşları devam ederken 1726'da devlet tarafından sancakbeyliği ve beylerbeyliği gibi önemli görevler de elde etmeye başlamışlardır. Yine

¹⁹⁴ Özkaya, a.g.e., s.242-243.

¹⁹⁵ Özkaya, a.g.e., s. 247.

¹⁹⁶ Muhammed Aydın, *Sivas'ta Âyân Aileleri (1740-1850)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2011, s.27

¹⁹⁷ Aydın Güven, *Doğu Karadeniz Âyânlığına Kısa Bir Bakış (1808-1826)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1999., s.18.

¹⁹⁸ Muhammed Aydın, *Sivas'ta Âyân Aileleri*, s.28.

savaş dönemlerinde, önemli devlet adamları savaş yerlerine gittiğinde bölgelerin korunması ve güvenliği için de âyânlardan yardım istenmiş ve böylece âyânlar kendilerine ait güçler oluşturmaya başlamışlardır. Oluşturdukları bu güçler genellikle başıboş levendlerden oluşmuş ve gidererek büyüyen bu kuvvetler sayesinde de devlete kafa tutacak güce ulaşmayı başarmışlardır.

Devlet, savaş dönemlerinde âyânlardan asker temini ve zahire ihtiyaçları için yardım istemekte, âyânlar ise özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu istekleri zaman zaman hiçbir bahane göstermeden yerine getirmemeye başlamışlardır.

Devlet, Anadolu ve Rumeli kadılarının yaptıkları yolsuzlukların takibi ve yürütülmesinde de âyânlardan yardım istemeye başlamıştır. XVIII. yüzyılda ise genel itibari ile âyânların yetki ve görevleri; asayişini sağlamak, eşkıyaları yakalamak, İstanbul'a gönderilecek erzak ve zahirenin temini, vergi toplamak, baruthanenin güherçile ihtiyacını karşılamak, gerekli görüldüğünde gemi yapımı için gerekli olan malzemeyi temin etmek ve yapmak, orduya asker sağlamak ve bunların taşınması için gerekli olan binekleri temin etmektir.¹⁹⁹

Âyânlar, merkezi devlet tarafından gönderilen görevlilerin zulümleri karşısında halk tarafından birer kurtarıcı olarak kabul edilmiş, fakat çoğu kez ehl-i örf ile anlaşarak halka zulüm ettikleri görülmüştür. Âyânların işbirliği içinde olduğu zümre yalnızca ehl-i örften olmamış bazı durumlarda eşkıyalar ile de anlaşarak âyânlıkları ellerinde tutmaya çalışmışlardır.

III. Selim'in tahtta olduğu dönemde güç ve kudretlerinin tepe noktasına ulaşan âyânlar, II. Mahmud'un tahta geçmesini sağlayan Alemdar Mustafa Paşa sayesinde devlet ve âyânlar arasında Sened-i İttifak imzalanmış ve böylece âyânlar egemenliklerini yasal hale getirmeyi başarmışlardır.²⁰⁰

Ülkede düzenin yeniden sağlanabilmesi için âyânlar ve devletin bir araya gelmesi gerektiğini düşünen Alemdar Mustafa Paşa, âyânları İstanbul'a davet etmiştir.²⁰¹ Âyânların davete katılmaları üzerine hükümet, yapılacak düzenlemeleri ve Sened-i İttifak'ı hazırlamak üzere harekete geçmiştir.²⁰² Kalyoncu Mustafa, Sirozî İsmail Bey, Cebbarzâde, Karaosmanzâde Ömer Ağa davete gelen âyânlar arasında yer almışlardır.²⁰³ Toplantıya katılanlar tarafından kaleme alınan Sened-i İttifak; bir giriş, yedi şart ve bir sonuç olarak hazırlanmış, II. Mahmud ise senedin şartlarını ağır bulmuştur. Senede göre padişaha veya otoritesine karşı herhangi bir itaatsizlikte ya da ihanette ulema, devlet adamları, âyân ve askerler el birliği ile tehlikeyi bertaraf ederek neden olanları cezalandıracaktır.²⁰⁴ Âyânlar ve devlet tarafından karşılıklı imzalanan bu senet sadakat ve güveni sağlamaya yönelik bir sözleşme olduğu için görev ve yükümlülükler yemin ederek kuvvetlendirilmiştir.²⁰⁵

¹⁹⁹ Aydın, a.g.e., aynı yer.

²⁰⁰ Alper Başer, *Gümlüce Âyânı Tokatçıklı Süleyman Ağa ile Ferecik Âyânı Ali Molla'nın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümetle Olan İlişkileri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 2006., s.16.

²⁰¹ Ali Akyıldız, "Sened-i İttifak" maddesi T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, C.XXXVI, İstanbul, 2009, s.512.

²⁰² A. Selçuk Özdemir, "Sened-i İttifak", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.XXIV, İstanbul, 1959, s.3.

²⁰³ Aybars Pamir, "Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S.II Ankara, 2004, s.73.

²⁰⁴ Akyıldız, a.g.m., s.513.

²⁰⁵ Akyıldız, a.g.m., aynı yer.

Sened-i İttifak ile devlet idaresinde söz sahibi olma çabaları, âyânların kendi aralarında birlik kuramamaları sonucunda başarıya ulaşamamış, Alemdar Mustafa Paşa'nın öldürülmesi ile de Sened-i İttifak tamamen hükümsüz kalmıştır.²⁰⁶ II. Mahmud, Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümünün ardından âyânlar ve derebeylerini merkezi idarenin kontrolü altına almak için çeşitli düzenlemelerde bulunmuş, tıpkı yeniçeri ocağının kaldırılmasındaki gibi âyânların dağıtılması için de özenle çalışmıştır.

Sened-i İttifak, Türk Hukuk Tarihi'nde padişahın yetkisini sınırlayan ilk hukuk belgesi niteliğini taşımaktadır. Belge hem padişah ile hükümet erkânını hem de âyân ve yerel hanedanları bağlayıcı kurallar getirmiş, çok kısa süre yürürlükte kalmış olan belge padişah tarafından kaldırılmış ve hukuk tarihimizdeki yerini alarak "Hukuk Devleti"ne giden yolda atılmış önemli bir adım olma özelliğini taşımaktadır.²⁰⁷

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'nun her yerinde görülen, memleketin düzenini bozan, şehir ve kasabalarda karışıklıklara neden olan bu kurum amacından sapmış, yalnızca servet yağmak amacıyla elde edilmeye başlanılan bir görev haline gelmiştir.²⁰⁸

Âyânların güçlerini kaybetmesinin ardından, Tanzimat öncesi kimi bölgelerde âyân ve voyvodaların üstlendikleri görevler Tanzimat ile kaza müdürlerine devredilmiştir.²⁰⁹

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu dönemde idari, askeri, iktisadi ve adli açıdan yaşadığı bozukluklar nedeniyle âyân zümresi gelişme imkânı elde edebilmiştir. Mütessesimliklerin yerli ailelerin eline geçmesi, Anadolu'da bulunan başboş levendlerin bu ailelerin emrinde birer kuvvet haline gelmesi de âyânların istedikleri şekilde hareket edip istediklerini yapabilmesinde önemli bir etken olmuştur. Devletin neredeyse bütün kurumlarının bozulduğu bu dönemde halk kendini koruyacak kuvvet olarak bu zengin aileleri seçmekte, bu kişiler ise halkı himaye ederek âyân olma mücadelesine girişmekteydiler. Vali ve kadılar ile de anlaşarak halkı beraberce soymakta ve bu görevlilerden de aldıkları güç sayesinde kanun ve geleneklere aykırı olarak yeniçeri serdarlığı ve alay beyliği gibi görevleri ele geçirerek askeri gücün de azalmasına neden olmuşlardır. XVIII. yüzyılda artan eşkıyalık faaliyetleri karşısında devlet etkisiz kalmış, halk ise ya yerini terk etmek zorunda kalmış ya da bir âyân ailesine sığınmıştır. Devletin etkisiz kalma nedeni ise, asker ve diğer ihtiyaçların karşılanmasında yerli ailelerin kuvvet ve nüfuzlarından yararlanmak zorunda kalmasından kaynaklanmaktadır.

Kuruluşundan XIX. yüzyıla kadar olan süreçte büyük bir değişim gösteren âyânlık örgütü Tanzimat ile başlayan yeni düzen döneminde ortadan kalkmaya başlamıştır. Neredeyse iki yüzyıla yakın bir süre devam eden bu örgütün bir anda ortadan kalkması mümkün olmadığı için bazı yerlerde Tanzimat Dönemi süresince de devam etmiş, kazalardaki âyânlar öldükçe yerine yenisi tayin olunmadığı için kendiliğinden ortadan kalkmıştır.²¹⁰ Yetkileri ellerinden alınan âyânlar ise artık zengin birer reâyâ konumuna gelmişlerdir.

²⁰⁶ Aydın, a.g.e., s.29.

²⁰⁷ Pamir, a.g.m., s.77,78.

²⁰⁸ Özkaya, a.g.e., s.247.

²⁰⁹ Yalçın Ölmez, *Karhisar-ı Sahib Sancağında Âyânlık Müessesesi* (1784-1848), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1991, s.19.

²¹⁰ Özkaya, a.g.e., s.306.

İKİNCİ BÖLÜM

2. XVIII. VE XIX. YÜZYILLARDA İZMİR

2.1.Coğrafi Konumu

İzmir, Batı Anadolu'da, Adalar denizinin Anadolu içlerine sokulan, aynı ismi taşıyan körfezin ucunda kurulmuş bir şehirdir.²¹¹ Kuzeyte Balıkesir, doğuda Manisa ve güneyde Aydın ile komşu olan şehrin konumu tam olarak 37° 45' ve 39° 15' kuzey enlemleri ile 26° 15' ve 28° 20' doğu boylamları arasında bulunmaktadır.²¹²

İzmir kenti ve körfezi, koni şeklinde dağlardan oluşan bir dağ silsilesi ile sınırlanmış²¹³, körfezin doğusunda bulunan Bornova Ovası düzlüğü ile birlikte Yamanlar ve Manisa dağları, doğusundan Tahtalı ve güneyinden Kızıldağ'ın çevrelediği, batıda ise Adalar denizi ile birleşen çukurlukta kurulmuştur.²¹⁴

İzmir körfezinin dönemeç kısmında bulunan Uzunada, Hekim Adası ve diğer küçük adalar, şehre açık denizden gelebilecek herhangi bir saldırının önceden fark edilebileceği bir avantaj sağlamış, bu avantaj sayesinde İzmir barınmaya elverişli bir liman olma özelliği kazanmıştır.²¹⁵ Şehir coğrafi şartların sağladığı imkânlar sayesinde ülkenin pek çok kesimine kolayca bağlanabilmekte ve bu özelliği ile de önemli bir liman ve ticaret şehri olarak Anadolu ürünlerinin ihracat kapısı haline gelmiştir.²¹⁶

2.2.“İzmir” Adının Tarihçesi

İzmir adının bir amazon olan Symirna'dan geldiği, kelimenin aslının Tismurna olduğu, ön ek olan “ti”nin düşmesiyle Smurna veya Smyrna haline geldiği kabul edilmektedir.²¹⁷ Herodot ve Strabon, “Smyrna”nın bir kadın ismi olduğu görüşünde birleşmekte²¹⁸, bazı kaynaklarda ise “Smyrna” sözcüğü, havariler tarafından Hz. Meryem'e verilen bir çiçeğin adı olarak geçmekte ise de doğruluğu hakkında kesin bir kanıt bulunamamıştır.²¹⁹

²¹¹ Tuncer Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir, 2001, s.32.

²¹² Neslihan Ünal, *Sorularla İzmir Tarihi*, İzmir, 2015, s.16.

²¹³ Raif Nezih, *İzmir'in Tarihi*, I. Fasikül, İzmir, 2001, s.7.

²¹⁴ Baykara, a.g.e., aynı yer.

²¹⁵ Mübahat Kütükoğlu, “İzmir” maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C.XXIII., İstanbul, 2001, s.515.

²¹⁶ Kütükoğlu, a.g.m, aynı yer.

²¹⁷ Kütükoğlu, a.g.m., s.515.

²¹⁸ Baykara, a.g.e., s. 31.

²¹⁹ Nezih, a.g.e., I. Fasikül, s.5.

İzmir kelimesi İon lehçesinde “Smurne”, Attika lehçesinde “Smyrna” şeklinde yer almakta,²²⁰ İbn Battuta “Yizmir” şeklinde teleffuz etmekte olsa da Türklerin başlangıçtan beri şehri İzmir olarak adlandırdıkları düşünülmektedir.²²¹

Raif Nezihi, İzmir’e bu ismin verilmesinde üç neden öne sürmektedir; bunlardan ilki İzmir’in bir çiçek adı olarak kabul edilmesi ve bu nedenle şehri bu çiçeğe benzetmek ve simgesel olarak kullanılmak istenmiş olmasıdır. İkinci neden olarak kenti kuran Efeslilerin bu kente kendi oturdukları mahallerinin ismini vermiş olmalarıdır. Üçüncü ve son olarak Efeslilerin kendi kraliçeleri olan İzmirni’nin ismiyle ilişkilendirmek istemiş olmalarıdır.²²²

2.3.Osmanlı Dönemi Öncesi İzmir

2.3.1. Türklerden Önce İzmir

İzmir şehrinin başlangıç tarihi olarak M.Ö. 3000 verilmekte, iskân yeri olarak da Bayraklı kabul edilmektedir.²²³ M.Ö. 1050-1000 yılları arasında Aiolisler tarafından iskân edilen şehir, daha sonra Kolophonlu İonlar’ın eline geçmiştir.²²⁴

M.Ö. VII. yüzyıl sonlarında Lidya krallarının hedefi haline gelen İzmir, Lidya kralının teslim olma önerisini reddetmiş bu nedenle sürekli ve yok edici saldırılara maruz kalmıştır. Bu tahribatın ardından şehrin büyük ölçüde yandığı ve İzmirliilerin civar köylere dağılarak 400 sene dağınık bir şekilde yaşadıkları bilinmektedir.²²⁵

M.Ö. 500’lerde Persler ve Lidyalılar arasındaki savaşın bitmesi üzerine İzmir, Pers hâkimiyetine girmiş ve bu tarihten sonra İzmir eski önemini kaybederek iyice fakirleşmiştir.²²⁶ M.Ö. 334 yılında Persler ile savaşmak üzere yola çıkan Büyük İskender, rivayete göre Kadifekale’nin bulunduğu tepede avlanmaya gitmiş, dönüşte Nemesis mabedi önünden geçerken bir çınar ağacına rastlamış ve ağacın altında uyuyakalmıştır. Burada gördüğü rüyada nemesisler ona, burada bir şehir kurmasını ve eski şehrin halkını da buraya yerleştirmesini söylemişlerdir.²²⁷

İskender’in ölümünden sonra Antigones, İzmir’in Kadifekale eteklerinde kurulması iskânına başlamış fakat M.Ö. 302’de Lysimakhos ile yaptığı savaşta hayatını kaybetmiştir.²²⁸ Lysimakhos, Atina’dan da yardım alarak şehri hayli geliştirmiş, bir ticaret ve kültür şehri haline getirmeyi başarmıştır. M.Ö. III. asrın başlarında Suriye kralı Seleukos ile yaptığı savaşta öldürülmüş ve şehir bu defa da Seleukos’lara geçmiştir.²²⁹

---

²²⁰ Ünal, a.g.e., s.15.

²²¹ Baykara, a.g.e., s.31.

²²² Nezihi, I. Fasikül, a.g.e., s.5.

²²³ Bakyara, a.g.e., s.89.

²²⁴ Kütükoğlu, a.g.m, s.515.

²²⁵ Nezihi, a.g.e., II. Fasikül, s.2.

²²⁶ Ünal, a.g.e., s. 28.

²²⁷ Baykara, a.g.e., s.91.

²²⁸ Kütükoğlu, a.g.m., s.516.

²²⁹ Baykara, a.g.e., s.92.

M.Ö 278 senesinde Trakya'dan gelen Galatlar İzmir'i yağmalamaya başlamışlar, Seleukos kralı II. Antiokhos yağmalara son vererek Galatları mağlup etmeği başarmıştır. Bu dönemde giderek güçlenen Bergama Krallığı İzmir'i kendine bağlamayı başarınca III. Antiokhos Bergama Krallığı'na karşı harekete geçmiş, İzmirliiler ise bu durum karşısında Roma'dan yardım istemek mecburiyetinde kalmıştır. M.Ö. 190 senesinde meydana gelen Roma- Seleukos Savaşı Roma'nın galibiyeti ile sonuçlanmış böylece şehir bir Roma kenti haline gelmiştir.

Roma döneminde M.Ö. 49 senesinde Sezar ve Pompeius arasında yapılan savaşta İzmir, Pompeius'tan taraf olmuş fakat Sezar galip gelmiştir. Sezar'ın ölümü üzerine Suriye Eyaletinin yöneticisi Cornelius Dolabella'nın İzmir'e girmek istemesine izin verilmeyince şehir yakılıp yıkılarak yağmalanmıştır. İmparator Hadrianus döneminde şehirde pek çok faaliyet başlamış, Hadrianus mabedi, gimnazyum, buğday pazarı gibi binalar yapılmıştır.²³⁰ Fakat M.Ö. 178 senesinde meydana gelen şiddetli bir deprem, şehrin neredeyse yeniden imar edilmesine neden olmuştur. Bu dönemde imar faaliyetlerinde Marcus Aurelius'un büyük katkıları olmuştur. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra İzmir, Doğu Roma İmparatorluğu'nun yani Bizans'ın hâkimiyetinde kalmıştır.

VII. ve VIII. yüzyıllarda iki kez Ermeni ordularının istilalarına maruz kalan İzmir, 716 senesindeki son Arap kuşatması ardından uzun bir süre Bizans egemenliğinde yaşamayı sürdürmüştür. Bu süreçte askeri bir üs olarak kullanılan İzmir'in deniz ticareti açısından önem kazanması, İznik İmparatorluğu döneminde mümkün olmuştur. Bizans hâkimiyetinde uzun süre kalan İzmir, 1081-1098 seneleri arasında Çaka Bey'in kontrolüne geçmişse de Çaka Bey'in öldürülmesi üzerine 1317 senesine kadar yeniden Bizans'ın egemenliğine girmiştir.²³¹

2.3.2. İzmir'de Türk Dönemi

1070 senesinde Afşin Bey'in kumandasındaki Türk kuvvetler Denizli'yi alarak İzmir'e doğru ilerlemişler, geçici olan bu akınların ardından 1071 Malazgirt Savaşı Anadolu'ya yönelik akınların önünü açmıştır.²³² Alparslan'ın kumandanlarından olan Çaka Bey, Türk akınları devam ederken Bizans imparatoru tarafından esir alınarak saraya götürülmüş fakat devam eden yıllarda Bizans'ta meydana gelen taht karışıklıklarını fırsat bilerek kaçmayı başarmıştır. Batı Anadolu yönünde hareket eden Çaka Bey Çanakkale ve Kuşadası'nı ele geçirincede İzmir'e de hâkim olmuştur.²³³

Çaka Bey'in İzmir'de bulunan donanmayı güçlendirip, fetih hareketlerine başlaması ve giderek güçlenmesinden rahatsız olan Bizans İmparatorluğu, Anadolu Selçuklu hükümdarı ve aynı zamanda Çaka Bey'in damadı olan I. Kılıçarslan'ı kışkırtarak Çaka Bey'i öldürtmeyi başarmıştır. Çaka Bey'in ölümünün ardından I. Haçlı Seferi'ne kadar İzmir'de Türk hâkimiyeti devam etmiştir.

²³⁰ Kütükoğlu, a.g.m., s.516.

²³¹ Ünal, a.g.e., s.33.

²³² Baykara, a.g.e., s.94.

²³³ Kütükoğlu, a.g.m., s.516.

İzmir'i ele geçirerek Bizans'a teslim eden Haçlı kuvvetleri Çaka Bey'in kızını esir alarak İzmir'e götürmüştür. Bizans'ın İzmir üstüne gönderdiği kumandanları Jean Dukas ve Kaspaks İzmir'i karadan ve denizden kuşatarak hâkimiyet altına almayı başarmıştır. Vali olarak atanan Kaspaks'ın 1098'de yaşanan bir hırsızlık olayı sonucunda bir Türk tarafından öldürülmesi gerekçe gösterilerek 10.000 Türk öldürülmüştür.²³⁴ İzmir, bu tarihten sonra 1300'lü yıllara değin Bizans hâkimiyetinde kalmıştır.

1308 senesinde Birgi'de kurulan Aydınolu Beyliği, 1310 senesinde Kadifekale'yi (Yukarı İzmir), 1329'da Umur Bey tarafından Liman Kale'yi (Aşağı İzmir) ele geçirmeyi başarmıştır.²³⁵ Aydınolu Mehmed Bey'in ölümü üzerine başa geçen Umur Bey'in, İzmir üzerine çıkarma yapacak Hristiyan kuvvetlerine karşılık hazırlıklar yapması ve seferlerine durmadan devam etmesi Hristiyanları korkutmuş ve Haçlı Seferi düzenlenmesi için Papa'ya başvurmalarına neden olmuştur. Kıbrıs, Venedik, Cenova ve Rodos gemilerinden oluşan bir donanma Liman Kale'yi almayı başarmış ve şehir böylece Müslüman İzmir ve Hristiyan İzmir olarak ikiye ayrılmıştır.²³⁶

Osmanlı Devleti'nde tahtın başına geçen Yıldırım Bayezid, Anadolu'da siyasal birliğin sağlanması için beyliklere son vermiş, 1390 senesinde Türk İzmir'i de Osmanlı hâkimiyetine almayı başarmıştır. 1402 senesinde Yıldırım Bayezid ve Timur arasında gerçekleşen Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid esir düşmüş, Timur ilerleyerek İzmir önlerine gelmiştir. Hristiyan İzmir'e Müslüman olup vergi vermelerini teklif etmiş fakat teklifin reddedilmesi üzerine şehri Hristiyanların elinden alarak eski sahibi olan Aydınolu Beyliği'nden Cüneyd Bey'e teslim edip geri çekilmiştir.²³⁷

Çelebi Mehmed, Osmanlı Devleti'nde yaşanan Fetret Devri'ne son verip istikrarı yeniden sağladıktan sonra, Rodos şövalyeleri ve Midilli prensi gibi Hristiyan beylerin de yardımları ile 1415'te İzmir'i yeniden Osmanlı topraklarına katmayı başarmıştır.²³⁸ İzmir'in Osmanlı Devleti tarafından yeniden alınması üzerine Bizans'a giden Cüneyd Bey, Çelebi Mehmed'in ölümü üzerine yeniden ortaya çıkmış, Düzmece Mustafa olaylarına karışarak İzmir'i ele geçirmişse de II. Murad 1424'de İzmir'i kesin olarak geri almıştır.²³⁹

2.4. Osmanlı Dönemi İzmir

Buraya kadar İzmir'in ilk dönemlerinden, coğrafî konumundan ve İzmir adının kökeninden kısaca bahsettik. Tez konumuz gereği XVIII. ve XIX. yüzyıl İzmir'ini işleyeceğimiz için bu tarihlere kadar geçen süreçten kısaca bahsedip, XVIII ve XIX. yüzyıla geçeceğiz.

İzmir, Osmanlı himayesindeki ilk yıllarında Aydın sancağına bağlı bir kazanın merkezi konumundadır. 1573'te Kaptan Paşa eyaletine dâhil olan Sığla sancağına dâhil olmuş, XIX. yüzyılda yeniden Aydın eyaletine bağlanmış, zaman zaman eyaletin merkezi de olmuştur.

²³⁴ Baykara, a.g.e., s.97.

²³⁵ Ünal, a.g.e., s.35.

²³⁶ Ünal, a.g.e., s.35.

²³⁷ Baykara, a.g.e., s.106.

²³⁸ Kütükoğlu, a.g.m., s.517.

²³⁹ Kütükoğlu, a.g.m., aynı yer.

1586 senesinde İzmir'e gelen Âşık Çelebi şehirden "içinde askerler bulunan iki kalesi vardır ki, birisi güneyde yüksek bir tepe üzerinde, diğeri de deniz kenarındadır. Eski bir şehir olan İzmir'in surları varsa da harap olmuş ve evlerle karışmıştır. Eski pazaryerleri vardır. Bağ ve bahçeleri çok olup narenciye ve incir ağaçları da son derece boldur. İncir ve üzümü öylesine çoktur ki kurutup İstanbul ve diğer yörelere götürürler." diye bahsetmiştir.²⁴⁰ XVI. yüzyıl boyunca İzmir, Aşağı İzmir ve Yukarı İzmir şeklinde ikiye bölünmüş haliyle varlık göstermeye devam etmiş fakat Türkler yavaş yavaş buldukları bölgeden aşağılara doğru inmeye başlamıştır.

İzmir'in nüfusuna dair ilk bilgilere de Kanuni Sultan Süleyman zamanında, 1528'de başlayan tahrirlerden ulaşılmaktadır.²⁴¹ Şehirde biri gayrimüslimlere ait, toplam beş mahallenin bulunduğu, yüzyılın son çeyreğinde Müslümanların nüfusun %118, gayrimüslimlerin ise %156 oranında artış gösterdiği görülmüştür.²⁴² Müslüman halkın nüfus artışının nedeni köylerden kente olan göçler, gayrimüslim halkın nüfus artışının ise adalarda olan fetihlerden sonra İzmir'e göçen gayrimüslimlerin sayısı etkilemiştir. XVI. yüzyıla kadar Rumlardan başka gayrimüslim bulunmayan İzmir'de yüzyılın sonlarından itibaren Ermeni ve Yahudiler de görülmeye başlamıştır. XVI. yüzyıl İzmir'i genel olarak hayli durgun bir dönem geçirmiştir.

XVII. yüzyıla gelindiğinde ise İzmir tipik bir Doğu Akdeniz liman şehri karakterinde görülmektedir. Yüzyılın ilk yarısında (1605-1610) Kalenderoğlu, Arap Said ve Canbolatoğlu çetelerinin tehdidi, 1623'te Venedik konsolosunun yeniçeriler ile olan kavgasının büyümesi neticesinde dukaların yağmalanması, 1639'da Birgili Cennetoğlu'nun tehditleri gibi pek çok olay ile karşılaşmıştır.²⁴³ XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı, İzmir'in ticari potansiyelini fark etmiş, şehrin içinde ve civarında önemli imar faaliyetlerine başlamıştır.²⁴⁴

1671 senesinde İzmir'e gelen Evliya Çelebi, şehrin deniz kenarında olduğundan Kaptan Paşa'nın hükmünde olup ve Sığla sancağı paşasının kaymakamı üç yüz kişi ile idare ettiğinden bahsetmiştir. İzmir'in, şeyhülislamı, müftüsü, nakibüleşrafı, kethüdayeri, yeniçeri serdarı, çavuşu, iki yüz bin altına iltizam olunan gümrüğünün gümrük emini, iki kale dizdarı olduğu ve ayrıca voyvodasının, muhtesibinin ve şehir naibinin de hakim olduğunu yazmıştır. Ayrıca İzmir'de pek çok kralın balyozları ve konsolosları bulunduğu için diğer bütün şehirlerden daha önemli olduğunu söylemiştir. İzmir'de bulunan gayrimüslim evlerinin şehrin kuzeyinde, liman kenarında olduğundan bahsetmekte, halkın çoğunun zengin tüccarlardan oluştuğunu söylemektedir.²⁴⁵

XVII. yüzyılda coğrafi konumu ve ticari potansiyeli ile dikkatleri üzerine çeken İzmir'de pek çok deprem, yangın ve salgın hastalık meydana gelmiştir. 1626, 1639, 1653, 1663 senelerinde çeşitli büyüklüklerde depremler meydana gelmiş fakat en yıkıcı olanı 1688'de yaşanmıştır.²⁴⁶ Evler birbirlerine yakın ve ahşaptan yapılma olduğu için deprem

²⁴⁰ Baykara, a.g.e., s.42.

²⁴¹ Mübahat Kütükoğlu, *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir, 2000. S.11.

²⁴² Kütükoğlu, a.g.e., aynı yer.

²⁴³ Ünal, a.g.e., s.40.

²⁴⁴ Necmi Ülker, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I. Ticaret Tarihi Antlaşmaları, İzmir, 1994, s.1.

²⁴⁵ Baykara, a.g.e., s.42,44.

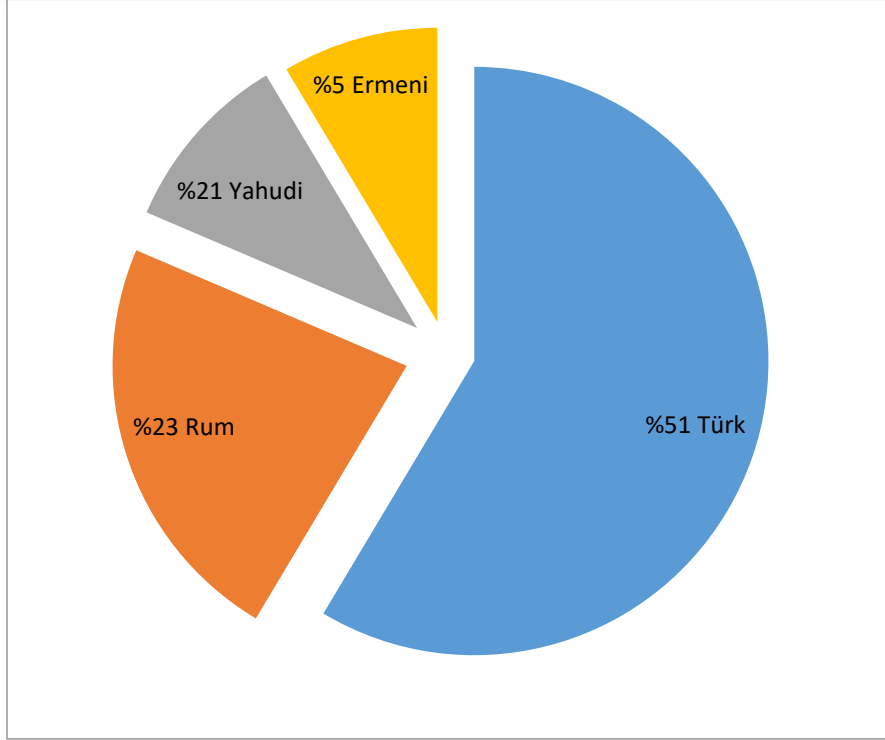
²⁴⁶ Kütükoğlu, a.g.m, s.517.

esnasında çıkan yangınlar, şehrin daha fazla harap olmasına neden olmuştur. Özellikle İran ve Hindistan üzerinden gelen kervanların neden olmasıyla yaşanan veba salgınları birçok insansın hayatını kaybetmesine neden olmuştur.

XVII. yüzyıl sonlarına doğru iç liman hem sellerin etkisiyle hem de insanların faaliyetleri ile doldurulmuştur. Hazineye kazanç sağlayacağı düşüncesi ile ipek ticaretini ve yabancı tüccarları İzmir'e getirmek için kentin imarına yönelik faaliyetlere ağırlık verilmiştir. İmar faaliyetlerinde en önemli isim ise Sadrazam Köprülü Fazıl Ahmed Paşa olmuştur.²⁴⁷

İzmir'in nihayet XVII. yüzyılda devlet tarafından imar edilmeye başlaması ile şehir giderek önemini artırmış ve bir çekim merkezi haline gelmeyi başarmıştır. İmar faaliyetleri esnasında yapılan yapılar için kullanılan taşlar genellikle Türklerin eski yaşam bölgesi olan Kadifekale'den temin edilmiş, bu yüzyıl içerisinde yaşanan depremler, yangınlar ve hastalıklar sonucu meydana gelen bozulmalar yüzünden şehir aralıklarla yeniden imar edilmek zorunda kalmıştır.

Şekil – 1

İzmir Nüfusunun Etnik Bakımdan Dağılımı (1659)

*Mübahat Kütükoğlu, İzmir Tarihinden Kesitleri s.26

²⁴⁷ Ünal, a.g.e, s.43.

Tablo 2. XVII. Yüzyıl İzmir Şehri Nüfus Tahminlerinin Mukayeseli Tablosu

Yıllar	Gezginler	Türkler	Rumlar	Ermeniler	Yahudiler	Avrupalılar	Toplam
1631	Tavernier	60.000	15.000	8.000	7.000		90.000
1662	Pasifique						
1671	Evliya Çelebi						51.5000
1675	Spon et Wheler	30.000	10.000		15.000		55.000
1678	Le Bruyn						80.000
1699	De La Motraye	14.000	8.000	400	1.500	200	24.100

Kaynak: Ülker, 1994, s. 33.

2.4.1. XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İzmir

2.4.1.1 İdari Durumu

Osmanlı idaresine girdikten sonra Aydın sancağının bir kazası olan İzmir, Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Barbaros Hayrettin Paşa'ya Beylerbeyliği rütbesi verilmesi sonucunda oluşturulduğu düşünülen Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletinin Sıgla Sancağında bulunan bir kaza durumuna gelmiştir.²⁴⁸

Bu dönemde İzmir'de en yetkili kişi olarak kadı görülmektedir. Bizzat merkez tarafından görevlendirilmiş olan kadı, adalet işlerinin yanında mülki bakımdan da en yüksek yetkili kabul edilmiştir.²⁴⁹ Kadının yanında kentte başkaca voyvoda, mütesellim, âyânlar, şehir kethüdaları, konsoloslar ve tercümanlar da görev almış, kentin güvenlik işlerinde ise subaşı, şahne, yeniçeri serdarı, kethüda yeri, kale dizdarı ve kale erleri görevlendirilmiştir.²⁵⁰

XVIII. yüzyılda Kaptan Paşa eyaletinden ayrılarak Mentеше Sancağı ile birleşmiş fakat Kâtipoğlu'nun müdahalesi sonucunda yeniden ayrılmıştır. Bu yüzyılda kadının eski önemini kaybetmesi ve âyânlar ile yerel hanedanların itibarının artmasından İzmir'de nasibini almıştır. 1771'de Karaosmanoğulları İzmir'de voyvodalığı ele geçirmiş, yerel hanedanlar arasında çıkan şiddetli çatışmalar sonucu Kâtipoğlu Hacı Mehmed âyânlığı ele geçirerek İzmir'de başâyân olmayı başarmıştır.²⁵¹

İzmir, 1841'den itibaren aralıklarla Aydın eyaletine merkezlik yapmış, 23 Ocak 1850 tarihinde II. Abdülmecid'in iradesi ile kent eyalet merkezi olmuş ve vali Halil Rıfat Paşa İzmir'e gelerek Aydın eyaletinin merkezini İzmir'e taşımıştır.²⁵² 1867 Vilayet İdaresi

²⁴⁸ Ayhan Afşin Ünal, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz-Ege Adaları) ya da Kaptan Paşa Eyaleti, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.XII, Kayseri, 2002, s.253.*

²⁴⁹ Baykara, a.g.e., s.72.

²⁵⁰ Ünal, a.g.e., s.63.

²⁵¹ Baykara, a.g.e., s.73.

²⁵² Baykara, a.g.e., s.74.

Kanunu ile İzmir vilayet merkezi olarak kalmış, eyalet ise “Aydın Vilayeti” olarak değiştirilmiş, vilayet İzmir, Saruhan, Aydın ve Menteşe olarak beş sancağa ayrılmıştır.²⁵³

2.4.1.2. Demografik Durumu

XVI. yüzyılda küçük bir kasaba olan İzmir’in XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gösterdiği değişime paralel olarak nüfus yapısında da önemli değişimler ve artışlar meydana gelmiştir. İzmir limanının öneminin artması şehre pek çok göç olmasına neden olmuştur.

Avarız defterlerinden çıkan sonuca göre 301 nefer ile Rumlar en büyük grubu oluştururken, 271 Yahudi, 61 Ermeni bulunduğu bilinmektedir. 1659’da Osmanlı tebaasında 1500 Rum, 1350 Yahudi ve 300 Ermeni kaydedilmiş, böylece İzmir’in toplam nüfusunun 10.000 kadar olduğu kaydedilmiştir.²⁵⁴ Fakat bu rakamlar dönemin gezginlerinin verdiği rakamlar ile ciddi farklılıklar göstermektedir.

XVIII. yüzyılda İzmir’in nüfusu ve nüfusun etnik bakımdan dağılımı hakkında daha fazla bilgiye ulaşılabilmektedir. Yaşanan depremler, yangınlar, hastalıklar ve göçler nüfus sayısında sürekli değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Gezginlerin verdikleri rakamlar bu sebeple olacaktır ki farklılıklar göstermiştir.

Tablo 3. XVIII. Yüzyıl Gezginlerinin İzmir Nüfusu Kayıtları

Tarih	Gezgin	Türk	Rum	Ermeni	Yahudi	Frenk	Toplam
1702	Tournefort	15.000	10.000	200	1.800		90.000
1714	Lucas	100.000	20.000	8.000			128.000
1723	De Saumery						300.00
1731	Tollot	50.000	12.000	7.000	7.000		76.000
1733	Thompson	15.000	10.000	600	2.000	400	28.000
1739	Pocock	80.000	7-8.000	2.000	6.000		100.000
1768	Riedsel						120.000
1776	Ch.Gouffier	65.000	21.000	6.000	10.000	200	102.000
1778	Sestini	97.000	30.000	8.000	12.000	3.000	150.000
1786	Miranda						150.000
1794	Dallaway						100.000

*Kütükoğlu, TDV İslam Ansiklopedisi, s.520.

²⁵³ Ünal, a.g.e., s. 74.

²⁵⁴ Kütükoğlu, a.g.e., s.11.

XVIII. yüzyıl başlarında İzmir kazasının avarız hane sayıları 1,400, ortalarında ise 1,5000'lü rakamlarda kalmıştır.²⁵⁵ XVIII. yüzyılda artık Osmanlı mahallelerinde Yahudi nüfusu giderek artmaya başlamıştır. Osmanlı fethinin ardından Kadifekale eteklerinde yerleşen Müslümanlar da yavaş yavaş gayrimüslimlerin yaşadığı Aşağı İzmir'e inmeye başlamıştır.

1528'deki tahrirden İzmir'in biri gayrimüslimlere ait beş mahallesi olduğu bilinmektedir. Bunlar; Faikpaşa, Mescid-i Selatinzâde, Han Bey (Pazar), Boynuzseküsü ve Cemaat-i Gebran'dır. 1658'de İzmir'i gezen Antonie Galland, şehrin on beş mahallesi bulunduğunu ve bu mahallelerin on birinde Müslümanların, üç mahallede Rum, Ermeni ve Yahudilerin, Kasap Hızır mahallesinde ise Frenklerin oturduğunu yazmıştır.²⁵⁶

XVIII. yüzyılda İzmir; Ali Reis, Kasap Hızır, Cami-i Atik, Kefeli, Çiçek, Mahalle-i Cedid, Efrenc (Frenk), Mirali, Faikpaşa, Musabali, Hasan Hoca, Pazaryeri (Pazar), Hatuniye ve Şeyh adında on dört mahalleden oluşmaktadır.²⁵⁷

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise geçen yüzyılda gösterilen nüfus hareketleri ana çizgileri ile devam etmiştir. XIX. yüzyılın başlarında nüfusunun 100.000 civarı olduğu bilinmekte, 1812-1814 arasında yaşanan salgın hastalığın ise 40-60.000 kişinin hayatına mal olduğu düşünülmektedir.²⁵⁸

XIX. yüzyılda yaşanan gelişmeler sonucu İzmir büyük göç dalgalarından etkilenmiş, Karadeniz kıyılarında yaşayan Tatarlar, Kırım Savaşı ve 1877-1878 Rus Harbi'nin ardından İzmir'e yerleşmiştir.²⁵⁹ Yüzyılın ikinci yarısından sonra demiryollarının İzmir'e gelmesi ve salgın hastalıklara karşı "Karantina"nın yapılmasıyla doğru orantılı olarak şehir nüfusunda büyük artışlar yaşanmıştır. 1878'de Aydın eyaletine gelen Rumeli muhacirlerinin bir kısmı İzmir'e yerleşmiş, kentin nüfusu yüzyılın ortalarında 150.000 kişiye, 1890'da da 200.000'li rakamlara ulaşmıştır.²⁶⁰

Yaşanan göçler Türk ve gayrimüslim mahalleleri sayısında değişimler meydana getirmiştir. 1885 senesinde muhtarlık teşkilatının oluşturulması ile şehir; 25 Müslüman, 18 Rum, 7 Yahudi ve 1 Ermeni mahallesi olmak üzere 51 mahalleye bölünmüştür. Bu mahallelerde 4,756 Müslüman, 1,356 Rum, 1,287 Yahudi, 437 Ermeni, 1,463 Ecnebi ve Yunanlılara ait olmak üzere 15,205 hane bulunduğu tespit edilmiştir.²⁶¹

Tablo 4. XIX. Yüzyıl İzmir Nüfusu Kayıtları

Tarih	Gezgin	Türk	Rum	Ermeni	Yahudi	Frenk	Toplam
1820	Turner	60.000	30.000	8.000	8.000	2-3.000	100.000
1834	Texier	75.000	40.000	10.000	15.000	10.000	150.000
1844	Sayım İcmiali	15.000			9.3000		50.000*

²⁵⁵ Kütükoğlu, a.g.e., s.12.

²⁵⁶ Ünal, a.g.e., s.79.

²⁵⁷ Ünal, a.g.e., aynı yer.

²⁵⁸ Baykara, a.g.e., s.78.

²⁵⁹ Ünal, a.g.e., s.81.

²⁶⁰ Kütükoğlu, a.g.m., s.521.

²⁶¹ Ünal, a.g.e., s.83.

1868	Slaars						187.000
1870	Scherzer						160.000
1890	Salnâme						145.813

* Rum, Ermeni ve Frenkler'in toplamı Türk ve Yahudilerin toplamı kadar kabul edilmiştir.

Kaynak: Kütükoğlu, TDV İslam Ansiklopedisi, s.520.

2.4.1.3. Ticari ve İktisadi Hayat

İzmir tarih boyunca bereketli bir bölgenin dışı açılan kapısı olma özelliğini korumuşsa da şehrin Hristiyanlar ve Müslümanlar tarafından ikiye ayrılması ticaret hayatının belli bir döneminin sönük geçmesine neden olmuştur. XVI. yüzyılda şehirde Türk hâkimiyeti tamamen sağlanmış olsa da bu ikili durumun etkileri devam etmiş, ancak XVII. yüzyıldan itibaren ticaret gelişme göstermeye başlamıştır. XVI. yüzyıl boyunca kendi kendine yetebilecek kadar bağ ve bahçesi bulunmakta, çoğunlukla İstanbul'un ihtiyacı olan üzüm, incir, badem, sabun ve bal mumu gibi ürünlerin temin edildiği bir liman kenti olmuştur.

XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren İngiliz ve Hollandalı tüccarların Doğu Akdeniz'e yönelik ticari faaliyetlerini artırmaları, İzmir'in dış ticaret yönünde önem kazanmasına neden olmuştur.²⁶² XVII. yüzyılda İzmir'den, Kuşadası'na oranla daha fazla vergi sağlanması ve 1618 senesinde İran'la yapılan barışın ardından İran ipeğinin İzmir'e yöneltilmesi, İzmir'in ticaret hayatında daha fazla ön plana çıkmasına neden olmuştur.²⁶³ XVII. yüzyıl boyunca İzmir ticaret hayatını uğraştıran kaçakçılık ve korsan faaliyetleri XVIII. yüzyılda da dönem dönem etkili olmuştur. 1688 senesinde yaşanan İzmir depremi, ticari hayatın bir süreliğine duraklamasına neden olmuş fakat şehirde bulunan gayrimüslimlerin, özellikle de Fransızların çabasıyla kısa sürede İzmir ticareti yeniden canlanmıştır. XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. yüzyılın ilk on yılında İzmir'de en parlak dönemlerini yaşayan İngilizler, ilerleyen yıllarda üstünlüklerini kaybederek yerini Fransızlara bırakmıştır.²⁶⁴

XVIII. yüzyılda artık İzmir, Yakın Doğu'nun tüm şehirleri içinde Hristiyan ülkelerle en çok ticari ilişkisi bulunan şehir olmayı başarmıştır. Bu dönemde yabancılar ticari hayatta azınlıkları her türlü ilişkilerde kullanırken, âyânlar ile de iyi ilişkiler kurmaya özen göstermiştir.²⁶⁵ XVIII. yüzyılın ilk yarısında Mısır %24, Ege Adaları %28 ihraç sağlarken İzmir, Fransa ve Osmanlı arasındaki ihracatın %20'sini karşılamış, yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı ithalatının %30'unu, ihracatının da %34'ünü gerçekleştirerek

²⁶² Abdullah Martal, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret*, Doktora Tezi, İzmir, 1992, s.71.

²⁶³ Bülent Çelik, XVIII. Yüzyıl İzmir Ticareti Hakkında Düşünceler ve Vezir Hanları, Anlara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. XX., S. XXXI., Ankara, 2000, s.220.

²⁶⁴ Ünal, a.g.e., s.98.

²⁶⁵ Martal, a.g.e., s.73.

diğer limanlara üstünlük sağlamıştır.²⁶⁶ 1756'da İzmir Limanı'na 239 gemi gelirken, 1776'da bu sayı 305'e ulaşmıştır.²⁶⁷

İzmir'den ihraç edilen ürünler; ipek, moher ipeği, keçi yünü, pamuk, pamuk ipliği, buğday, yalancı safran, zeytinyağı, mum, şimşir, üzüm, şarap, incir, sünger, kuru meyve, halı ve gümüşdür. İzmir'in ithal ettikleri ise; ham pamuklu kumaş, keten, ince kumaş, şal, muslin, ipekli kumaş, kahve, şeker, çivit, baharat, biber, madeni eşya, porselen ve ahşap ve cam ürünleridir. İngilizler pamuk ve pamuklu dokuma, Fransızlar tarım ürünleri, Hollandalılar ise ipek ve tiftik alımında ön sıralarda olmuşlardır.²⁶⁸

Şehirde biri taze meyve, diğeri efrenc olmak üzere iki tane de gümrük bulunmakta, meyve gümrüğü Anadolu'dan gelip ihraç olunacak mallara, efrenc gümrüğü ise Avrupa'dan gelen malların ithalat resmini alacağı ticari mallara bakmaktadır.²⁶⁹

XIX. yüzyılda Adalar ve Anadolu üzerindeki etkisini artıran İzmir'in ticari alanda da etkisi artış göstermeye devam etmiştir. XVIII. yüzyıl boyunca Avrupa'nın tekstil üretimine hammadde sağlayan İzmir, XIX. yüzyılda üzüm, yemiş, incir, kök boya, tahıl, afyon, pamuk, susam ve tütün gibi malların da kaynağı haline gelmiştir.

1838'de imzalanan Türk-İngiliz Ticaret Antlaşması ile Osmanlı, dış ticaret ilişkilerinde yeni bir döneme başlamıştır. Bu döneme kadar kendi ürettiğini kendi tüketen, kendi ekonomik politikasını kendi belirleyen bir devlet olan Osmanlı Devleti ithalata kolaylık sağlayıp, ihracata sınırlar koyarak dış dünyaya tamamen kapalı olmaktan da geri durmayı başarmıştı. 1838 Antlaşması, kapitülasyonları genişleterek yabancı tüccarları, yerli tüccarlar ile eşit duruma getirmiş ve ülke içinde de ticaret yapma hakkı sağlamıştır.²⁷⁰ Yine bu dönemde tarımsal ürün taşımacılığı için inşa edilen demiryolları sayesinde tarım sektörü de ticarileşmeye başlamıştır.²⁷¹

Osmanlı toplumunda Müslümanlar genellikle idarecilik, askerlik ve çiftçilikle uğraşırken gayrimüslimler ticaret ile uğraşmıştır. 1838 Ticari antlaşmasının etkileri, Osmanlı merkezi otoritesinin bozulması, dünya ekonomisinde meydana gelen değişimler Avrupalıların Osmanlı topraklarına daha çok akın etmesine neden olmuş, Osmanlı Avrupa'nın pazarı haline gelirken, Osmanlı tüccarları da bu gelişmeler karşısında giderek güçsüz kalmaya başlamıştır.

Batı Anadolu'nun ulaşımının deve kervancılığı ile sürdürülüyor olması ürünün zarar görmesine ve maliyetinin yükselmesine neden olduğu için yabancıların ülke içlerine daha rahat girebilmesi amacıyla demiryolu ağının kurulması planlanarak İngiliz sermayesi ile 1857'de İzmir-Aydın, 1860'da Fransız sermayesiyle İzmir-Kasaba demiryolu tamamlanarak işletmeye açılmıştır.²⁷² Demiryollarının yapımının ardından büyük tonajlı gemiler için 1867'de bir İngiliz şirketine rıhtımın yapımının ve işletilmesinin imtiyazları verilmiş, rıhtım

²⁶⁶ Nahide Şimşir, *İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1730-1792)*, Doktora Tezi, İzmir, 1999, s.197.

²⁶⁷ Martal, a.g.e., aynı yer.

²⁶⁸ Ünal, a.g.e., s.106.

²⁶⁹ Kütükoğlu, a.g.m, s.521.

²⁷⁰ Şerife Yorulmaz, "*XIX. Yüzyılda Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir*", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.I, S.III, İzmir, 1993, s.136.

²⁷¹ Ünal, a.g.e., s.120.

²⁷² Martal, a.g.e., s.80.

1873’de tamamlanarak işletilmeye açılmıştır.²⁷³ Demiryollarının ve rıhtımın yapılması İzmir ticaretinin önemini artırmış ve İzmir ticaretinde artık yeni bir dönem başlamıştır.

XIX. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devrimi’ne ayak uyduramayan Osmanlı Devleti, gelişen Avrupalı devletler karşısında etkisiz kalmış ve bu durum Osmanlı tüccarlarının gayrimüslim tüccarlar karşısında haksız rekabet sonucu ezilmelerine neden olmuştur. Fakat İzmir bu yüzyılda da Anadolu’nun en büyük ve en önemli liman kenti olmayı başarmıştır.

Tablo 5. İzmir’in Dış Ticareti (1863-1873)

Yıl	İthalat	İhracat	Toplam
1863	24.942.420(fl) (286.837.830 krş)	35.041.810(fl) (402.980.810 krş)	59.984.230(fl) (689.818.640 krş)
1864	25.382.280	38.422.850	63.805.130
1865	22.712.210	40.463.380	63.175.590
1866	37.625.300	36.062.400	73.687.700
1867	34.039.000	44.075.700	78.114.700
1868	33.536.250	46.322.700	79.858.950
1869	35.867.800	45.403.500	81.217.300
1870	30.703.400	36.204.500	66.277.900
1871	36.405.000	41.290.900	77.695.900
1872	34.738.232 (399.489.640 krş)	48.668.376 (599.686.250 krş)	83.406.608 (959.155.890 krş)
1873	35.000.000 (402.500.000 krş)	45.000.000 (517.500.000 krş)	80.000.000 (920.000.000 krş)

Kaynak: Martal, a.g.e., s.87. (Fl; Avusturya Florin’i, Krş; kuruş cinsinden karşılığı)

Tablo 6. İzmir Rüşumat Nezareti’nin Verilerine Göre 1886 ve 1887 Yıllarında İzmir’den Yapılan İhracat (Kuruş Cinsinden)

Cinsi	1886	1887
İncir	44.805.222	50.828.444
Üzüm	215.684.000	15.445.111
Afyon	42.179.555	25.519.555
Pamuk	21.296.777	21.233.333
Palamut	41.135.222	41.977.888
Buğday	3.575.555	19.416.000
Arpa	15.993.555	23.028.222
Fasulye	7.464.888	14.654.777
Susam	3.473.555	9.374.666
Zeytinyağı	15.489.222	30.403.222

²⁷³ Martal, a.g.e, aynı yer.

Halı, Kilim, Seccade	15.785.555	17.379.444
Madenler	11.768.222	10.547.555
TOPLAM	438.651.328	328.808.217

Kaynak: Martal, a.g.e.,s.91.

2.4.1.4. Sosyal ve Kültürel Hayat

Osmanlı şehirlerinde geçerli olan, mahallelerin genelde bir pazaryeri veya camii yanında yapılması İzmir içinde geçerli olmuştur. İzmir’de mahallelerin şekillenmesinde mahalle sakinleri de etkili olmuş, şehirde yaşayan her etnik grubun kendilerine ait mahalleleri olmuştur.

1785 senesinde İzmir’i ziyaret eden J. Griffiths, şehrin Türk, Yahudi ve Hristiyanlardan ibaret olduğundan ve herkesin özgürce hareket edebildiğinden bahsetmiş, sokakların dar ve kirli olmasına rağmen kendine özgü tarzları ile kervansaray, hamam ve camiiler inşa edildiğine değinmiştir.²⁷⁴

XVIII. yüzyıl boyunca daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi şiddetli depremler, yangınlar ve salgın hastalıklar şehrin sosyal ve kültürel hayatına etki etmiştir. 1723, 1737 ve 1739 senelerinde de şiddetli depremler meydana gelmiş, 1739 depremi şehrin asayişinde de bozulmalara neden olmuştur. 1778 depreminin aralıklarla sürmesi depremin neden olduğu yangına müdahale edilmesine de engel olmuştur. 1801 senesinde meydana gelen deprem şehrin neredeyse yeniden yapılmasına neden olacak kadar hasara yol açmış devam eden yıllarda da maddi hasarlara neden olan depremler yaşanmıştır. Şehrin evleri genel olarak ahşaptan yapıldığı için yangınlar ve depremler evlerin çok kolay hasar görmesine neden olmuştur.

Şehrin sosyal hayatını etkileyen bir diğer etmende salgın hastalıklar olmuştur. İzmir 1716’dan 1720’ye, 1734’dan 1743’e kadar veba salgını ile uğraşmış, salgınlar sonucunda on binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Şehirde salgın hastalık yaşandığı dönemlerde limana sarı bayrak çekilir, kervan gelmez, ticaret durur ve gemiler yüklerini boşaltamazdı.²⁷⁵ İzmir’de bu kadar çok salgın hastalığın yaşanmasına neden olarak; hem yaşanan yiyecek içecek kıtlığı hem alt yapının yetersizliği hem de bir liman kenti olduğu için ticaret güzergâhı olması gösterilmektedir.

Ne yazık ki XVIII. yüzyıl boyunca yaşanan gelişmeler XIX. yüzyılda da devam etmiştir. Şehre gelen gezginlerinde bahsettiği gibi bu yüzyılda da pis suların neden olduğu ve kanalizasyon sızıntıları İzmir’in kötü kokmasına ve hastalıkların daha kolay ve hızlı yayılmasına neden olmuştur.

İzmir’in kozmopolit bir yapıya sahip olması sonucu Türk evlerine saray veya menzil, Yahudi evlerine Yahudihane, Rum evlerine Rumhane ve Frenk evlerine de Frenkhane denmiştir.²⁷⁶ 1752-1753 seneleri arasında İzmir’i ziyaret eden Stephan SCHULZ verdiği bilgilerde, Muhammed soyundan gelenler dışında kimsenin yeşil renk kıyafet giyemeyeceği

²⁷⁴ Şimşir, a.g.e., s.234.

²⁷⁵ Ünal, a.g.e., s.146.

²⁷⁶ Şimşir, a.g.e., s.235.

düşüncesinden dolayı yeşil rengin sadece Müslümanlar tarafından giyilebildiğini, beyaz başlığı yalnızca Türklerin kullanabildiğini ve yine aynı şekilde bu dönemde Osmanlı'da kimin hangi millettten olduğunu giydiği kıyafetten anlamının mümkün olduğunu yazmıştır.²⁷⁷ İzmir'in bu kozmopolit yapısından dolayı, pazar Hristiyanların, cumartesi Yahudilerin ve cuma da Türklerin olmak üzere üç dini tatil günü vardır.²⁷⁸

Şehrin idari yönetici olan kadının XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerini âyânlara bırakması da şehrin sosyal hayatında değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle gayrimüslimler âyân ile iyi ilişkiler kurarak şehrin ekonomik ve ticari hayatında etkili olmaya başlamıştır. XIX. yüzyılda yaşanan asayiş bozuklukları da şehrin bazı bölgelerini dilenci yuvasına dönüştürmüştür.

Rıhtımın inşası sonucu ticari hayatın büyük ölçüde gelişmesi şehrin sosyal ve kültürel hayatının da canlanmasına neden olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle Kordon'da büyük oteller, lüks kafeler ve tiyatrolar açılmaya başlamıştır.²⁷⁹

XIX. yüzyılda vebanın yerini kolera salgınları almış, İzmir 1831, 1849, 1865 senelerinde ciddi kolera salgınları yaşamıştır. 1825, 1834, 1841, 1845, 1861 ve 1882 yıllarında da şehri büyük ölçüde tahrip eden yangınlar meydana gelmiştir.

1890 Aydın Salnamesi'ne göre İzmir'de; 5,360 dükkân, 2,534 mağaza, 449 kahvehane, 35 gazino, 2 tiyatro, 3 kulüp, 20 otel, 143 han, 34 hamam, 66 meyhane, 27 lokanta, 251 fırın, 22 camii, 46 mescid, 15 medrese, 63 mektep, 30 kilise, 11 havra, 2 metropolithane, 8 hastane, 1 hükümet konağı, 1 belediye dairesi, 18 karakol, 1 ıslahhane, 1 kışla, 1 postahane, 1 telgrafhane, 3 tanesi bira fabrikası olmak üzere toplam 27 fabrika bulunmaktadır.²⁸⁰

İzmir'de bulunan medreseler;

Abdülfettah Medresesi

Ahmed Ağa Medresesi

Ahmed Reşid Efendi Medresesi (Kâtib-oğlu)

Ahmed Said Efendi Medresesi

Alemdar Medresesi

Ayşe Hanım Medresesi

Bedel-zâde Medresesi

Berber-zâde Medresesi

Bölük-başı Medresesi

Barü'l-kurâ Medresesi

²⁷⁷ İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl*, İzmir, 1996, s. 72.

²⁷⁸ Pınar, a.g.e., s.89.

²⁷⁹ Daha detaylı bilgi için bkz; Lourence Abensur Hazan, "18. Yüzyıldan 20. Yüzyıl Başına Kadar İzmir'de Sosyal Hayattan Kesitler", *18. Ve 19. Yüzyıllarda İzmir; Batılı Bir Bakış*, Arkas Holding A.Ş., İzmir, 2013, s.119-127.

²⁸⁰ Ünal, a.g.e., s.151.

Faik Paşa Medresesi
Fatma Hatûn Medresesi
Fazıl Ahmed Paşa Medresesi
Hacı Ali Paşa Medresesi
Hacı Hüseyin Ağa Medresesi
Hacı Molla Ali Medresesi
Hacı Yusuf Câmi'i Medresesi
Hâtuniye Medresesi
İsmail Efendi Medresesi
Kapdan-Paşa Medresesi
Kara-bağ Medresesi
Kemeraltı Câmi'i Medresesi
Kurşunlu Medresesi
Küçük Hacı Mehmed Medresesi
Mahkeme Medresesi
Mahmud Efendi Medresesi
Mûsa Bâli Yakası Medresesi
Müftü Câmi'i Medresesi
Pabuccu-zâde Medresesi
Saçmacı-zâde Seyyid Hacı Mehmed Ağa Medresesi
Sultan Selim Medresesi
Yalı Medresesi²⁸¹

İzmir'de bulunan camii ve mescidler;

Abdullah Efendi Câmii
Ahmed Ağa Camii
Akarcalı Camii
Altıparmak Camii
Arap Deresi Camii
Ayazmalı Camii

---

²⁸¹ Medreseler hakkında daha fazla ilgi için bkz; Münir Aktepe, "İzmir Şehri Osmanlı Devri Medreseleri Hakkında Ön Bilgi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul, 1972.

Damlacık Camii
Esnaf Şeyh Camii
Eşref Paşa Camii
Giridoğlu Camii
Güzel-yalı Camii
Hacı Ali Ağa Camii
Hacı Bey Camii
Hacı Hasan Camii
Hacı Mahmud Camii
Hacı Mehmed Camii
Hacı Veli Camii
Hacı Efendi Camii
Halil Efendi Camii
Hamidiye Camii
Hasan Ağa Camii
Hikmetiye Camii
Hoca Mahmud Camii
Irgad-Pazarı Camii
İki-Çeşmelik Camii
Kameriye Camii
Kapıcı-zâde Camii
Kaplan Paşa Camii
Karantina Camii
Karataş Camii
Kulluk Camii
Kurd Mehmed Paşa Camii
Küçük-yalı Camii
Mağripli Camii
Mamûretü'l- Hamidiye Camii
Mehmed Efendi Camii

Mum-Yakmaz Camii

Natır-zâde Camii

Odun-kapı Camii

Piyâle-oğlu Camii

Reşâdiye Camii

Salâhettin-oğlu Camii

Sa'lebcı-oğlu Camii

Selimiye Camii

Soğuk-kuyu Camii

Şadırvan Camii

Şerefiye Camii

Şeyh Camii

Tepecik Camii

Top-altı Camii

Yapıcı-oğlu Camii

Yeni Camii

Yukarı Kal'a Camii

Alaca Mescidi

Asmalı Mescid

Balcı Mescidi

Çiçek Mescidi

Horasanlı Mescidi

Kahraman Mescidi

Karaman Mescidi

Kestelli-zâde Mescidi

Kılıcı Mescidi

Kudsiye Molla Mescidi

Servili Mescid

Tahtalı Mescid

Tevhidiye Mescidi²⁸²

İzmir’de bulunan hanlar ve çarşılar

Abacı-oğlu Hanı

Acem Hanı

Altı-parmak Hanı

Arab Hanı

Balyos Hanı

Barbaris Hanı

Barut Hanı

Batak Hanı

Bey Hanı

Bostancı Hanı

Bölük-başı Hanı

Cezâyir veya Cezâ-yeri Hanı

Coya Hanı

Çakal-oğlu Hanı

Çavuşzâde Hanı

Çerçi-oğlu veya Sidikli Han

Çukur Han

Darb-hâne Hanı

Demir Hanı (Büyük ve Küçük)

Derviş-oğlu Hanı

Dolma Hanı

Ekmekçi-başı Hanı

Esir Hanı

Evliya-zâde Hanı

Fazlı-oğlu veya Fazlullah Hanı

Girid Hanı

---

²⁸² Camiiler ve mescidler hakkında daha fazla bilgi için bkz; Münir Aktepe, “*Osmanlı Devri İzmir Câmî ve Mescidleri Hakkında Ön Bilgi*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, S.IV-V, İstanbul, 1973-74.

Hacı Ali Paşa Hanı
Hacı Hüseyin Hanı
Hacı Mehmed Paşa Hanı
Hacı Ömer Hanı
Hüseyin Beşe Hanı ya da Büyük Han
İbrahim Paşa Hanı
İki Kapılı Han
İmam Hanı
Kadı-oğlu Hanı
Kantarcı Hanı
Kara Mustafa Paşa Hanı
Kara Osman-oğlu Hanı (Küçük)
Kara Osman-oğlu Hanı (Büyük)
Kemahlı Hanı
Keten Hanı
Kızlar Ağası Hanı
Kurşunlu Han
Kuzu-oğlu Hanları
Küçük Fincancı Hanı
Küçük Mehmed Hanı
Küpelioglu Hanı
Lâz Hanı
Leblebici Hanı
Mağnisalı Hanı
Malkoç-zâde Hanı
Mehmed Efendi Hanı
Menzil Hanı
Mısırlı-oğlu Hanı
Mir Kelam-oğlu Hanı
Muhtesib Hanı

Osman Ağa Hanı
Paşa Hanı
Pirinç Hanı
Piyal-oğlu Hanı
Rıza Bey Hanı
Rüşdü Bey Hanı
Sa'lebcı-oğlu Hanı
Sakız Hanı
Servili Han
Sulu Han
Şalvarlı-oğlu Hanı
Tavşanlı Han
Tercüman Hanı
Uzun Han
Vahdi Bey Hanı
Vezir Hanları
Yandevi Hanı
Yapıcı-zâde Hanı
Yeni Han
Yuvan-oğlu Hanı
Bakır Bedesteni
Çakı ve Çuha Bedesteni
Fazıl Ahmed Paşa Bedesteni
Yol Bedesteni
Irgad Pazarı
Kestane Pazarı
Odun Pazarı
İsmail Paşa Çarşısı
Kapan-ı Mısır (Mısır Çarşısı)

2.4.1.5 Yaşanan Önemli Olaylar

1727 senesinde İzmir’de yeniçeriler ve voyvodaların sekbanları arasından bir kavga meydana gelmiş, kavganın şahsi meselelerden ziyade yeniçerilerin şehirde hâkim olmak istemelerinden kaynaklandığı anlaşılmıştır. Çıkan kavga kısa sürede büyüyerek bir isyana dönüşmüş yeniçeriler, şehir halkı ve âyânların bir kısmı ile hükümetin temsilcisi olan voyvoda karşı karşıya gelmiştir. Günlerce devam eden isyanın sonunda şehrin voyvodası ve adamları İzmir’i terk ederek İstanbul’a firar etmiştir.

İsyanın sona ermesi üzerine isyancılar haklı olduklarını kanıtlamak amacıyla, voyvodanın zulmüne karşı isyan ettiklerini ispat için İstanbul’a heyet yollamıştır. Olayların daha fazla büyümemesi için padişah III. Ahmed eski voyvodayı suçlu bularak İstanbul’da alıkoymuş yerine yeni voyvoda tayin edilmesinin emrini vermiştir. Bu emre riayet etmeyen asiler isyanı yeniden canlandırmıştır. Padişah III. Ahmed, isyanın yeniden canlanması üzerine asilerin elebaşlarının yakalanarak haps ve katledilmelerini emretmiş, yeni gelen voyvoda da yeniden kızışan isyan karşısında şehri terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. İsyanı bastırmak için gönderilen Abdullah Paşa’ya yardım için Karahisar-ı Sâhib, Kütahya, Saruhan mütesellimleri ve Bayındır, Bergama, Menemen, Turgudlu, Denizli kazalarının voyvodaları da harekete geçmiştir.²⁸⁴ İsyan nihayet bastırılmış, Vezir Abdullah Paşa bazı asilerin affı için padişaha talepte bulunmuş fakat III. Ahmed bu konuda hiçbir müsamaha göstermemiştir. Vezir Abdullah Paşa’nın görevine geri dönmesinin ardından bazı asiler yine baş göstermiş olsa da etkili olamamışlardır.

1732-1739 seneleri arasında Batı Anadolu’yu en çok uğraştıran Sarıbeyoğlu Mustafa’nın eşkıyalık faaliyetleri İzmir’de de etkili olmuştur. Batılı kaynaklarda Soley Bey olarak geçen Sarıbeyoğlu Mustafa, merkeze karşı başkaldırmış büyük bir silahlı grubun liderliğini yapmıştır.²⁸⁵

Sarıbeyoğlu Mustafa’nın isyanın merkezi Denizli olmasına rağmen Batı Anadolu’nun pek çok yerinde etkili olmuş, isyanın devam ettiği yıllarda ticaret yollarını kontrolü altına alarak ticareti büyük ölçüde baltalamıştır. 1736’da Osmanlı-Avusturya savaşı esnasında devlet, Osmanlı ordusunun yanında savaşa katılması şartı ile Sarıbeyoğlu’nu affetme teklifinde bulunmuş fakat Sarıbeyoğlu Mustafa bu teklifi kabul etmeyerek isyana devam etmiştir. Sefer kaçkını levendlerin de kendisine katılması sonucu askeri gücünü daha da büyütmüş, hız kesmeden yağma ve soygun faaliyetlerine devam etmiştir.²⁸⁶ 1736 senesinde İzmir’i talan etmekle tehdit etmiş, Sarıbeyoğlu’nun tehdidine karşı ise şehrin savunması için yetkililer derhal harekete geçmiştir. Daha sonraları

²⁸³ Hanlar ve çarşılar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Münir Aktepe, “İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1971.

²⁸⁴ Münir Aktepe, “İzmir İsyanına Dair Vesikalar 1727-1728”,

²⁸⁵ Necmi Ülker, “İzmir Şehir Hayatını Tehdit Eden Kanun Dışı Eylemler 1688-1740”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1997, s.159.

²⁸⁶ M. Yaşar Ertaş, “XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkıyası Sarıbeyoğlu Mustafa” Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri I, Denizli, 2007, s.405.

“Saribeyoğlu Duvarı” olarak da anılacak surun yapımına başlanmıştır.²⁸⁷ Saribeyoğlu ve kuvvetleri en çok Anadolu ve İran’dan gelen kervanların yollarını keserek İzmir ticaretini tehdit etmiştir. İzmir’i tehdit etmesinin ardından şehir halkı yabancılar ile anlaşarak tehdidi bertaraf etmek istemiş, fakat yabancılar bu teklife yanaşmayarak olay karşısında tarafsız kalmayı uygun görmüşlerdir. Şehrin ileri gelenleri, şehrin müdafaası için birbirleri ile görüşüp anlaşarak 1738’de İzmir’e gelen Saribeyoğlu’na 30 kese altın ödeyerek şehirden çekilmesini sağlamış, fakat Saribeyoğlu şehirden çekilirken yabancıların evlerini yağmalayarak çekilmiştir.²⁸⁸

Saribeyoğlu Mustafa isyanı klasik eşkıya isyanından farklılıklar göstermekle beraber, Osmanlı’yı Batı Anadolu’da en çok uğraştıran isyan olmuştur. İsyân süreci boyunca ticaretin duraksamaması adına Bolu-Tokat-İzmir ticaret yolunun korunmasına büyük önem verilmiş, Osmanlı Avusturya ile savaşta olmasına rağmen isyanın kontrolü için uğraşmaya da devam etmiştir. İsyânın İzmir’e kadar ulaşması, İzmir ticaretini bir süreliğine olumsuz etkilemiş ancak Saribeyoğlu Mustafa’nın İzmir’den çekilmesi üzerine tehlike dağılmıştır. 1739 senesinde yoğun çabalar sonucunda Saribeyoğlu Mustafa yakalanarak öldürülmüş, kesik başı İstanbul’a getirilerek teşhir edilmiştir.²⁸⁹

Bergama voyvodası Koca Arapoğlu El-hac İsmail Ağa’nın 1759’da vefatı üzerine yerine oğlu Mehmed Ağa âyân olmuş fakat 1767’de Mehmed Ağa’nın da ölümü üzerine Veli Ağa olarak da bilinen oğlu İbrahim Ağa âyânlık görevine getirilmiştir.²⁹⁰ Sağancalı Veli adındaki bu adam Bergama’da sükûneti sağlamış ve civar bölgelerin âyânları ile de iyi ilişkiler kurmuştur. Fakat çok geçmeden sonucunda büyük bir isyana dönüşecek bir gönül mevzusu yaşanmış, Sağancalı Veli civardaki âyânlardan birinin kızına gönlünü kaptırmıştır. Kızı kendine layık gören Sağancalı Veli kızı istemiş fakat alamamıştır. Âşık olduğu kızın Abdülfettah adında biriyle evlendirilmesi sonucunda Veli Ağa bir dizi olayın yaşanmasına neden olmuştur. Verilen nasihatlerin hiçbirini dinlemeyen Sağancalı Veli, Abdülfettah ve aşık olduğu kadının peşine düşmüş, bunu haber alan Abdülfettah ise karısını da yanına alarak İzmir yönüne kaçmıştır. Kendisinin yakın arkadaşı olan Karaburun voyvodası İvaz Ağa’ya da haber salan Sağancalı Veli kısa sürece kuvvetlerini toplayarak İzmir’i basmaya gitmiştir. Şehrin kadısına ulak yollayan Veli, âşık olduğu kadının kendisine verilmesini söylemiş, aksi takdirde şehri basıp talan edeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine şehir ileri gelenleri toplanmış ve böyle bir durumda şehrin kendini koruyacak gücü olmadığından Sağancalı Veli’nin isteğinin yerine getirilmesine karar vermiştir. Nikâh üstüne nikâh olmayacağı söylense de Sağancalı Veli bu nasihatleri de dinlememiş, sevdiği kadını alarak Bergama’ya dönmüştür. Bütün kuvvetlerini ve gücünü bu olayda kullanan Sağancalı Veli bir süre sonra gücünü kaybetmiş, I. Abdülhamid’in emri üzerine Anadolu Valisi Vezir Abdi Paşa, Sağancalı Veli’nin yakalanması için görevlendirilmiştir.²⁹¹ Bir süre kaçmayı başaran Sağancalı Veli yanındaki birliklerle beraber yakalanarak öldürülmüştür.

²⁸⁷ Ülker, a.g.m., s.160.

²⁸⁸ Ülker, a.g.m., s.163.

²⁸⁹ Ertaş, a.g.m., s. 411.

²⁹⁰ Vehbi Günay, “Batı Anadolu’da Âyânlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancalı Veli”, Tarih İncelemeleri Dergisi, C.XXI., S.II., 2006, s.103.

²⁹¹ Günay, a.g.m., s.105.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KÂTİPZÂDE (KÂTİB-OĞLU) AİLESİ

3.1. Ailenin Başlangıcı

İzmir'in müftü, müderris gibi ilim adamları olduğu kadar âyân ve voyvodalarının da birçoğunu yetiştirmiş olan Kâtipzâde (Kâtip-oğlu) ailesinin, Osman Efendi isimli Müslüman bir İzmir müteselliminden başladığı bilinen bir vakfiye kaydı mevcuttur.²⁹² Aileye ait bulunan en eski kabir kitabesi ise 1771 tarihlidir ve Zeyneb Hanım isminde bir kadına aittir. Kitabeden anlaşıldığı kadarıyla Zeyneb Hanım'ın kocası Kâtipzâde Hacı Osman'dır. Fakat burada zikrolunan Hacı Osman'ın, ailenin bilinen ilk atası Osman ile aynı kişi olup olmadığını kanıtlayan bir bilgi mevcut değildir.²⁹³

Kâtipzâde Hacı Osman Efendi'nin zevcesi Zeynep Kadın'ın mezar kitabesi

İlahi hoşnud ol Zeyneb Kadın'dan

Anın zevci dahi hoşnuddur andan

Makâmı Cennet-i a'lâda olsun

Şarâb-ı kevser ile karşı çıksun

Sırâtı berk-ı hâtif gibi geçsün

Hitâmı misk olan Tesnim'den içsün

Didim târih koma kabrinde tenhâ

....

Kâtipzâde El-Hacc Osman Efendi zevce-i afîfesi

Müfti el-hacc Ahmed Said kerimesi

Zeyneb Kadın rûhuna el-fâtiha²⁹⁴

Fî 15. Rebi'ülevvel. Sene 1185 (27 Haziran 1771)

Zeyneb Hanım'ın kâbir kitabesinden de anlaşılacağı üzere, babası müftü Hacı Ahmed Said Efendi adında bir zattır fakat ne yazık ki babası hakkında da bilgi bulunamamıştır. Kabir kitabesinin 1771 tarihli olması bizlere Kâtipzâde ailesinin XVIII. yüzyılın başından beri var olduklarını kanıtlamaktadır.

²⁹² Nezihi, a.g.e., 12. Fasikül, s.8.

²⁹³ Münir Aktepe, "İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, C.XIV, S.XIX, İstanbul, 1964, s.60.

²⁹⁴ Aktepe, İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar, aynı yer.

En eski tarihli olan kabir kitabelerinden bir diğeri de Kâtipzâde İsmail Efendi'ye ait görünmektedir.

İsmail Efendi'nin kabir kitabesi

Küllü nefsin zâikatü 'l mevt

Kûs-ı rihlet çalınınca eyledim ben âh-ı zâr

Hil'at-ı ekfân-ı libasım dutdum ol dârü 'l-karâr

Sâgar-i mevtin şarâbı âkibet nûş olmalı

Dest-i sayyâd-ı ecelden mümkün olmaz hiç firâr

Merhûm ve mağfur Kâtip-zâde İsmail Efendi

Rûhiçün rizâen-lillâh-i taâlâ

El-fâtiha. Sene 1198 (1783-84)²⁹⁵

Kitabeden de anlaşılacağı üzere İsmail Efendi'nin atasının kim olduğu bilinmiyor. Fakat 1783-84 senesinde vefat etmiş olması, ailenin en eski fertlerinden biri olduğunu göstermektedir. Osmanlı Arşivi'nden bulduğumuz belgelerde de ne yazık ki kendisi ile ilgili bir bilgi bulunamamıştır.

Münir Aktepe'nin yararlandığımız makalesi “İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar” da, mezar kitabesine yer verdiği Mehmed Emin isimli kişinin de yine aynı şekilde arşivden bulduğumuz belgelerde bahsi geçmemektedir. Söz konusu Mehmed Emin'in, Ahmed Reşid'in oğlu olan Mehmed Emin ile aynı kişi olup olmadığı bilinmemekle beraber, hemen hemen aynı tarihlerde yaşamış olmaları Ahmed Reşid'in oğlu olabileceğini düşündürmektedir.

Mehmed Emin'in kabir kitabesi

Küllü nefsin zâikatü 'l-mevt

Etti pervâz emr-i Hak'la bu kafesden mürğ-ı cân

Kûs-ı rihlet çalınınca kasr-ı ten oldu virân

Ta'n-ı Tâ'unla şahâdet çün nasîb oldu onâ

Ne saâdet zümre-i ahyâr içinde bi'l-îyan

Bendesine da'vet etti hazretine Zü'l-celâl

Eyyühe'n-nefs irci'ile eyledi teslîm-i cân

Yâd edin rahmetle ismin çünkü düşdü târihi

Çâr-Yâr olsun en'isi meskeni dâr-ı cinân

Merhûm Kâtip-zâde Mehmed Emin Efendi

Rûhuna el-fâtiha. Sene 1198 (1783-84)²⁹⁶

²⁹⁵ Aktepe, “İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar”, s.62.

3.2 Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi

Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi, bulunan bilgiler ışığında ailenin en önemli ve en öne çıkmış isimlerinin başında gelmektedir. Kâtipzâde Hacı Osman'ın oğlu olan Ahmed Reşid'in hemen hemen 1760'lı yıllar ve sonrasında adı anılmakta, kendisinin İzmir'de Cami-i Atik Mahallesi'nde mescid, muallimhane, medrese ve sebil yaptırarak vakf eylediği bilinmektedir.²⁹⁷

Başdurak'tan İkiçeşmelik Caddesi'ne doğru çıkan Kestelli Yokuşu üzerinde bulunan Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi medresesi 1750 senesinde ortası avlulu olarak yaptırılmış, Kâtipzâde adıyla da anılmıştır.²⁹⁸ Yine aynı medresenin yanında Ahmed Reşid tarafından yapılan bir tane de sebil bulunmaktadır. Sebil 1192 (H)/ 1778 (M) tarihinde yapılmış zamanla harap olmuş olduğundan, 1319(H)/ 1901(M) senesinde Harputlu oğlu Ali Hüseyin Ağa tarafından yenilenmiştir. Söz konusu sebil iki kattan oluşmakta, kitabeleri ikinci katında bulunan pencerelerin alt kısmında yer almaktadır. Sol pencerenin altında bulunan kitabede;

*“İş-bu sebil bin yüz doksan iki senesi
Zaman ile müşrif-i harab olarak
Bu defa Harputlu oğlu Hüseyin Ağa
Tarafından müceddeden bina ve inşa olmuştur.”*

Sene 1319

Sağ pencerenin altında bulunan kitabede ise;

*“Allah Maşallah Muhammed
Ebubekir, Ömer, Osman, Talha, Zübeyr
Abdurrahman bin Avf. Sa'd bin el-Cerrah*

Rıdvanallahu te'âlâ aleyhim ecma'in”, yazmaktadır²⁹⁹. Sebilin alt katı mermerden üst katı ise taş malzemelerden inşa edilmiştir. Ne yazık ki günümüzde sahip çıkılmadığı için bir giyim mağazası olarak kullanılmaktadır.

Münir Aktepe'nin yine adı geçen makalesinde bahsettiği “*Osman Bey bn. Hacı Mehmed Efendi bn. Hacı Osman bn. El-hacc Ahmed Reşid*” sıralamasında bulunan isimlerden, Hacı Mehmed ve Hacı Osman'a arşivden bulduğumuz belgelerde ne yazık ki rastlayamadık. Münir Aktepe burada Ahmed Reşid'in babası olarak eklediği Hacı Osman'ın, Zeyneb Kadın'ın zevci olan Hacı Osman olabileceğinden bahsetmişse de biz ne yazık ki bu bilginin doğrulunu teyit edebilecek bir bilgiye de ulaşamadık.

Edindiğimiz bilgilerden yola çıkarak Ahmed Reşid'in, Hacı Osman, Mehmed Emin, Mehmed Arif, Hacı Bekir, Hacı Halil ve Mehmed Efendi isimlerinde oğulları olduğunu

²⁹⁶ Aktepe, “*İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar*”, s.64.

²⁹⁷ B.O.A.,C.EV /457/ 23108

²⁹⁸ Yaşar Ürük, “*İki Çeşmelik'in Çeşmeleri*”, www.kentyasam.com

²⁹⁹ Gül Geyik, “*İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)*”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2007, s.94-95.

bilmekteyiz. Ahmed Reşid Efendi'nin zorbalıkları, halk tarafından pek çok kez şikâyet olunmuş olduğundan, uygun olmayan davranışlarının tahkik ve teftişi için Mirahur Hurşid Ağa'ya görev verildiği yine bulduğumuz belgelerde yazmaktadır.³⁰⁰

Ahmed Reşid Efendi'nin, Kâtipzâde ailesinin bir nevi kurucusu olduğu, ailenin öneminin Ahmed Reşid'in döneminde arttığı yaptığı ve yaptırdığı birçok şey ile ortaya çıkmaktadır. İzmir müderrislerinden olduğunu bildiğimiz Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi, döneminde İzmir halkı ile iyi anlaşamamış olacak ki kendisi hakkında merkeze pek çok şikâyet gitmeye devam etmiştir. Arkası kesilmeyen şikâyetler üzerine kendisinin İstanbul'a ihzârı hakkında hazırlanan emr-i alînin haberini alan Ahmed Reşid, kaçmak için kadın elbiseleri giyerek bir kayığa binmiş ve fırtınaya tutulup gark olmuştur. Fakat cezası evvelce hazırlanmış olduğundan mumaileyh Reşid Efendi'nin mühürlenmiş evi vesaire icap eden mahaller aranılarak bütün malları, mülkleri ve alacakları sebt-i deftere yazılması ve geriye hiçbir şey kalmamasına dikkat edilmesi için İzmir kadı ve voyvodasına da hüküm yazılmıştır. Bahsettiğimiz bilgileri edindiğimiz arşiv belgesinin transkripti şu şekildedir;

Fi evail rebiyülahir sene 1173 (Kasım-Aralık 1759) III. Mustafa saltanatı ve Koca Ragıp Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı dönemi.

Başmuhasebeye kayd oluna

İzmir kadısına ve rikab-ı hümayununda da bu defa mirahor-u sani olan Seyyid Ahmed ve mukaddema bu hususa mübaşir tayin olunan dergahı muallam kapucu başlarından Yeğen Hüseyin dâme mecdehumâya ve İzmir hassı voyvodası (isimsiz)..... zide mecdehuya ve ayan-ı vilayete hüküm ki, İzmir müderrislerinden ve ayandan Kâtipzâde dimekle maaruf Ahmet Reşid nam kimesne cibabereden olup beldeyi İzmir'in umur-u külliyesine istila eylemek hasebiyle bi'l cümle ahaliye tagallüb ve tasallut ve zulüm ve taaddisinden bizar oldukları bundan mukaddemce ilam olunduğuna binaen mezburun taaddi ve mazarratının men ve ref' ve def'i ve hakk-ı fukaranın istirdadı için asitane-i saadetime ihzârı babında sadır olan emri şerifim dergah-ı muallam kapucu başlarından Yeğen Hüseyin dâme mecdehû mübaşeretiyile mahalline vusulünde mezbur nisvan libasıyla (kadın elbisesiyle) bir kayığa suvar ve firar edip suvar olduğu kayık dahi fırtınaya tesadüf ile sekenesine ve kendüsü gark olduğu haberi İzmir'e vasıl oldukta kapucu başı mümaileyh marifeti şer'i ve cümle marifetleriyle hanesini temhir edip lakin garik-i mezburun mukaddema cezaları tertib olunan Sarıbeyoğlu maddesinde katl olunan küçük Kadioğlu ve Malta oğlu ile ülfeti olmağla mezbur Kadioğlu'nun kendüde üç yüz yirmi beş bin kuruş emaneti olup katl olundukta kendide kaldığını ve Malta oğluna dahi bazı husus için kendiye kırk bin kuruş teslim edip fevt oldukta meblağı mezbur dahi zimmetinde kaldığını ol tarafta beyne'l ayan tevatüren haber verildiği sami-i hümayunum el hak vasıl olup bu surette emval-i mezburenin taraflı beytü'l mal-ı Müslimine aid olmak lazım gelmekle garik-i merkumun mühürlenmiş hanesini vesayir ..... olan mahalleri marifet-i şer'i ve mübaşiran-ı mumaileyhuma mübaşeretiyile ve İzmir voyvodası ve vucuh-u ayan-ı vilayet marifetleriyle keşf ve derununda olan nukud ve emlak ve eşya ve mücevherat ve hulli ve medineyi mezburede olan emlak ve akar ve havalisinde ve mutasarrıf olduğu çiftlikte ve arazi ve zimem-i nas tahrir ve sabit ve defter olunmak babında şeref ceste sadır olan hatt-ı hümayunum mucabince ferman-ı alişanim sadır olmagın

³⁰⁰ B.O.A., A.ESMST. III /370/ 29349.

İmdi sen ki, mübaşir-i mumaileyhsin mukteza-i memuriyetin üzere bir saat evvel bu taraftan hareket ve serian İzmir'e varub Mevlana ve onda olan kapucu başı mumaileyhumayı ve sairlerini yanına istishab ve garik-i merkumun mühürlenmiş hanesine varub mührünü fek ve derununda bulunan nukut ve eşya ve hulli ve mücevherat vesayir natuk ve sâman hakir ve celil her ne ise ale'l infirat marifeti şer'i ile tahrir ve defter olunup ve dadusunda müteallik defterini dahi ele getirip zapt edip hane-i mezburenin köşe ve bucaklarını ve mizannene olan mahallerini gereği gibi arayup harice çıkarılarak nesnelere cümlesini ve zimem-i nasda zuhur eden zimmetini dahi deftere idhal ve medineyi mezburede olan akar ve emlakini ve taşrada olan çiftlikler ve arazilerini ve mahsûlatlarını zapt ve tahrir etdürdükten sonra bu tarafa nakli suavebetlü olan eşyayı değer bahalarıyla furuht ve semenini cem ve ahz-ü kabz ve zimemini bir taraftan tahsil ve nakli hafif olan mücevherat ve zi-kıymet eşyayı sairesini Deraliyeme nakl ve tesyir ve dekakin ve beyud ve çiftlik ve arazisi makulelerinin mülkiyeti ve vakfiyeti ve icareti beyan olunarak defteri muaccelen der aliyeme irsal ve badehu ne vech ile emri şerifim sadır olur ise ona göre amel ve harekete ibtidar edüp bir hilali ve bir akçesi mektum ve defterden hariç kalmamasına ziyade ikdam ve dikkat ve basiret intibah üzere hareket eyleyesiz. Ve siz ki, kadı ve voyvoda ve ayan-ı vilayet mümaileyhumasız husus-u mezbur umur-u muazzamadan olup meblağı mezburenin ihracında cümlelenizin vilayet ve ayanını ve sai ve ihtimamı matlub-u hümayunumdur. Ağmaz ve rehavet eylemeyüp bil ittifak hareket eyleyesiz. Bil ittifak hareket ve malik olduğu emlak ve akaratını ve çiftlik ve arazisini ve akçesini ve zimemini harice ihraca ve bir akçesi ve bir hilal defterden hariç kalmamasına mezidi ihtimam ve dikkat ve sakin ile hizmete bezl vesai dikkat edüp şöyle ki ağmaz ve dikkatsizliğinizden ve ademi ahbarınızdan naşi bir nesnesi haricezdefter kalmak lazım gelir ise özür ve mazeretiniz mesmu olmayup hakkınızdan gelineceğini mukarrerbilip ona göre cümleleniz istizan ile hizmet ve hilafına menafi edna kusur ve taddiden bir gayet ibtika ve mucanebet eylemeniz babında fermanı alışanım sadır olmuştur.³⁰¹

Fi Rebiyülahir sene 1173 (26.05.1760)

Böylece eşraf ve zorbalardan biri olan Kâtipzâde Ahmed Reşid'in halka yaptığı eziyetler sonucu halk kendisinden şikâyetçi olmuş ve bu durum Ahmed Reşid'in kendi sonunu getirmesine sebep olmuştur. Her ne kadar Kâtipzâde ailesinin Ahmed Reşid'den evvel yaşamış birçok ferdi bulunsa da asıl ortaya çıkıp kendilerini göstermeleri Ahmed Reşid tarafından gerçekleşmiştir. Ahmed Reşid'in ölümünden sonra Camii-i Atik Mahallesi'nde yaptırıp vakf eylediği medrese ve sairenin başına mütevellî tayin edilmiş³⁰² fakat aile bireyleri bu duruma tepki göstererek, yönetimin ailenin en büyük kişisine verilmesini talep etmişlerdir.³⁰³ Ahmed Reşid'in kaçmak için çıktığı yolculukta boğulmasının ardından ailenin öne çıkacak diğer ismi Ahmed Reşid'in torunu, meşhur İzmir voyvodası El-hacc Mehmed Bey olacaktır. Fakat biz burada El-hacc Mehmed Efendi'den evvel Ahmed Reşid Efendi'nin çocuklarından bahsedeceğiz.

³⁰¹ B.O.A., C.ML /39/ 1754.

³⁰² B.O.A., C.MF/ 151/ 7503.

³⁰³ B.O.A., C.EV/ 56/ 2762.

3.2.1 Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi'nin Çocukları

Bulduğumuz arşiv belgelerinden ve konu üzerine yapılmış daha önceki çalışmalardan edindiğimiz bilgiler sonucunda Ahmed Reşid Efendi'nin altı tane çocuğu olduğunu düşünmekteyiz. Ahmed Reşid'in çocuğu olduğunu bildiğimiz Mehmed Emin hakkında ne yazık ki detaylı bir bilgiye ulaşamadığımız için kendisini sadece isim olarak bilmekteyiz. Diğer çocuklarından başlık başlık bahsederek ulaşabildiğimiz bilgileri açıklamaya çalışacağız.

3.2.1.1. Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi'nin Mahdumu Hacı Osman

Babası Ahmed Reşid'in ölümünün ardından ailenin başına geçen isim Hacı Osman olmuştur. Hacı Osman Efendi döneminde, babası Ahmed Reşid'in aksine halk ve devlet ile daha uyumlu hareket etmeye çalışmış, Rusya ve Avusturya savaşları esnasında devletin istediği askerleri toplamak için 1790 senesinde gönderilen hüküm ile görev almıştır.³⁰⁴ Yine aynı tarihlerde Kancıyanzâde Ahmed ve Mehmed ile Kâtipzâde Osman Efendi'ye yüz nefer piyadeyi bir kumandanın emri altında toplayarak acilen orduya göndermeleri emredilmiştir.³⁰⁵

1797 senesinde İzmir'de meydana gelen olaylar esnasında Kâtipzâde Hacı Osman Efendi'nin de âyân olduğunu bilmekteyiz.³⁰⁶ Olayların yaşandığı esnada Hacı Osman'ın sağlığının yerinde olmadığı, eğer olsaydı halkı sakinleştirip, yatıştırabilecek bir etkiye sahip olduğu da düşünülmektedir.³⁰⁷ Bu düşünce doğrultusunda, Hacı Osman Efendi'nin halk tarafından da sevilen ve sayılan bir kişi olduğunu düşünmek yerinde olacaktır. Hayır işlerinde de bulunmuş olan Hacı Osman Efendi, kendi oturduğu evin civarında bir sebil de yaptırmıştır. 1797 tarihli bir vakfiyede bu sebilin sebildarına günde altı akçe verilmesini istediği yazmaktadır.³⁰⁸ Hacı Osman Efendi daha hayattayken çocuklarından El-hacc Mehmed'in voyvodalık yaptığı da bilinmektedir. El-hacc Mehmed'in faaliyetleri ve Hacı Osman Efendi'nin diğer çocuklarına çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde daha detaylı bir şekilde değinilecektir. Kâtipzâde Hacı Osman Efendi'nin 1810 senesinde eceli ile öldüğü bilinmektedir.³⁰⁹ Kâtipzâde Hacı Osman Efendi'ye gönderilen hükümlerden bir örnek:

“İzmir müteayanından müderrisinden Kâtipzâde Osman zîde ilmihûya ve mümaileyhin memur-u tahrir olduğu asker ile ihraç ve savb-ı memura irsaliye bundan akdem mübaşir tayin olunub elyevm oltarafta olan (ismi yok) zide kadruhuya hüküm ki,

Sen ki mümaileyh Osman zîde ilmihusun

³⁰⁴ B.O.A., C.AS /115/ 5171.

³⁰⁵ B.O.A., C.AS /106/ 4773.

³⁰⁶ Necmi Ülker, “1797 Olayı ve İzmir'in Yakılması”, Tarih İnceleme Dergisi, C.II, S.I, 1984, İzmir, s.120.

³⁰⁷ Yasin Özdemir, “Bir Voyvodanın Ölümü: Kâtipzâde Hacı Mehmed Efendi'nin İdamı”, İzmir Araştırmaları Dergisi S.VI, İzmir, 2017, s.142.

³⁰⁸ Sertaç Ebrem, “İzmir'in Tarihi Çeşmeleri, Sebilleri ve Su Yolları”, www.academia.edu, s.38.

³⁰⁹ Özdemir, a.g.m., aynı yer.

*Müştak-ı hümayunum için memur-u tahrir olduğun yüz nefer piyadeyi bilnefs istishab birle*³¹⁰

3.2.1.2. Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi'nin Mahdumu Mehmed Arif

Hakkında çok fazla bilgiye ulaşamadığımız aile üyelerinden birisi de Kâtipzâde Mehmed Arif'tir. Edindiğimiz bilgiler doğrultusunda Meryem Hanım isminde bir kızı ve Ahmed Ağa isimli bir oğlu olduğunu düşünmekteyiz fakat söz konusu Ahmed Ağa'nın, Mehmed Arif'in oğlu olup olmadığını kanıtlayacak bir bilgiye ulaşabilmiş değiliz. Yine de bu durum Kâtipzâde ailesi içerisinde "Ahmed Ağa" isimli bir kişinin olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Kızı Meryem Hanım'ın ise mezar kitabesinden yola çıkarak Çelebi-zâde Mustafa Efendi ile evlenmiş olduğu bilgisine ulaşılabilmektedir.

Kâtip-zâdelerden Meryem Hanım'ın Kabir Kitabesi

Hüve'l-Hâllâku'l-bâki

Kâtip-zâdelerden merhûm

Arif Efendi'nin kerime-i

Muhteremesi Büyük Çelebi-zâde

Mustafa Efendi'nin halile-i celilesi

Merhûme ve mağfurünleha Meryem Hanım

Rûhiçün rizâen-lillâh el-fâtiha

8. Cemâziyülevvel 1255 (20 Temmuz 1839)

Meryem Hanım'ın eşi Büyük Çelebi-zâde Mustafa Efendi'nin, İzmir voyvodası El-hacc Mehmed'in katledilmesinden sonra İzmir'e başâyân olarak tayin edildiği 1816 tarihli bir belgede yer almakta, söz konusu belgede "Mevâlî-i devriyeden ve İzmir vücûhundan sâbika Filibe kadısı olup, bu def'a İzmir baş-âyânlığı uhdesine ihâle kılınan Çelebi-zâde Mustafa zide fezâilehuya hüküm" şeklinde adı geçmekte ve 1820 tarihli bir başka hükümde dahi yine Çelebi-zâde Mustafa Efendi'nin başâyân olduğu görülmektedir.³¹¹

3.2.1.3. Kâtipzâde Ahmed Reşid Mahdumu Hacı Bekir

Kâtipzâde Hacı Bekir'de maalesef hakkında çok fazla bilgiye sahip olamadığımız aile bireylerinden birisidir. Babasının Ahmed Reşid Efendi olduğu bilgisine ulaşmış olsak dahi ne iş ile uğraştığı hakkında bir belgeye ulaşılammıştır. Bulabildiğimiz bilgilerden Hacı Bekir'in, Safiye Hanım isminde bir kerimesi olduğunu bilmekteyiz. Bir mezar kitabesinde Hacı Bekir mahdumu Seyyid Ragıp ismine denk gelinmiş fakat burada söz konusu olan Hacı Bekir'in Ahmed Reşid'in oğlu olan Hacı Bekir ile aynı kişi olup olmadığı

³¹⁰ B.O.A., C.AS /115/ 5171

³¹¹ Münir Aktepe, "İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar.", s.66-67.

da bilinmemektedir. Ancak yapılan çalışmalarda ve bulduğumuz belgelerde Kâtipzâde ailesi içerisinde başka bir Bekir ismine rast gelinmediği için aynı kişi olma ihtimali yüksektir.

Kâtipzâde Seyyid Ragıb Efendi'nin kabir kitabesi

Hüve'l-Hâllâku'l-bâkî

Âh ile zâr kılarım gençliğime doyamadım

Derdime derman aradım bir ilâcın bulmadım

Hasretâ fâni cihanda tûl-i ömr sürmedim

Firkatâ takdîr bu imiş tâ ezelden bilmedim

Kâtip-zâde El-hacc Bekir Efendi

Mahdûmu merhum Seyyid Ragıb Efendi

*Rûhuna fâtiha*³¹²

Sene 1236 (1820-21)

3.2.1.4. Kâtipzâde Ahmed Reşid Mahdumu Hacı Halil

Kâtipzâde Hacı Halil Efendi'nin müderris olduğu ve bir sebepten dolayı Limni Adası'na nefy edildiği bulduğumuz belgelerde yer almaktadır. Kendisinin 1777 senesinde affını ve tahliyesini isteyen bir mektup yazdığı dahi bilinmektedir.³¹³

Kâtipzâde Hacı Halil'in; Fatma ve Zeynep adında kızları ile Mustafa ve Hacı İsmail Fahreddin isminde oğulları olduğunu bilmekteyiz. Müderrisîn-i kiramdan Hacı İsmail Fahreddin, El-hacc Mehmed'in voyvodalığı sırasında İzmir'de başâyân olarak bulunmaktadır. Kendisi ve kardeşi Mustafa Bey, dönemlerinde İzmir'in en şan şöret sahibi insanları olmayı başarmışlardır fakat El-hacc Mehmed'in katledilmesinden sonra ailenin erkeklerinin birçoğunun İzmir'den sürülmesi sonucu İsmail Fahreddin ve Mustafa Bey'de 1816'da önce İstanbul'a getirilmişler buradan da Sofya'ya sürgün edilmişlerdir.³¹⁴ Sürgünleri sırasında affedilmeleri için merkeze pek çok defa mektuplar yazmışlar, sonucunda affedilerek 1823 senesinde İstanbul'a gelmişler ve İsmail Fahreddin'e ilmiyede bazı görevler verilmiştir. İzmir'e dönmeleri hâlâ sakıncalı görüldüğü için ne yazık ki geri dönememişlerdir.³¹⁵

Hacı Halil'in kızı Fatma Hanım'ın, Çelebi-zâde Mehmed Said isminde bir oğlu olduğu ve Ahmed Şevki isimli bir de torunu olduğu bilinmektedir. Kâtipzâde ailesinin, Çelebi-zâdeler ile akrabalık ilişkileri bulunduğu daha evvel Kâtipzâde Hacı Mehmed Arif Efendi'nin kızı Meryem Hanım'dan bahsederken değinmiştik. Hacı Halil'in diğer kerimesi Zeyneb Hanım'ın kabir kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla, zevcinin ismi Hacı Bey'dir fakat eşi ile ilgili fazlaca bilgi bulunamamıştır.

³¹² Aktepe, "İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar", s.69.

³¹³ B.O.A., C.MF /86/ 4261.

³¹⁴ B.O.A., A.E.SMHD. II /26/ 1584.

³¹⁵ B.O.A., HAT /516/ 25211.

Kâtip-zâdelerden Zeyneb Hanım'ın kabir kitabesi

Hüve'l-Hâllâku'l-bâkî

Cür'a-nûş-i bezm-i fâniden kimin var çaresi

Hâk-i tîredir nihâyet mûrg-ı cismin lânesi

Gül-sitân-ı nesl-i Kâtip-zâde'nin ra'nâ güli

Hacı Bey'in zevce-i ismet dür-i yekdânesi

Ya'ni Kâtip-zâde El-hacc Halil'in duhteri

Da'vet-i Hakk'a icâbet eyleyüp cânânesi

Terk-i fâni eyleyüp çün eyledü azm-î bekâ

Hûr-i cennet ola şem'i ruhunun pervânesi

Hakta'âlâ kabrini pür envâr-ı rahmet eyliye

Eylesün ilbâs-ı gürfân sebz kâlâ câmesi

Dücihanda ide Bâri fevtine târih için

Gülşen-i Adn ola Zeyneb Hanım'ın kâşânesi³¹⁶

Sene 1233 (1817-18)

3.3. Kâtipzâde Hacı Osman Efendi Mahdumu El-hacc Mehmed

Kâtipzâde Hacı Osman Efendi'nin oğlu, Ahmed Reşid Efendi'nin de torunu olan El-hacc Mehmed henüz babası daha hayattayken voyvoda olarak çeşitli vergilerin toplanmasında görev almış, 1808'de cizye ve avarızın toplanması işini, iki seneliğine kendi kontrolüne almayı başarmıştır.³¹⁷

Kâtipzâde El-hacc Mehmed babasının aksine daha ziyade dedesi Ahmed Reşid'in karakterinde bir yapıya sahiptir. Ailenin artan nüfuzu ve serveti sayesinde hem daha rahat hareket etmiş hem de zenginliğini artırmak için birçok girişimde bulunmuştur. İzmir'in kontrolünde kardeşleri ile aktif bir şekilde rol almıştır. İzmir'i tamamen ele geçirerek birçok makama da kendi ailelerinden birilerini yerleştirmişler, ulema da kendilerine sürekli hediyeler getirir olmuştur. Bu dönemde Hacı Mehmed voyvoda, bir diğer kardeşi Büyük gümrükçü bir başka kardeşi Frenk gümrükçüsü ve başka bir kardeşi de mevâli-yi'izâmdan birkaç kere İzmir kadılığı yapmıştır.³¹⁸

Kâtipzâde El-hacc Mehmed'in voyvodalığa başladığı dönemlerde Osmanlı Devleti de birçok sorun ile uğraşmaktaydı. 1770'de Çeşme'de Osmanlı donanması yakılarak neredeyse yok denecek bir duruma gelmişti. Bu olayı izleyen senelerde III. Selim'in Nizam-ı Cedid hareketleri gerilemeye başlamış ve 1807'de III. Selim tahttan indirilmiştir. Yerine

³¹⁶ Aktepe, "İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar", s.68.

³¹⁷ B.O.A., A.E, SMST IV /13/ 1009.

³¹⁸ Câbi Ömer Efendi, *Câbi Tarihi II*, Ankara, 2003, s.788-789.

getirilen IV. Mustafa tahtta çok kalamamış ve Alemdar Mustafa'nın girişimleri sonucunda II. Mahmud 1808'de Osmanlı Devleti'nin başına getirilmiştir. II. Mahmud başa geçtikten sonra yenileşme hareketlerine hız kesmeden devam etmiş, yenileşme hareketlerinin karşısında ve merkezileşmeye de engel olarak gördüğü pek çok unsuru ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bu unsurlardan biri de şüphesiz ki kuruluş amaçlarından sapan âyân sınıfı olmuştur. Merkezileşme politikasının karşısında en büyük engellerden biri olarak gördüğü âyânlara karşı da harekete geçilerek, âyânların bir kısmı öldürülmüş bir kısmı da sürgüne gönderilmiştir. Bu durumdan nasibini alanlardan birisi de Kâtipzâde El-hacc Mehmed Bey olmuştur.

Devletin bu karışık döneminde kendisi İzmir'de voyvodalık yaparken aynı dönemde amcası Hacı Halil'in oğlu İsmail Fahreddin'de şehrin başâyânı olarak güç ve nüfuzunu artırmaktaydı. Kâtipzâde ailesinin İzmir'in tüm kontrolünü ellerine almış olduğu bu dönemde İsmail Fahreddin yerine başâyân olarak Osmanzâde'nin atanması üzerine voyvoda Hacı Mehmed Bey duruma karşı çıkarak merkeze şikâyette bulunmuş, olayın araştırılması için bir görevlinin gönderilmesini rica etmiştir.³¹⁹ Bulduğumuz belgelerde İsmail Fahreddin ve El-hacc Mehmed ile ilgili rastladığımız bir bilgiye göre, İzmir'de bulunan Efrenc gümrüğünün hasılatını İsmail Fahreddin ve Kâtipzâde Mehmed'in açıkça kendi mal varlıklarına ekledikleri ve bunu da gizlice Amerikan Ameriko gemilerine satarak gümrüğü zarara soktukları gerekçesiyle özellikle Fransız tüccarlar tarafından şikâyet edildiği fakat İzmir mahkemesince bu ihbarın ve şikâyetin iftira olduğu ispat ile kabul edildiği yazmaktadır.³²⁰

Kâtipzâde El-hacc Mehmed'in, Osmanzâde olayını şikâyette bulunmasının ardından Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa olayı araştırmak üzere İzmir'e gelmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda İzmir'in her yerini ele geçirmiş olduğu anlaşılan Kâtipzâde El-hacc Mehmed suçlu bulunarak derhal yakalatılmıştır. İzmir'de tek başına sivrilen bu kişinin ortadan kaldırılmadan İzmir'de kimsenin bir iş yapamayacağını, kendisinden memnun olanların şehrin Levantenleri ve konsolosları olduğunu, yerli halkın ise kendisinden ziyadesi ile korktuklarını ve çekindiklerini yazan Hüsrev Paşa, ayrıca Kâtipzâde El-hacc Mehmed'in yakalanarak hapsedildiği gün kendisinin yakınında bulunun adamlarının hepsinin İzmir'den kaçtığını ve bu nedenle Mehmed Efendi ortadan kaldırılmadığı takdirde voyvodalığa kim gelirse gelsin yine El-hacc Mehmed'in adamı olacağını eklemiştir.³²¹ Soruşturmanın ardından Hüsrev Paşa, Kâtipzâde El-hacc Mehmed'i gemisine bindirerek Midilli açıklarına getirmiş ve burada Mehmed Efendi'nin hayatına son verilmiştir.³²²

Raif Nezihî "İzmir Tarihi" adlı eserinde Kâtipzâde ailesinin vakti zamanında Çerkes Hüsrev adında bir köleleri olduğundan, bu kölenin ya hediye edilerek ya da köle olarak satılması sonucunda saraya ulaştığından ve burada yetişerek kaptan paşa olmasından bahsetmiştir. Bir zamanlar Kâtipzâdelerin kölesi olan Çerkes Hüsrev kaptan paşa olarak İzmir'e geldiğinde Kâtipzâde Hacı Mehmed'i gemisine ziyafete davet etmiş, ziyafet sırasında Kâtipzâde'nin yakınındakiler bu adamın niyetinin kötü olduğunu kendisine söylemişlerse de Hacı Mehmed kendisi ile arasının iyi olduğunu söyleyerek Hüsrev Paşa'nın ertesi günkü davetine yine icabet etmiştir. İşte bu davette de gemi hareket ederek

³¹⁹ B.O.A, HAT /494/ 24250.

³²⁰ B.O.A, C.ML /567/ 23198.

³²¹ B.O.A, HAT /494/ 24250.

³²² B.O.A, C.DRB /33/ 1630.

Midilli açıklarına ilerlemiş, Kâtipzâde Hacı Mehmed boğularak öldürülmüş ve cesedi Midilli'ye gömülerek kesik başı padişah II. Mahmud'a getirilmiştir. Raif Nezihî'nin bahsettiği şekilde Hüsrev Paşa'nın, Kâtipzâde ailesinin eski zamanlarında kölesi olup olmadığı bilgisi ne yazık ki araştırdığımız belgelerde karşımıza çıkmamıştır.³²³

Kâtipzâde El-hacc Mehmed'in katlinden sonra kendisinin tüm mallarına el konulmuş, kalan mirasın denetimine de geçici olarak Hüseyin Hüsnü Bey memur edilmiştir.³²⁴ Mirîden zapt olunmuş bütün mirasının bir kısmı bedeli karşılığında ailesine bırakılmış fakat borçları nedeniyle bazı anlaşmazlıklar yaşanmıştır.³²⁵ Ayrıca El-hacc Mehmed Bey'in ortağı olarak bilinen Peksimed Anto'nun yapmış olduğu zahire kaçakçılığı ile kısa sürede zengin olmuş olması Hüseyin Hüsnü Bey'in dikkatinden kaçmamış, onun mal varlığı da Hacı Mehmed Bey'inki ile birlikte yazılmıştır. Peksimed Anto bu durum karşısında Avusturya sefaretini de araya koyarak mallarını geri almaya çalışmış, Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa hem olayların daha fazla büyüyerek dedikoduların artmasını önlemek hem de olayı ispat edecek herhangi bir kanıt bulunamaması gerekçesiyle Anto'nun mallarının geri verilmesini istemiştir.³²⁶ Yaşanan bu olayda Kâtipzâde Hacı Mehmed'in gayrimüslimler ile ticari ortaklıklar kurarak onlarla iyi anlaşmış ve Müslüman halka ise hoş olmayan şekillerde davrandığını kanıtlamaktadır. Ve ayrıca kendisinin ölümünden sonra dahi İzmir'de yaşayan gayrimüslimler kendisini hayırla anmaya devam ederken, Müslümanlar aynı şekilde hareket etmemiştir.

Kâtipzâde El-hacc Mehmed'in 1816 senesinde katledilmesinin üzerine ailenin özellikle erkek evlatları İzmir'den çıkarılarak İstanbul, Filibe, İbrail ve Midilli gibi yerlere sürgün edilmiş ve Kâtipzâde ailesinin İzmir'deki şan, şöhret ve nüfuzları artık kırılmıştır. Bu tarihten sonra aile İzmir'de varlığına bir şekilde devam etmişse de eski güç ve şöhretlerine bir daha ulaşamamışlardır.

El-hacc Mehmed Efendi'nin Bodrum sahasında yaptırmakta olduğu kalyonda bulunan adamları da ölümünün ardından dağılmış, İzmir'deki görevi için de yerine Sakız Muhassılı Kamil Efendi'nin getirildiği aşağıda transkripti yapılmış olan belgeden anlaşılmaktadır.

“İzzetlü defterdar efendi ber müceb-i takrir tanzim ve iktiza eden emr-i tasdir ettiresin deyü buruldu.

Fi 8 Cemaziyülevvel 1231

Bâ hatt-ı h-mâyûn-u şevketmakrûn darbhane-i amire tarafından zabt ve idare olunan mukataat-ı cesime-i mîrîyeden zaman-ı zabt-ı mart ibtidasından olan hashay-ı voyvodalık-ı İzmir ve mirliva-i Sığla ve tevabi-i mukataasıyla voyvodalık-ı mezkûrede merbut İzmir kalemi ve havî olduğu mahallerin penve ve rişte-i penbe rüsumatı ve zaman-ı zabtı Ağustos ibtidasından olan İzmir kalemi zecriye rüsumu ile zaman-ı zabtı ve cibayeti Muharrem guresinden olub kezalik voyvodalık-ı mezkûre merbut olan İzmir kalemi Gebran cizyesiyle Sığla sancağı avarızı bundan akdem iki yüz otuz bir senesine mahsuben dahi dergâh-ı âlî kapucubaşlarından Kâtipzâde El-hacc Mehmed Ağa'ya deruhde ve iltizam olunmuş ise de

³²³ Nezihî, a.g.e., 12. Fasikül, s.9.

³²⁴ B.O.A, C.ML /199/ 8231

³²⁵ B.O.A, C.ML /283/ 1613, S.1-3.

³²⁶ B.O.A, HAT /286/ 17152.

el hâlet-ül hâzihî voyvoda-i mümaileyhin hilâf-ı rıza hareketi hasebiyle saadetlü Kapudan Paşa hazretleri tarafından idam ve kaffe-i muhallefatı Cânib-i mîriden zabt olunmuş olduğuna binaen hademe-i devlet-i âliyyeden ve hâcegân-ı divân-ı hümayundan sâbikâ Sakız Muhassılı Hüseyin Kamil Efendi bendeleri bu defa bâ-irade-i seniyye İzmir voyvodası nasb ve tayin olunub iş bu iki yüz otuz bir senesi Şubatı gayetine(?) değin voyvodalık-ı mezkûrun sene-i merkûmeye mahsuben bahaya müddetini merbutatıyla ber vech-i emânet zabt-ü rabt ve idare ve vâki olan hasılat ve bahayası her ne ise tahsil ve muhallefat-ı mezkûreye tahfis olunmak üzere mümaileyhin uhdesine emaneten ihale ve bir senelik kaffe-i vâridatın sahihân bilinmek için mahallinde mârifet-i şer'i ve muhallefatı mübaşiri ve voyvoda-i .... (?) mümaileyh marifetiyle tahkik olunacak bir kıt'a müfredat defteri der'âliyeye takdim olunması bâbında bâ takrir-i hatt-ı şerif-i şahane ve farman-ı âli sadır olmakdan nâşi...³²⁷

Kâtipzâde ailesi, günümüzde hükümet binasının olduğu yerde bulunan geleneksel konaklarında yaşamış ve işleri buradan yürütmüştür. İzmir'in Konak ilçesinin adı da Kâtipzâde Mehmed Bey'in yaptırdığı bu konaktan gelmektedir. Ailenin yöneticilik yapan bireyleri bu binada otururken, Bozyaka-Eşrefpaşa arasındaki Kâtipoğlu mevkiinde bulunan konakları ve Bayraklı-Bornova arasında bulunan büyük çiftliklerinde de kardeşleri ve yakın akrabaları oturmuştur. Günümüzde Karantina bölgesinde bulunan askeri binanın da Kâtipzâde ailesinin yazlık evleri olarak kullanıldığı bilinmektedir. Yukarı ve aşağı olmak üzere ikiye ayrılan Kâtipoğlu mevkiilerinde (Punta-Alsancak tarafı Aşağı Kâtipoğlu, Eşrafpaşa mahallesi ve arkası Yukarı Kâtipoğlu) bulunan büyük çınar ve kavak ağaçlarının dallarında keyfi olarak adam astırdığı bilinen Kâtipzâde Mehmed Efendi, şeriata uygun idamları ise Darağacı (günümüzde Şehitler) mevkiinde yaptırmış, idam edilen her kişi başına da top atışı yaptırarak bunu halka duyurmuştur.³²⁸ Kâtipzâde El-hacc Mehmed'in idamının ardından kendisini çok seven Rumlar ve diğer azınlıkların üzüntülerinden Kâtipoğlu adına bir türkü söyledikleri de bilinmektedir.

*Ben Katipoğlu'yum, yoktur menendim,
Taktılar boynuma yağlı kemendim
Yazık değil mi Paşa efendim?
Yanar bir ateşim, derya söndürem
Ben bir İzmir için kendim öldürem.
Bineldim kır atımın üstüne
Ala idim Osman'ımı destine
Çıka idim Nif dağının üstüne
Yanar bir ateşim, derya söndürem
Ben bir İzmir için kendim öldürem.
Hani benim has ekmeğim yiyenler,
El bağlayıp divanıma duranlar
"Canımız yoluna kurban" diyenler?
Yanar bir ateşim, derya söndürem
Ben bir İzmir için kendim öldürem.
Varın, bakın benim bacam tüter mi?
Has bahçemin bülbülleri öter mi?*

³²⁷ B.O.A., C.DRB /33/ 1630, s.1.

³²⁸ Nezihî, a.g.e., 12. Fasikül, s.11.

*Osman'ım küçüktür, yerim tutar mı?
Yanar bir ateşim, derya söndürem
Ben bir İzmir için derya söndürem.*

Kâtipzâde El-hacc Mehmed Efendi'nin oğlu Osman'ın kabir kitabesi
Hûve'l-Hâllâku'l-bâki

Lâyık-ı mağrifet-i hazret-i gaffâr olsun

Rahmet-i nâ-mütenâhiye sezâvâr olsun

Hil'at-i fâhiresi dâmen-i afv-i Settâr

Rûh-ı pâkine gıda lezzet-i didâr olsun

Merkad-i pâkin edüp şem'-i hidâyet rûşen

Meşhed-i zâhiri müstağrak-ı envâr olsun

Kâtip-zâde El-hacc Mehmed Efendi'nin

Mahdumu Osman Efendi'nin

*Rûhuna fâtiha*³²⁹

Fi 25 Zilhicce 1244 (27 Haziran 1829)

3.3.1. Kâtipzâde Hacı Osman Efendi'nin Diğer Çocukları

Kâtipzâde Hacı Osman Efendi'nin meşhur İzmir voyvodası El-hacc Mehmed Efendi'den başka Mehmed Efendi, Hacı Ömer, Ahmed, Fatma ve Abide Hanım olmak üzere beş çocuğu daha olduğunu bilmekteyiz. Mehmed Efendi'nin Midilli'de öldüğü dışında ne yazık ki hakkında bilinen başka bir bilgi mevcut değildir. Kızı Fatma Hanım hakkında ise ulaşabildiğimiz tek bilgi Mehmed Bey isminde bir oğlu olduğudur.

Hacı Osman Efendi'nin bir diğer oğlu olan Hacı Ömer Efendi'nin de İzmir âyanından olduğunu bilmekteyiz.³³⁰ Şâni-zâde Ataullah Efendi kitabında, El-hacc Mehmed Efendi'nin katlinden sonra, Ömer Efendi'nin konu ile hiçbir ilişkisi olmadığı halde tehlikeli görülmesinden dolayı Midilli'ye sürgün edildiğinden bahsetmektedir.³³¹ Münir Aktepe'nin makalesinden edindiğimiz bilgilere göre Hacı Ömer Efendi Midilli'den İzmir'e dönmeyi bir şekilde başarmış ve burada ölmüştür. İzmir'de İngiliz bahçesi olarak bilinen yerin vaktiyle Hacı Ömer Efendi'ye ait olduğu ve Ömer Efendi bahçesi olarak nam saldığı da bilinmektedir.³³² Kâtipzâde ailesinin içinde Mehmed ve Ahmed isimlerinin çok fazla kullanılmış olması ve ailenin soyağacı hakkında fazla bilgi bulunamamış olması bazı anlam karmaşalarının yaşanmasına neden olmaktadır. Kâtipzâde ailesi içerisinde bulunan Mir Mehmed'in mezar kitabesinde baba adı olarak Hacı Ömer yazması ve bulunan bilgilerde

³²⁹ Aktepe, "İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar", s. 73.

³³⁰ Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.X, İstanbul, 1891, s.210.

³³¹ Şanizade Ataullah Efendi, *Şâni-zâde Tarihi*, Haz. Prof. Dr. Ziya Yılmaz, C.II, İstanbul, 2008, s.323.

³³² Aktepe, "İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar", s.73.

Ömer isimli bir başka kimseye denk gelinmemiş olması sonucu Mir Mehmed'in, Hacı Ömer Efendi'nin oğlu olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Kâtipzâde Hacı Ömer Efendi'nin kabir kitabesi

Hüve'l-Hâllâku'l-bâki

Lâyık-ı mağrifet-i hazret-i gaffar olsun

Rahmet-i nâ-mütenâhiye sezâvâr olsun

Hil'at-i fâhiresi dâmen-i afv-i Settâr

Rûh-ı pâkine gıdâ lezzet-i didâr olsun

Merkad-i pâkin edüp şem'-i hidâyet rûşen

Meşhed-i zâhiri müstağraf-ı envâr olsun

Merhûm ve mağfur Kâtip-zâde

El-hacc Ömer Efendi rûhuna

*Rizâ'en-lillâh fâtiha*³³³

19 Ramazan 1240 (7 Mayıs 1825)

Kâtipzâde Mir Mehmed'in kabir kitabesi

Hüve'l-Hâllâku'l-bâki

Kâtib-oğlu neslinin bir gönçe-i ra'nâ gülü

Tıfl-ı nevres bâğ-ı nâzın nev-nihâl-i sünbüli

Gül cemâlin soldurup çün bâd-ı hazân

İtmesün mi nâle ruhsârında khâl-i fülfüli

Pederi El-hacc Ömer Efendi'nin nola

Firkatinden dâğdâr olsa aceb mi dili

Ya İlâhi kabrini eyle riyâz-ı bâğ-ı khuld

Pür tarâvet eylesün her dem anı rahmet seli

Hûriler birbirine tebşir edüp târihini

*Mir Mehmed oldu gül gülzâr-ı cennet bülbüli*³³⁴

Sene 1229 (1814)

Kâtipzâde Hacı Osman mahdumu Ahmed'in 1810 senesinde İzmir Meyve Gümrüğü emini olarak görev yaptığı bulunduğumuz belgelerden birinde yer almaktadır.³³⁵ İzmir'de

³³³ Aktepe, "İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar", s.71-72.

³³⁴ Aktepe, "İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar", s.67.

deniz kenarında bulunan Yemiş Hanı'nın önündeki iskeleye gemiler ve kayıkların yanaşıyor olmasına ve şehrin lağımının oradan geçiyor olmasına rağmen Kâtipzâde Ahmed Ağa, Laleli Vakfı'ndan aldığı borç ile denizi doldurarak kendisine bir ev yaptırmıştır. Denizin doldurulması ve üzerine bina inşa edilmesi uygun görülmediğinden kendisi şikâyet edilerek evin icrası talep edilmiştir.³³⁶ 1815 senesinde İbrail Kalesi bina eminliğine tayin olunan Kâtipzâde Ahmed'in, 1827 senesinde Edirne Sarayı'nın tamiri için görevlendirilen Kâtipzâde Ahmed ile aynı kişi olup olmadığını anlamamız ne yazık ki mümkün olamamıştır.³³⁷ 1821 senesinde İzmir'de başâyânlığa getirilen bir Kâtipzâde Ahmed'den daha bahsediliyor olması³³⁸ ve 1827'de dahi hala başâyân olarak anılıyor olması, söz konusu Ahmed'lerin farklı kişiler olabileceğini düşünmemize sebep olmaktadır.

3.3.4. Kâtipzâde Hacı Mustafa

Kâtipzâde ailesinin fertlerinden biri olduğuna bildiğimiz Hacı Mustafa Efendi'nin atasının kim olduğunu saptayabilmiş değiliz. El-hacc Mehmed'in idamından birkaç yıl sonra adı anılmaya başlanmıştır. Ahmed Reşid Efendi'nin torunlarından birisi olma ihtimali yüksektir. Hacı Mustafa Efendi'nin, arşiv belgelerinden saptayabildiğimiz kadarıyla Ragıp ve Mehmed Galip isimlerinde iki oğlu ve Emine Hanım isminde bir kızı bulunmaktadır. Kızı Emine Hanım'ın eşi Mehmet Atıf'ın, Kâtipzâde Hacı Mustafa'nın ihtisab ve Feshâne-i amire nazırlığı döneminde İzmir Gümrüğü'nde bazı görevlerde bulunduğu fakat kayınpederinin vefatından sonra işsiz ve parasız kaldığı için zor duruma düştüğü, bu nedenle de hiç olmazsa zaptiye kitabetinde bir iş ayarlanmasını rica ettiği bir belgede yazmaktadır.³³⁹

II. Mahmud'un başlatmış olduğu yenileşme hareketleri kapsamında askerlere ve halka fes giydirilmesi hususunda harekete geçilmiş, Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa Tunus'tan ve Mısır'dan getirmiş olduğu fesleri İzmir'de talim yapan askerlere giydirmiştir. II. Mahmud'un karşısına çıkan fesli askerler padişahın da beğenisini kazanmış ve vezir-i azama fes hakkında talimatlar verilmiştir. Askerin fes giymesi zorunlu hale getirilince fes ihtiyacının karşılanması için Feshâne kurulmuş ve bu konuda bilgisi olan İzmirli Kâtipzâde Hacı Mustafa Efendi fes nazırı tayin edilmiştir. Kâtipzâde Hacı Mustafa, Tunus'tan İstanbul'a yirmi üç fes ustası, ustaların yanlarında çalışmak üzere Bursa'dan on beş kalfa getirtmiş ve mukata'at hazinesinden alınan 1,5 milyon kuruş ile 1833 senesinde Kadırga'da bulunan hâzine-i hassaya ait bir binada fes üretimine başlamıştır.³⁴⁰

Kâtipzâde Hacı Mustafa Efendi'nin adının bazı alacak verecek davalarına da karıştığı görülmektedir. Denizli hası voyvodası Hacı Abdullah Ağa'nın vefatının üzerine çocukları, 1843 senesinde babalarının Kâtipzâde Hacı Mustafa Efendi'deki dokuz bin iki yüz kırk altı kuruş alacağının tahsil edilmesi için Aydın müşirine başvurmuşlardır. Hacı

³³⁵ B.O.A., C.EV/ 414/ 20999.

³³⁶ B.O.A., C.EV/ 250/ 12556.

³³⁷ B.O.A., C.SM/ 30/ 1501.

³³⁸ B.O.A., C.DH/ 217/ 10836.

³³⁹ B.O.A., A.DVN/ 8/ 94.

³⁴⁰ Tevfik Güran, "Feshâne" maddesi, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.XII, s.146.

Mustafa'nın borcunu keyfiyetten ödemediği anlaşılmış ve kanunlara uygun hareket edilerek durum çözülmüştür.³⁴¹

Memalik-i Osmaniye'nin İpek Mizanı Mukataası'nın da 1829 senesinde, iki seneliğine Kâtipzâde Hacı Mustafa'ya ihale olunduğu bilinmektedir.³⁴² Yine aynı senede Tersane-i Amire'ye bağlı mahallerin resm-i mizan-ı harir mukataası da kendisine ihale olunmuştur. (Edirne, Çorlu, Burgaz, Mustafa Paşa, Keşan, Şarköy, Tekfur Dağı, Dimetoka, Gümilcine, Uzunköprü, Üsküp, Kalkandere, Dukakin, Sakız, Çeşme, Liva-i Biga, Kale-i Sultaniye, Yenice, Karasu, Çağlalık, Menteşe Sancağı, ... ihale olunan yerler arasındadır.)³⁴³ 1844 tarihli bir başka belgeden Kâtipzâde Hacı Mustafa Efendi'nin bu defa da Seyyid Abdülkadir isimli birinin babasından kalma kâgır bir evi keyfi olarak zapt ettiğini ve bu nedenle de şikâyet edildiğini görmekteyiz.³⁴⁴ Kâtipzâde Hacı Mustafa hakkında yazılan şikâyetler sonucunda Hacı Mustafa Efendi'nin uygunsuz pek çok iş yaptığı, haksız yere başkalarının mallarını gasp ettiği ve bu nedenle de birçok şikâyete maruz kaldığı anlaşılmaktadır.

Kâtipzâde Hacı Mustafa Efendi 1847 senesinde vefat etmiştir. Vefatından bir süre sonra oğlu Galip Efendi, babasının İzmir Gümrüğü'ndeki beş yüz kuruş maaşının kendisine bağlanmasını talep etmiş³⁴⁵ fakat maaşının kendisine verilmesi uygun görülmediğinden, iki yüz elli kuruşu Enderun-u hümayundan Mahreç Halil Efendi'ye diğer iki yüz elli kuruşu da Bekir Paşazâde Hamid Bey'e tahsis edilmiştir.³⁴⁶

3.3.5 Kâtipzâde Ahmed

Kâtipzâde ailesinin sıklıkla kullandığı Ahmed ismi ne yazık ki bilgi eksiklikleri nedeniyle de kafa karışıklığına neden olmaktadır. 1840-50 arasında ismi anılan Kâtipzâde Ahmed'in kimin oğlu olduğu da tam olarak anlaşılamamıştır. 1857'de vefat etmiş durumda olduğunu bildiğimiz Ahmed'in, Kâtipzâde El-hacc Mehmed'in kardeşi Ahmed ile aynı kişi olma ihtimali varsa da bunu kanıtlayacak herhangi bir bilgiye tesadüf etmiş değiliz.

Arşiv belgelerinde Kâtipzâde Ahmed'in adı en çok, eşi Şemsimah Hanım ve oğullarının miras davlarının bahsedildiği belgelerde geçmektedir. Şemsimah Hanım, Kâtipzâde Ahmed Ağa daha hayattayken kendisine sekiz yüz yirmi dokuz kese emanet ettiğini ve mallarının da bedelinin verilmesi gerektiğini ile sürerek üvey çocuklarını dava etmiş, bu dava uzun yıllar devam etmiştir.³⁴⁷ Söz konusu belgeden Kâtipzâde Ahmed Ağa'nın, Osman, Şemseddin, Sadık isimlerinde üç oğlu ile Mihrimah ve Hatice adında ergenlik çağına henüz gelmemiş olan kızları olduğunu da anlamaktayız. 1857 tarihli bir başka belgeden anlaşıldığı kadarıyla Şemsimah Hanım'ın ölen kocası Kâtipzâde Ahmed Efendi'deki alacağının tahsili için üvey oğlu Sadık Bey ile birbirlerini mahkemeye vermişlerdir.³⁴⁸ 1861'de Ahmed Efendi'den kalan malların vakıf mı yoksa şahsi mülk mü

³⁴¹ B.O.A., A.MKT/ 6 / 89.

³⁴² B.O.A., C.ML/ 137/ 5854.

³⁴³ B.O.A., C.ML/ 6/ 246., s.2,3,4,5,6,7.

³⁴⁴ B.O.A., A.MKT. DV/ 2/ 80

³⁴⁵ B.O.A., A.MKT/ 94/ 32.

³⁴⁶ B.O.A., A.MKT/ 94/ 33.

³⁴⁷ B.O.A., A.MKT. DV/ 117/ 46.

³⁴⁸ B.O.A., A.MKT.DV/ 104/ 39.

olduğunun anlaşılması için inceleme başlatılmış böylece anlaşmazlıkların önüne geçilmeye çalışılmıştır.³⁴⁹ Anlaşmazlıkların sürmesi ve Şemsimah Hanım'ın hiçbir sonuca ikna edilememesi, üstüne birde kendisine bahşiş ve hediye verilmesini talep etmesi³⁵⁰ 1862'de Kâtipzâde Ahmed Efendi'nin sattığını ve emanet ettiğini iddia ettiği malların ve mülklerinin durumunun araştırılması sonucu Şemsimah Hanım susturulmuştur.³⁵¹

Bunlar dışında Kâtipzâde Ahmed'in ismi bazı borç davalarında karşımıza çıkmaktadır. Sarraf Şinto isimli tüccarın damadı olduğu bilinen Avramço ile davalarının, borç aldığı iftirasının atılması gerekçesi ile sarraf ve şeyhülislam huzurunda görülmesini yazdığı bir arzuhali bulunmaktadır.³⁵² Avusturya halkından olduğu bilinen Asto isimli tüccarın, Kâtipzâde Ahmed Efendi'den alacağı tahsil için, Ahmed Efendi'nin mal ve mülkleri ortaya çıkarılarak, değerleri saptanmış ve bunlar satılarak 42,500 kuruş olan borç tahsil edilmiştir.³⁵³

3.3.6 Kâtipzâde Mehmed

Kâtipzâde ailesinin Ahmed isminden sonra en çok kullandığı diğer isim Mehmed olmuştur. İsimlerin sık sık yineleniyor olması ve şecerelerdeki bilgi yetersizliği ne yazık ki işimizi bir hayli zorlaştırmıştır. 1860'larda adı anılan Kâtipzâde Mehmed, İzmir'de Kerestehane Kalesi mahallinde bulunan babadan kalma taşlık ve arazi hakkında bilgi talebinde bulunmuştur.³⁵⁴

1856 senesinde ilk demiryolu hattı olan Aydın-İzmir hattının yapımına başlanmasının ardından, başlama noktası olarak belirlenen yerde bulunan arazinin Kâtipzâde Mehmed Bey'e ait olup olmadığı 1861'de tahkik edilmiş ve Kirişhane'de bulunan söz konusu arazinin bedeli ödenerek alınmış ve demiryolu yapımına başlanmıştır.³⁵⁵

Bu tarihten sonrası için aile üyelerinin bazıları ismen bilinmekte fakat haklarında bahsedilen bilgi oldukça kısıtlı kalmaktadır. 1816'da El-hacc Mehmed'in idamı sonrası ailenin birçok erkeği sürgün edildiğinden, birçoğu bilaveled öldüğünden ve son fertleri hakkında çok fazla belge bulunamamış olmasından dolayı maalesef ailenin tarihi belli bir tarihe kadar anlaşılabilir bir şekilde ilerlemektedir. Kâtipzâde ailesinden olduğunu bildiğimiz Şemsi Bey ve kerimesi Rabia Hanım, Kâtipzâde kerimesi Zeynep Hanım ve mahdumu olarak kaydolan İsmail Fahri Efendi, Kâtipzâde Osman Bey, Kâtipzâde Ömer Efendi, zevcesi Ayşe Hanım oğulları Mehmed Bey ve ismini bilmediğimiz kızı ve daha birçoğu hakkında detaylı bilgilere ne yazık ki sahip değiliz. II. Mahmud'un saltanatında ailenin bütün mal varlığına el konulmuş daha öncede bahsettiğimiz gibi erkekler tehlikeli görüldükleri için sürgüne gönderilmişlerdir. I. Abdülmecid'in döneminde aileye kalan malları geri verilmiştir. İzmir'de özellikle gayrimüslimler ile ticari ilişkiler kurarak zenginleşmişler, şehir yönetiminin her yerini ele geçirerek kendilerine rahat hareket

³⁴⁹ B.O.A., A.MKT.DV/ 193/ 19, s.1.

³⁵⁰ B.O.A., MVL/ 809/ 23.

³⁵¹ B.O.A., A.MKT.UM/ 563/ 86.

³⁵² B.O.A., A.DVN/46 /15.

³⁵³ B.O.A., HR. MKT/ 56/ 35.

³⁵⁴ B.O.A., MVL/ 618/ 59.

³⁵⁵ B.O.A., A.MKT.UM/ 495/ 77.

edebilecekleri bir ortam sağlamışlardır. 1700'lerin başından 1800'lerin ortalarına değin İzmir'de varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ailenin hâlâ hayatta olan torunları bulunmakta, Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. Başbakanı Adnan Menderes'in babası İbrahim Edhem'in de Kâtipzâde ailesi ile akraba olduğu bilinmektedir. İzmir'in diğer önde gelen ailelerinden biri olan Uşakizâdeler ile akrabalık ilişkileri bulunduğu bilinen Kâtipzâde ailesinin, Mustafa Kemal Atatürk'ün eski eşi Latife Hanım ile de akraba olma ihtimali bulunmaktadır.

3.3.7. Kâtipzâde Ailesi ve Karaosmanoğulları Arasında Bir Karşılaştırma

Hemen hemen aynı dönemlerde varlık göstermiş olsalar da Karaosmanoğullarının bilinen tarihleri, Kâtipzâdelere göre daha eskiye dayanmaktadır. Manisa bölgesinde hüküm süren Karaosmanoğlu ailesi, Hacı Mustafa Ağa'nın İran Savaşı'nda göstermiş olduğu sadakati ile hükümetin güvenini kazanmıştır.³⁵⁶ İzmir'de isyan eden Sarıbeyoğlu ve benzerleri karşısında başarılar gösteren Hacı Mustafa Ağa, bölgenin başâyânı olmayı başarmıştır. 1755 senesinde Manisa bölgesinde hâkimiyetini tamamen kurmayı başaran Hacı Mustafa, halk tarafından pek çok kez şikâyet edilmeye başlanmış ve sonucunda mütesellimlikten azledilmiştir. Hacı Mustafa, Yeğen Ali Paşa tarafından idam edildikten sonra ailenin mallarına devlet tarafından el konulmuş ve Karaosmanoğullarına bundan sonra mütesellimlik ve mültezimlik verilmeyeceği belirtilmiştir.³⁵⁷ Aile kısa sürede eski gücüne yeniden kavuşmuş ve Hacı Mustafa'nın oğlu Atâullah 1758'de Manisa mütesellimliğini elde etmiştir.³⁵⁸ Atâullah'ın Bergama voyvodası Araboğlu ile olan mücadelesi birçok insanın ölmesine, birçok köyün yakılmasına neden olunca kendisi hakkında da idam emri verilmiştir. 1768 senesinde Osmanlı Devleti'nin Rusya ile olan savaşı esnasında Karaosmanoğulları yeniden güç kazanmış, hem asker temini hem de önemli bir ticaret merkezi olan İzmir'in güvenliği için sık sık kendilerinden yardım istenmiştir.

Batı Anadolu'nun en zengin ve en güçlü hanedanı olmayı başaran Karaosmanoğulları, bölgede bulunan diğer âyânlar ve eşkıyalarla mücadelelere girişmiş, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kâtipzâde Hacı Mehmed Efendi İzmir voyvodalığını ele geçirerek Karaosmanoğullarını İzmir'den uzaklaştırmıştır.³⁵⁹ Bu tarihten sonra İzmir'de Kâtipzâdelerin adı Karaosmanoğullarından önce gelmeye başlamıştır. Her ne kadar İzmir'in kontrolü Kâtipzâde ailesinin eline geçmişse de, Karaosmanoğullarının İzmir'de bulunan konsoloslar ve gayrimüslimler ile iyi ilişkiler kurmuş olması şehirdeki nüfuzlarının devam etmesini sağlamıştır.

Karaosmanoğullarının, Kâtipzâdelerin aksine daha geniş bir bölgede hâkimiyet kurmuş olmaları, daha eski ve daha zengin olmaları, Batı Anadolu'nun kontrolünü ellerinde bulundurmaları, Kâtipzâdelerin Karaosmanoğulları hanedanının gölgesinde kaldıklarını düşündürmektedir.³⁶⁰ Karaosmanoğullarının İzmir'de yaptırmış oldukları hanlar, mescid ve camiiler Kâtipzâde ailesine göre daha fazladır.³⁶¹ Aynı zamanda Kâtipzâdelerin yaptıkları

³⁵⁶ Yuzo Nagata, Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme, 1997, s.26.

³⁵⁷ Nagata, a.g.e., s.27.

³⁵⁸ Yuzo Nagata, "Karaosmanoğulları" maddesi, T.D.V. İslam Ansiklopedisi, C.XXIV, İstanbul, 2001, s.468.

³⁵⁹ Baykara, a.g.e., s.73.

³⁶⁰ Bkz; Nagata, a.g.e.

³⁶¹ Münir Aktepe, "İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi".

taşkınlıklar karşısında dönem dönem Karaosmanoğullarından duruma müdahale etmeleri istenmiştir.

II. Mahmud'un merkezileştirme politikası ile âyânları tasfiye etmeye başlaması her iki ailenin de gücünü kırmıştır. Âyânlığın ortadan kalkmasının ardından Karaosmanoğullarının fertleri devlet memuru olarak görevlerine devam ederken Kâtipzâde ailesi onlar kadar etkili olmayı başaramamıştır.

3.3.8. Kâtipzâde Ailesine Ait Vakıflar ve Kayıtları

Kâtipzâde ailesinin, Kâtipzâde Hacı Osman Efendi, Kâtipzâde Hacı Ahmed Reşid Efendi ve Kâtipzâde Hacı Mehmed Efendi isimli üç vakfı bulunmaktadır. Biz bu vakıfların bazı kayıtlarının transkriptini vereceğiz.

279 senesi Muharremi ibtidasından 293 senesi nihayetine değin mütevellisi marifetiyle tertib olunan 15 senelik muhasebedir.³⁶²

Vilayet: Aydın, Liva: İzmir, Kaza: İzmir, Nahiye ve karye: nefs-i İzmir'de Fettah Mahallesinde mutasarrıfı ismi Hasan ... Efendi vakf-ı

İzmir'de Fettah Mahallesinde Dergâh-ı Şerif senesinin zarfında vuku bulan hasılat ve masârifat miktarı:

İcare ve aherelü kirası 2 -	1200
İcare ve aherelü kahvehane kirası	600
Revgan-ı zeyt hasılatı – (ham olduğu için)	+ 0
	1800 (279 senesi)

İcare ve aherelü dükakin	1300
İcare ve aherelü kahvehane kirası	600
Revgan-ı zeyt	+ 250
	2150 (280 senesi)

İcare ve aherelü dükakin ve kahvehane kirası	1800
Revgan-ı zeyt (ham olduğu için)	+ 0
	1800 (281 senesi)

³⁶² B.O.A, EV.d/ 17874, s.1

İcare ve aherelü dükakin ve kahvehane kirası	1800
Revgan-ı zeyt	<u>+ 250</u>
	2050 (282 senesi)

İcare ve aherelü dükakin ve kahvehane kirası	1800
Revgan-ı zeyt (ham olduğu için)	<u>+ 0</u>
	1800 (283 senesi)

İcare ve aherelü dükakin ve kahvehane kirası	1800
Revgan-ı zeyt	<u>+ 250</u>
	2050 (284 senesi)

İcare ve aherelü dükakin ve kahvehane kirası	1800
Revgan-ı zeyt (ham olduğu için)	<u>+ 0</u>
	1800 (285 senesi)

İcare ve aherelü dükakin ve kahvehane kirası	1800
Revgan-ı zeyt	<u>+ 250</u>
	2050 (286 senesi)

İcare ve aherelü dükakin ve kahvehane kirası	1800
Revgan-ı zeyt (ham olduğu için)	<u>+ 0</u>
	1800 (287 senesi)

İcare ve aherelü dükakin ve kahvehane kirası	1800
Revgan-ı zeyt	<u>+ 250</u>
	2050 (288 senesi)

İcare ve aherelü dükakin ve kahvehane kirası	1800	
Revgan-1 zeyt (ham olduğu için)	<u>+ 0</u>	
	1800	(289 senesi)

İcare ve aherelü dükakin ve kahvehane kirası	1800	
Revgan-1 zeyt	<u>+ 250</u>	
	2050	(290 senesi)

İcare ve aherelü dükakin ve kahvehane kirası	1800	
Revgan-1 zeyt (ham olduğu için)	<u>+ 0</u>	
	1800	(291 senesi)

İcare ve aherelü dükakin ve kahvehane kirası	1800	
Revgan-1 zeyt	<u>+ 250</u>	
	2050	(292 senesi)

İcare ve aherelü dükakin ve kahvehane kirası	1800	
Revgan-1 zeyt	<u>+ 130</u>	
	1930	(293 senesi)

Cem'an varidat (Toplam) 28.875

Masârifat (279 senesi)

Dergâh-1 Şerifte sakin fukaraya senelik yemek masrafı	1800	
---	------	--

İfar-1 kandil için revgan-1 zeyt masrafı	<u>+ 125</u>	
--	--------------	--

1925

Ber-mû'tâd masârifatı: 1925

Ber vech-i vâlâ	28,875
Ber mûcib-i masârifat	- <u>28,875</u>
	0

7 Ramazan 1283 ve 7 Şaban 1283 tarihleri arasında bulunan vakıfların kayıtları.³⁶³

Evkaf-ı mülakattan bulunan Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi Vakfı meskufatından vuku bulan ferağ ve intikalat ve saire hasılatı;

Hisse-i hazine	3600
	- <u>720</u>
	2880 guruş
Hisse-i tebliyet	1800
	- <u>1800</u>
	0
Hisse-i kitabet	900
	- <u>900</u>
	0
Hisse-i cibayet	900
	- <u>900</u>
	0

Kalemiye kâğıt bedeli 8, mahallinden gönderilen hesabattır.

Toplam: 2888 (muhasabe)

³⁶³ B.O.A., EV.d/ 20163.

Muhasebe-i vakıf 289 senesi Muharremi ibtidasından Zilhicce nihayetine değin marifet-i ruiyet olunan bir senelik muhasebedir.³⁶⁴

Vakıf ismi Kâtipzâde Hacı Mehmed Efendi, vakıf no: 197

Vilayet-i Aydın, Liva: İzmir ... çarşısında mütevellisinin ismi Kaymakam Veli Ağa vakf-ı mezburun hayrat ve ... bir cami-i şerif vakfın hazinece muamele gören ... sene-i ... zarfında kaymakam marifetiyle vuku bulan hasılat ve masârifat miktarı:

Varidat:

İcare ve aharelü bir bab kahveci dükkânı kahvehane	600 guruş
4 bab dükkânın kirayı seneviyesi	- 1860 guruş
	2460 guruş

Masârifat 2086 guruş 20 para, fark 377 guruş 20 para

Masârifat:

İmam ve zaif-i bâ-berât	1440 guruş
...	360 guruş
Revgan-ı gaz	47 guruş
Ramazan-ı şerifte revgan-ı zeyt, ispermeçet mumu	24 guruş
Bahası masârifat-ı mersuha	25 guruş

3 bab dükkânın icare-i seneviyesi ba ilmuhaber (ilmuhaber bedeli) toplam 2057 guruş maaş-ı muharrer 20 harcı muhasebe 5 guruş 20 para toplam 2082 guruş 20 para.

Evkaf-ı Hümayun nezaret-i celîlesi³⁶⁵ (Vakfın içeriği hakkında bilgiye ulaşılammıştır.)

Esami-i Liva ve Kura (Liva ve köy)

İzmir Sancağı nev-i enval

İntikâl

Esami-i hayrat

Kâtipzâde Hacı Osman Efendi Tahsis olunan
1750 guruş 20 para

Kâtipzâde Abdurrahman Efendi Tahsis olunan
270 guruş

³⁶⁴ B.O.A., EV.d/ 17874.

³⁶⁵ B.O.A., EV.d/ 30033.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi otoritesinin bozulması ile güç kazanan âyânlar, timar sisteminin çökmesi, uzun ve yıpratıcı savaşlar, iltizam sisteminin uygulanmaya başlanması ve mütesellimlikleri ele geçirmeleri ile giderek güç kazanmışlar ve nüfuzlarını artırmışlardır. Ortaya çıkışlarının ilk yıllarında belediye işlerine yardımcı olan âyânlar, merkezi otoritenin bozulması ile Osmanlı'nın taşradaki yetkilileri olmaya başlamışlardır. Celâli isyanlarının ve eşkıyalık faaliyetlerinin giderek artması reâyâyı zor durumda bırakmış, ağır vergiler karşısında zaten ezilen halk kurtuluş olarak âyândan olan güçlü ve kudretli kişilerin yanlarına kapılanmıştır. Başiboş levendleri de yanlarına toplayan âyânlar neredeyse devlet içinde kendilerine ait bir ordu kurmuşlardır. İmparatorluğun her bölgesinde ayrı ayrı âyânlar ve yerel hanedanlar ortaya çıkmaya başlamış ve âyânlık dönem dönem bir güç yarışı haline gelmiştir.

Devlet savaş zamanlarında âyânlardan asker ve zahire istemiş, bazı âyânlar bu emirlere bahaneler üreterek kayıtsız kalmış bazıları ise bahane bile sunmadan uymamışlardır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren en parlak dönemlerini yaşamaya başlayan âyânlar XIX. yüzyılda II. Mahmud'un başlattığı merkezileşme hareketleri sonucunda yüzyılın ortalarından itibaren kendiliğinden yok olmaya başlamıştır.

XVIII. yüzyılda büyük bir ticaret merkezi olarak ortaya çıkan İzmir, büyük bir hinterlanda sahip limanı sayesinde ticaret için bir çekim merkezi haline gelmiştir. Şehrin ticareti daha çok gayrimüslimlerin elinde bulunmaktadır. Şehrin deniz kenarı mahallerinde genellikle Rumlar, Yahudiler ve Frenkler yaşamakta, deniz kıyısında olan evleri sayesinde kolaylıkla ticaret ve özellikle kaçakçılık yapabilmektedirler. Şehrin âyânları ve ileri gelenleri de gayrimüslimler ile iyi ilişkiler kurarak onların ticari faaliyetlerinden yararlanmaya çalışmıştır. Kâtipzâde ailesinin gayrimüslim tüccarlarla işbirliği yaptığı ve hatta kaçakçılık yapmalarına müsaade ettiği kişilerin kısa zamanda haksız kazanç elde ederek zenginleştikleri tespit edilmiştir.

XVIII. yüzyılın başlarından beri İzmir'de var olduğunu bildiğimiz Kâtipzâde ailesi, yüzyılın ilerleyen zamanlarında etki alanlarını genişleterek bütün İzmir'e hâkim olmayı başarmıştır. Ailenin bilinen ilk atası Kâtipzâde Hacı Osman isminde bir mütesellimdir. Ailenin Hacı Osman'dan sonra ismini bildiğimiz bir diğer ferdi olan Ahmed Reşid, Kâtipzâde ailesinin asıl çıkışını gerçekleştirmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İzmir'de gücü eline geçirmiş, Cami-i Atik mahallesinde bir medrese ve çeşme yaptırarak vakf eylemiştir. Fakat yapmış olduğu usulsüzlükler ve halkın şikâyetleri sonucunda hakkında idam emri çıkarılmış, Ahmed Reşid idam emrini duyup kaçmaya çalışırken bindiği kayığın batması sonucu boğularak ölmüştür. Ahmed Reşid'in ardından İzmir'de bu defa oğlu Hacı Osman Efendi kontrolü eline almıştır. Hacı Osman, babasının aksine halk ve devlet ile daha olumlu ilişkiler kurarak kendini sevdirmeyi başarmıştır. Osmanlı-Rus savaşlarının devam ettiği yıllarda devletin, kendinden istediği askerleri itiraz etmeden toplayarak orduya göndermiştir. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde İzmir'de meydana gelen olaylarda kendisi üstüne düşen görevleri yerine getirmiştir. Hayır işlerinde bulunmayı seven ve cömert bir kişi olan Hacı Osman Efendi 1810 senesinde eceli ile vefat etmiştir. Hacı Osman Efendi'nin daha ölmeden önce İzmir'de voyvodalık yapan oğlu El-hacc Mehmed ise babasından ziyade dedesi Ahmed Reşid Efendi'nin yolundan gitmiştir. El-hacc Mehmed'in voyvodalık ve amcası Hacı Halil'in oğlu Hacı İsmail Fahreddin'in de başâyânlık yaptığı

dönemde aile İzmir'in en güçlü ve kudretli hanedanı haline gelmiştir. El-hacc Mehmed şehirdeki yabancı tüccarlar ve konsoloslar ile sıkı ilişkiler kurarak bazı kaçakçılık faaliyetlerine müsaade etmiş ve bu dönemde Müslüman ticaret insanlarına karşı olumsuz bir tutum sergilemiştir. Kendisinin Avusturya tebaasından bazı kimseler ile ticari ortaklıklar kurarak haksız kazanç elde edip kısa sürede zenginleşmelerini sağladığı da bilinmektedir. Gayrimüslim evlerinin genellikle deniz kenarında bulunması da kaçakçılık faaliyetlerinin daha kolay yapılmasına uygun zemini hazırlamıştır.

Ailenin usulsüz faaliyetlerinden olsa gerek İsmail Fahreddin başâyânlıktan alınarak yerine Osmanzâde'nin getirilmesi, El-hacc Mehmed'in hoşuna gitmemiş ve bu duruma karşı itirazlarda bulunmuştur. Hem kendisinin itirazları hem de halkın El-hacc Mehmed'den şikâyetleri sonucu devlet durumu sakıncalı görerek İzmir'e olayları araştırmak üzere Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa'yı göndermiştir. Hüsrev Paşa'nın araştırmaları sonucu El-hacc Mehmed'in yaptığı bütün yolsuzluklar ortaya çıkarılmış ve kendisi tutuklanmıştır. El-hacc Mehmed ortadan kaldırılmadığı sürece sorunların devam edeceği anlaşılınca Kaptan-ı Derya Hüsrev Paşa, Kâtipzâde Mehmed Efendi'yi Midilli açıklarında bir gemide boğdurarak öldürmüştür.

El-hacc Mehmed Efendi'nin ortadan kaldırılması ile aile artık İzmir'deki eski güç ve zenginliğini kaybetmiştir. Aile ile alakası olan herkes tek tek incelenmiş, şüpheli görülenler İzmir'den çıkarılmış ve mallarına devlet tarafından el konulmuştur. Bu tarihten sonra 1821'de Kâtipzâde Ahmed başâyân olmuş fakat kendisinin adı da birçok usulsüzlükte geçmiştir. Denizin doldurularak üzerine herhangi bir şey inşa edilmesinin yasak olmasına rağmen bu kuralları dinlemeyerek kendine bir ev yaptırmıştır. Ailenin fertlerinden Hacı Mustafa'nın ise Feshâne nazırlığı yaptığı bilinmektedir. İzmir'de bulunan diğer önemli aileler ile akrabalık ilişkileri bulunduğu bilinen Kâtipzâde ailesi kendi dönemlerinin en nüfuzlu ailesi olmayı başarmıştır. Urla, Karaburun, Seferihisar, Konak, Bornova, Eşrefpaşa arasında pek çok mal ve mülkleri bulunmaktadır. Karataş'ta bulunan İngiliz Bahçesi Kâtipzâdeler zamanında Kâtipzâde Hacı Ömer Bahçesi olarak nam salmıştır.

İzmir'in kozmopolit yapısını ve ticari ağını kullanan Kâtipzâde ailesi ne yazık ki 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren eski güçlerini korumayı başaramamıştır. Bu durumda El-hacc Mehmed Efendi'nin idamından sonra ailenin erkeklerinin çoğunun sürgün edilmesi ve mallarına devlet tarafından el konulmuş olması etkili olmuştur. Elleri geçen güç ve iktidarı tıpkı diğer pek çok âyân ve yerel hanedanın da yaptığı gibi kötüye kullanarak kendi sonlarının getirilmesinde etkili olmuşlardır.

II. Mahmud'un saltanatında başlayan merkezileşme faaliyetleri sonucunda âyânlık yavaş yavaş kendiliğinden yok olmuştur. Ailenin mal varlığı I. Abdülmecid zamanında geri verilmiş fakat aile herhangi bir siyasi güç elde edememiştir. Ailenin yakın zaman soy şeceresi oldukça kalabalıktır ve önemli isimler barındırmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin XVIII. ve XIX. yüzyılına ilgilendiren âyân sınıfı hakkında İzmir bölgesine ışık tutacak şekilde çalışarak, konumuzun anlaşılabilirliği için elimizden gelen gayreti göstermeye çalıştık. Bazı bilgilerin ve belgelerin eksikliğinden zaman zaman anlam karmaşaları yaşansa dahi bunu en aza indirgemeye çalışarak daha açıklayıcı ve akıcı bir şekilde anlatmak için elimizden geldiğince çabaladık. Tez, bulunabilecek yeni belgeler ile daha da geliştirilebilecek bir durumda bırakılmıştır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

A.DVN/ 46/ 15

A.DVN/ 8/ 94

A.E.SMHD II/ 26/ 1584

A.E.SMST. III/ 370/ 29349

A.E.SMST IV/ 13/ 1009

A.MKT/ 6/ 89

A.MKT/ 94/ 32

A.MKT/ 94/ 33

A.MKT. DV/ 2/ 80

A.MKT. DV/104/ 39

A.MKT. DV/ 117/ 46

A.MKT. DV/ 193/ 19

A.MKT. UM/ 495/ 77

A.MKT. UM/ 563/ 86

C.AS / 106/ 4773

C.AS/ 115/N- 5171

C.EV/ 250/ 12556

C.EV/ 414/ 20999

C.EV/ 56/ 2762

C.DH/ 217/ 10836

C.DRB/ 33/ 1630

C.MF/ 86/ 4261

C.ML/ 6/ 246

C.ML/ 39/ 1754

C.ML/ 137/ 5854

C.MF/ 151/ 7503

C.ML/ 199/ 8231

C.ML/ 283/ 1613

C.ML/ 567/ 23198

C.SM/ 30/ 1501

EV.d/ 17874

EV.d/ 20163

EV.d/ 30033

HAT/ 286/ 17152

HAT/ 494/ 24250

HAT/ 516/ 25211

HR. MKT/ 56/ 35

MVL/ 618/ 59

MVL/ 809/ 23

Kitaplar

ACUN, Fatma, “*Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Timar Sistemi ve Uygulanması*”,

Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, C.IX, Ankara, 2002.

AFYONCU, Erhan, **Herkes İçin Osmanlı Tarihi (1302-1922)**, Yeditepe Yayınları

Yayınevi, İstanbul, 2017.

Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, Matbaa-i Osmaniye, İstanbul, 1891.

AKDAĞ, Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları**, Barış

Kitap, İstanbul, 1999.

AKDAĞ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,

2014.

AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

AKYILDIZ, Ali, “*Senedi İttifak*” maddesi, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.XXXVI,

İstanbul, 2009.

BARKAN, Ö. Lütfi, “*Timar*” maddesi, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.XII, İstanbul, 1993.

BAYKAL, B. Sıtkı, “**Âyânlık Müessesesinin Düzeni Hakkında Belgeler**” **Belgeler**, Türk

Tarih Kurumu, C.I, S.I-II, Ankara, 1993.

BAYKARA, Tuncer, **İzmir Şehri ve Tarihi**, Akademi Kitabevi, İzmir, 2001.

BERKES, Niyazi, **Türkiye İktisat Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016.

- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2018.
- Câbî Ömer Efendi, **Câbî Tarihi**, haz. Mehmet Ali Beyhan, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.
- CEZAR, Mustafa, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2013.
- CEZAR, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1986.
- FAROQHI, Suraiya, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam / Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.
- GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2017.
- GÜRAN, Tevfik, "*Feshâne*" maddesi, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.XII, İstanbul, 1995.
- İNALCIK, Halil, "**Köy, Köylü ve İmparatorluk**" **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayınları, İstanbul, 1993.
- İNALCIK, Halil, "*Timar*" maddesi, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.XLI, İstanbul, 2012.
- İNALCIK, Halil, **Devlet-i 'Aliyye**, C.II, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- İNALCIK, Halil, **Devlet-i 'Aliyye**, C.IV, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018.
- KARAL, Enver Ziya, **Selim III'ün Hat-tı Hümayunları-Nizam-ı Cedit (1789-1807)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, "*Âyân*" maddesi, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, 1944.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, "*İzmir*" maddesi, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.XXIII, İstanbul, 2001.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2000.
- Mc GOWAN, Bruce, "**The Age of The Ayans**" **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Sosyal Tarihi 1600-1914**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Mehmed Raşid, **Tarih-i Raşid**, C.II, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1866.
- MERT, Özcan, "*Âyân*" maddesi, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. IV., İstanbul, 1991.
- NAGATA, YUZO, **Tarihte Âyânlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

- NAGATA, YUZO, “*Karaosmanoğulları*” maddesi, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C. XXIV, İstanbul, 2001.
- NEZİHİ, Raif, **İzmir’in Tarihi**, haz. Erol Üyepazarcı, İBB Kültür Yayınları, İzmir, 2001.
- ÖZKAYA, Yücel, “*Mütesellim*” maddesi, **T.D.V. İslam Ansiklopedisi**, C.XXXII, İstanbul, 2006.
- ÖZKAYA, Yücel, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994
- ÖZKAYA, Yücel, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.
- PAMUK, Şevket, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1988.
- PINAR, İlhan, **Gezinlerin Gözüyle İzmir XVIII. Yüzyıl**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1996.
- QUATAERT, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu**, çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.
- Şanizâde Ataullah Efendi, **Şânizâde Tarihi**, C.II, Haz. Prof. Dr. Ziya Yılmaz, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2008.
- TABAKOĞLU, Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1985.
- TİMUR, Taner, **Osmanlı Toplumsal Düzeni**, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.
- ULUÇAY, Çağatay, **XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri**, Manisa CHP Halkevi Yayınları, Manisa, 1944.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.III, 2. Kısım, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.
- UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C.IV-I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.
- ÜLKER, Necmi, **İzmir Şehir Hayatını Tehdit Eden Kanun Dışı Eylemler 1688-1740**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1997.
- ÜLKER, Necmi, **XVII. ve XVIII. Yüzyıllar İzmir Şehri Tarihi I. Ticaret Tarihi Antlaşmaları**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- ÜNAL, Neslihan, **Sorularla İzmir Tarihi**, İBB Ahmet Piriştina Kent Arşivi ve Müzesi, İzmir, 2015.

Makaleler

AKDAĞ, Mustafa, "*Celali Fetreti*", **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C.XVI, S.II, Ankara, 1958.

AKDAĞ, Mustafa, "*Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi*", **Ankara Üniversitesi DTCF Araştırmaları Dergisi**, C.IV, S.VI, Ankara, 1966.

AKDAĞ, Mustafa, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu ve İnkısaftı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti*", **Bellekten**, C.XV, Ankara, 1950.

AKDAĞ, Mustafa, "*Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri*", **Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.VIII-XII, S.XIV-XXIII, Ankara, 1974.

AKDAĞ, Mustafa, "*Timar Rejiminin Bozuluşu*", **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C.III, S.IX, Ankara, 1945.

AKTAN, Coşkun Can, "*İltizam Sistemi*", **Türk Dünyası Araştırma Dergisi**, S.LXXI, İstanbul, 1991.

AKTAN, Coşkun Can, "*Osmanlı Timar Sisteminin Mali Yönü*", **Türk Dünyası Araştırma Dergisi**, S.LII, İstanbul, 1988.

AKTEPE, Münir, "*İzmir Hanları ve Çarşıları Hakkında Ön Bilgi*", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 1971.

AKTEPE, Münir, "*İzmir İsyanına Dair Bazı Vesikalar 1727-1728*", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 1955.

AKTEPE, Münir, "*İzmir Şehri Osmanlı Medreseleri Hakkında Ön Bilgi*", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 1972

AKTEPE, Münir, "*İzmir'e Ait Bazı Kitabeler ve Notlar*", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, C.XIV, S.XIX, İstanbul, 1964.

AKTEPE, Münir, "*Osmanlı Devri İzmir Camii ve Mescidleri Hakkında Ön Bilgi*", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, S.IV-V, İstanbul, 1973-74.

AY, Hakan, "*Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve Sebepleri*", **Dokuz Eylül Üniversitesi İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi Dergisi**, C.VI, S.II, İzmir, 1991.

AYDIN, H. Veli, "*Timar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler*", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Ankara, 2001.

BATMAZ, E. Şükrü, "*İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları*", **Ankara Üniversitesi**

DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.XVIII, S.XXIX, Ankara, 1996.

ÇELİK, Bülent, "*XVIII. Yüzyıl İzmir Ticareti Hakkında Düşünceler ve Vezir Hanları*",

Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C.XX, S.XXXI, Ankara, 2000.

ERTAŞ, M. Yaşar, "*XVIII. Yüzyılda Bir Osmanlı Eşkıyası Sarıbeyoğlu Mustafa*",

Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri I, Denizli, 2007.

GÖKÇE, Ali Gökhan, SAKAL, Mustafa, "*Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım*",

Sosyoekonomi Dergisi, C.XXV, S.XXXIV, Ankara, 2017.

GÜNAY, Vehbi, "*Batı Anadolu'da Âyânlık Mücadeleleri ve Bergama Voyvodası Sağancalı Veli*", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.XXI, S.II, İzmir, 2006.

HAZAN, Lourence Abensur, "*18. Yüzyıldan 20. Yüzyıl Başına Kadar İzmir'de Sosyal*

Hayattan Kesitler", **18. Ve 19. Yüzyıllarda İzmir; Batılı Bir Bakış**, Arkas Holding A.Ş., İzmir, 2013.

KURUCA, Nazım, KARA, Hüseyin, "*Osmanlı Devleti'nin Çöküşünü Hızlandıran Mali*

Hadiseler", **Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Ankara, 2009.

MERT, Özcan, "*Keşan Âyânlığına ve Kocabaşılığına Giriş*", **İstanbul Üniversitesi**

Edebiyat Fakültesi Dergisi, S.XLII, İstanbul, 2007.

Mustafa Akdağ, "*Timar Rejiminin Bozuluşu*", **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C.III,

S.IX, Ankara, 1945

ÖZBAY, R. Deniz, "*XVIII. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukata'a Satışları, Malikâne*

Uygulaması (1656-1658)", **XV. Türk Tarih Kongresi**, C.IV-III. kısım, Ankara, 2006

ÖZÇELİK, A. Selçuk, "*Senedi İttifak*", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**,

C.XXIV, İstanbul, 1959.

ÖZDEMİR, Üstündağ Nagehan, "*Âyânlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu ile Balkan*

Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme", **Curr Res Sos Sci**, 4(1), 29-38, 2018.

ÖZDEMİR, Yasin, "*Bir Voyvodanın Ölümü: Kâtipzâde Hacı Mehmed'in İdamı*", **İzmir**

Araştırmaları Dergisi, S.VI, İzmir, 2017.

ÖZKAYA, Yücel, "*III. Selim'in İmparatorluk Hakkındaki Bazı Hatt-ı Hümayunları*",

Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S.I, Ankara, 1990.

ÖZKAYA, Yücel, "*XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-namelere Göre Türkiye'nin İç Durumu*", **Belleten**, C.XXXVIII, S.CLI, Ankara, 1974.

ÖZKAYA, Yücel, "*XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Âyânlıkları Ele Geçirışleri ve Büyük Hanedanlıkların Kuruluşu*", **Belleten**, C.XLII, S.CLXVIII, Ankara, 1978.

PAMİR, Aybars, "*Osmanlı Egemenlik Anlayışında Sened-i İttifak'ın Yeri*", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, S.II, Ankara, 2004.

ÜLKER, Necmi, "*1797 Olayı ve İzmir'in Yakılması*", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.II, S.I, İzmir, 1984.

ÜNAL, Ayhan Afişin, "*XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Cezayir-i Bahr-i Sefid (Akdeniz- Ege Adaları) ya da Kaptan Paşa Eyaleti*", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.XII, Kayseri, 2002.

YORULMAZ, Şerife, "*XIX. Yüzyılda Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir*", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.I, S.III, İzmir, 1993.

Tezler

AYDIN, Muhammed, **Sivas'ta Âyân Aileleri (1740-1850)**,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2011.

BAŞAR, Alper, **Gümilcine Âyânı Tokatçıklı Süleyman Ağa ile Ferecik Âyânı Ali Molla'nın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümetle Olan İlişkileri**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2006.

GEYİK, Gül, **İzmir Su Yapıları (Çeşme, Sebil, Şadırvan)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007.

GÜVEN, Aydın, **Doğu Karadeniz Âyânlığına Kısa Bir Bakış**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1999.

MARTAL, Abdullah, **XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir ve Çevresinde Sanayi ve Ticaret**, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1992.

ÖLMEZ, Yalçın, **Karahisar-ı Sahip Sancağında Âyânlık Müessesesi (1784-1848)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

ŞİMŞİR, Nahide, **İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1730-1792)**, Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1999

İnternet Siteleri

EBREM, Sertaç, "*İzmir'in Tarihi Çeşmeleri, Sebilleri ve Su Yolları*", www.academia.edu

KARASU, Hamit, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlığın Ortaya Çıkışı*", www.academia.edu.

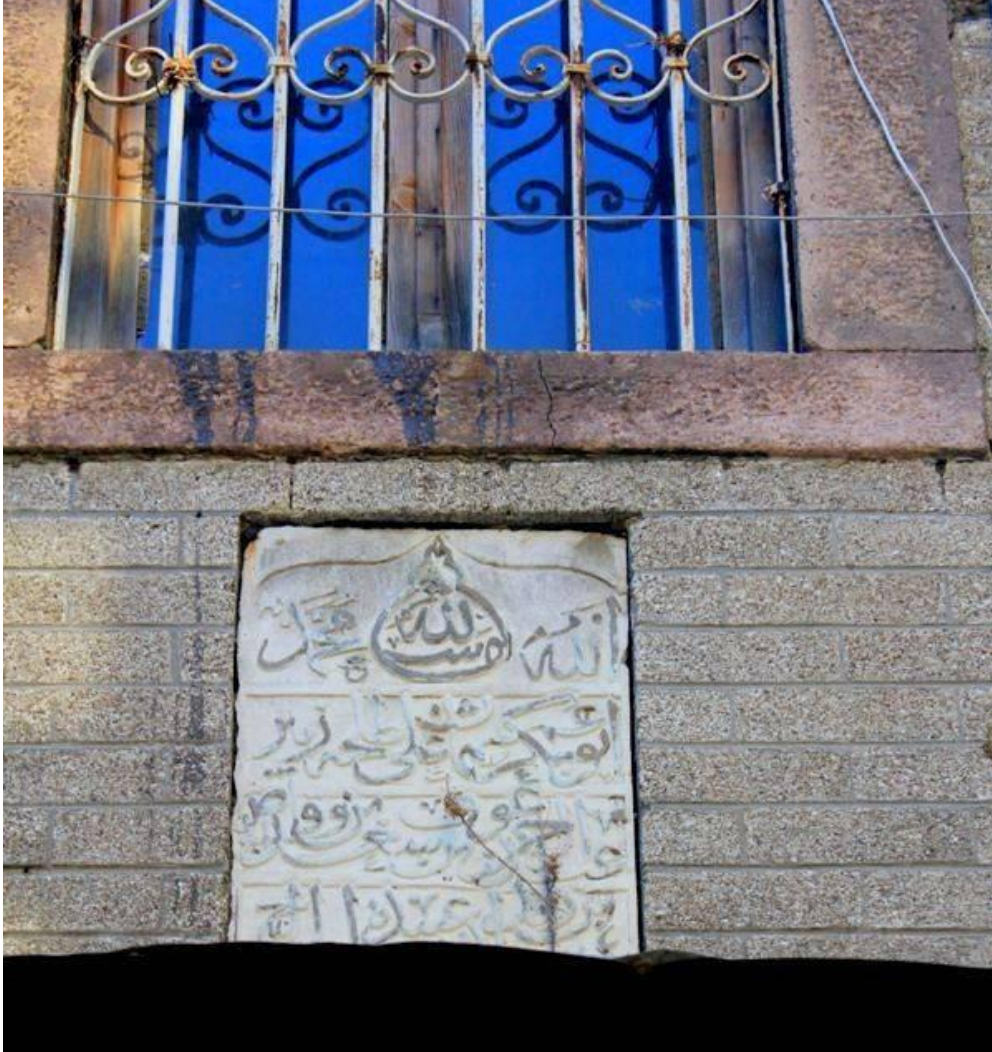
ÖZKAYA, Yücel, *XVII. Yüzyılda Taşra Yönetimine Genel Bir Bakış*, www.tarihtarih.com

ÜRÜK, Yaşar, "*İkiçeşmelik'in Çeşmeleri*", www.kentyasam.com

EKLER

EK 1: Kâtipzâde Ahmed Reşid Efendi Sebili

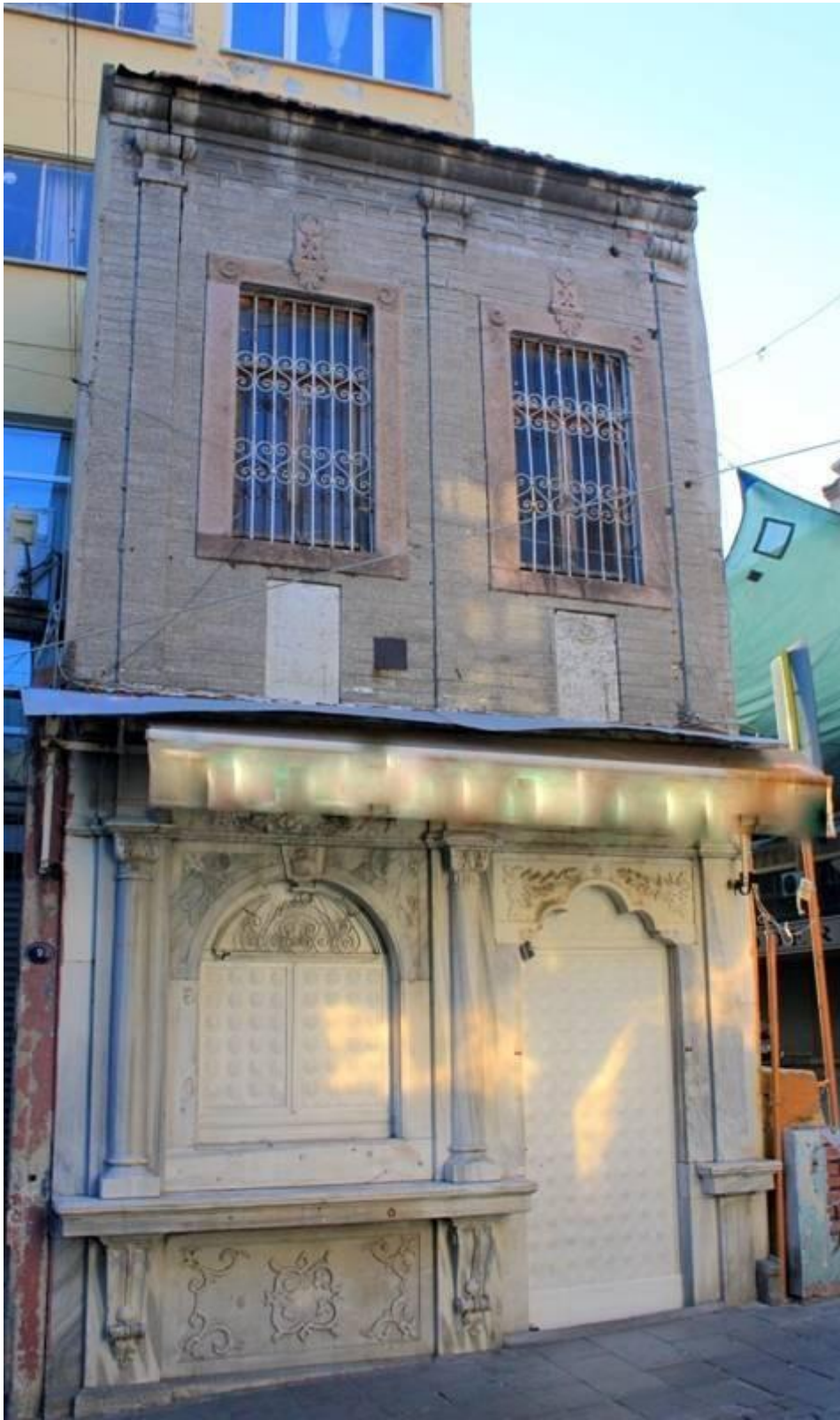

1

2

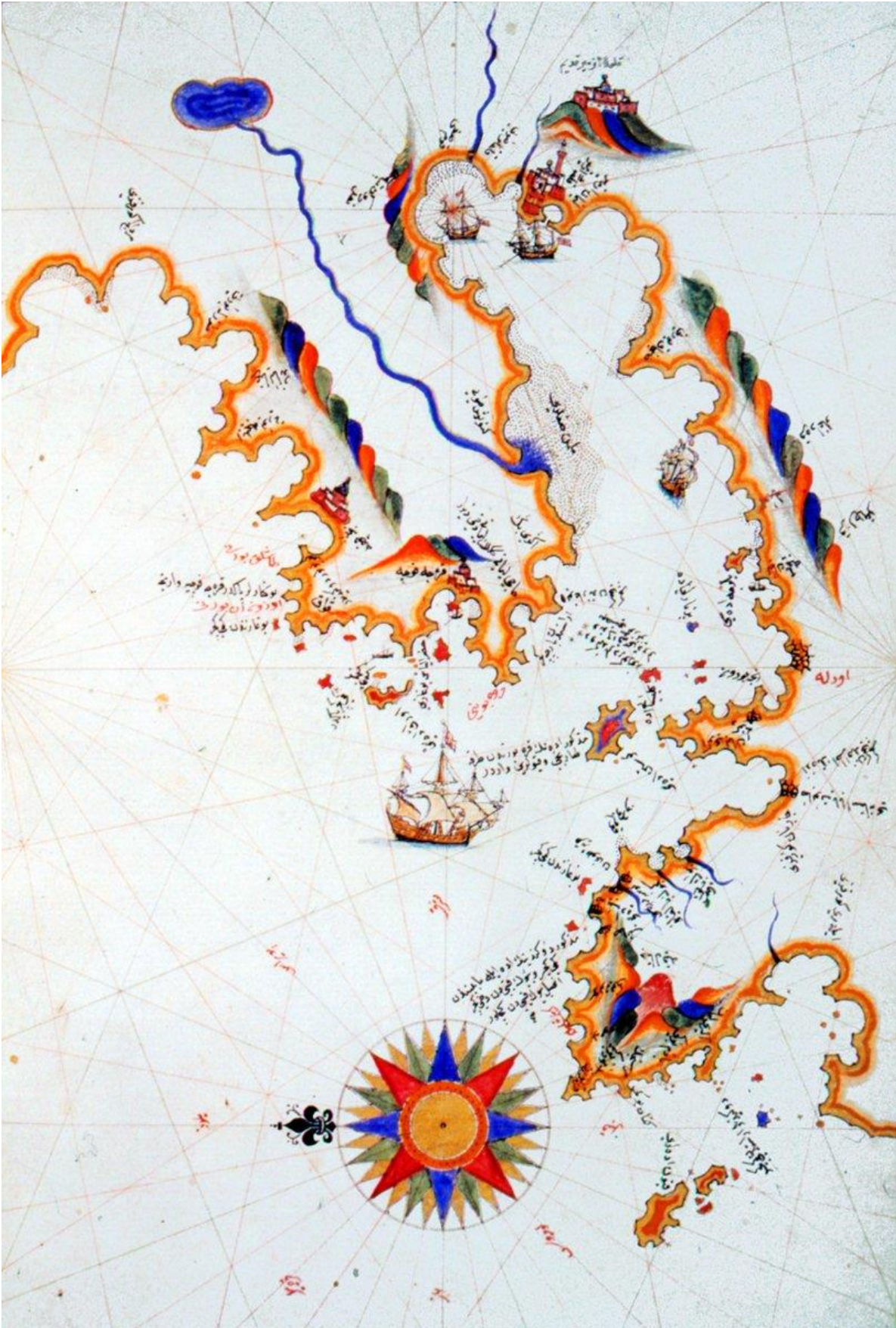

3

EK 2: Piri Reis'in İzmir Haritası

EK 3: Kestelli Caddesi'nde Bulunan Kâtipzâde Konağı

Restorasyon Öncesi

Restorasyon Sonrası

Mucebince Yazıla

İzmir Kadısına ve Dergâh-ı âli kapucubaşlılarından İzmir Voyvodası Kâtipzâde El-hcac Mehmed zîde mecdehuya hüküm ki,

Bâ hât-ı hümayun-u şevketmâkrûn-u şahanem darbhane-i âmirem tarafından zabt ve idare olunan maktua-i cesime-i mîrîyeden voyvodalık-ı İzmir ve mirliva-i sığla ve tevabii mukataası(na) merbut olan İzmir kalemi Gebran Cizyesi ve sığla avarızı ile maen iki yüz yirmi dört senesine mahsuben dahi senevi iki yüz seksen beş bin guruş bedel-i iltizam saiki ile sen ki, kapucu başı-i mumaileyhsin uhdene ihale ve iltizam olunmuş ise de ziyade tahammül derkâr olub eshamına on tam sehime zulmüyle .....talib-i aheri olmak mülâbesesiyle bundan akdemce sadır olan ferman-ı alışanım mucebince sene-i merkûme martından itibaren zikr olunan on tam sehim voyvodalık eshamına ve faizi olan yirmi bin guruş bedel-i iltizam-ı sabıkına zam ile tanzim olunub sen dahi böylece kabul etmekle müceddeden uhdene ika ile voyvodalık-ı mezkuru iki yüz yirmi dört senesi mart ibtidasından yirmi beş senesi Şubatı gayetine değın ve merbut olan cizye ve avarızını dahi yirmi dört senesi muharremi gurreinden ve yirmi beş senesi zilhicce guresine değın iki sene-i kâmile zabt-ü rabt eylemek üzere mâ zam mezkur senevisi üç yük beş bin guruşdan seneteyni altı yük on bin guruş bedel-i iltizam ile tarafına deruhde ve iltizam olunub sen dahi iltizamı kabul birle iltizamı olan meblağ-ı mezburu vakit ve zamanıyla cânib-i mîrî ve ashab-ı esham ve mahallâtına eda ve teslim eylemen şartıyla darbhane-i amireme mümhuruyla temessükü verilmeyin ber minval-i muharrer voyvodalık-ı mezkuru merbut olan cizye ve avarızıyla maen iki sene –i kâmile zabt ve idaresi için bundan akdem emr-ü şerifim ısdar olunmuş idi.

....

4 Muharrem 1223

Haslar Kalemi

موقوفه نوری نعلی و قضا لیدر لایه نعلی

با خط همایون مستحقون ضرخانه عاوه طفتن خط و داده اوزان مقاطعات جیمه میریدن زمانه ضعیف مادرت انباشته اولونه
 خصها و بوده لای ازمیر و میلوا، صفله و توابعی مقاطعه سیله و بوده لای مذکوره مربوط از میری و حاوی او یعنی کولارک نیه و رسته نیه برین
 و نایه ضعیف اغتسب انباشته اولونه از میری زجریه روسی ابله زمانه ضعیف و جابجی محرم غره سنده اولوب کوزک و بوده لای مذکوره برین
 از میری کیده جزمه سیله ضلعه خانی عروسی بوزن اقم ایبوز او تو زرسنه سنه محسوبا و فی درگاه عالی قرونی باشا لیزنه کاتب زاده
 الحاج محمد اغایه در عهد و الزام انشای بوده افکاره و بوده موسی الیاء خندق وضا حرکتی سیله عادتله قیولانه باشا حقه تری در فتره
 اعدام و کافه مخلفات جانب میرین ضعیف او انشای بقیه نیا خدمه دولت علیه دن و ضوا حکامه حوامه همایونده سابقا ساقی صلی بن
 کامل اقری بیج لی بردفعه با ازاده سنیه از میر و بوده فی نصب تعیین اولوب اشید ایبوز او تو زرسنه شیاطی خانانه و کیرت
 و بوده لای مذکوره سنه قومه به محسوبا بقیه منعی مربوط ابله معاً بروجه امانت ضعیف و در بط و اداره و واقع اولون حصول و بقای بی
 هنر بی تحصیل و مخلفات مذکوره به تحفیس الوئی اوزره موسی الیاء عیبه سنه امانه اعال و بر سنده کافه و اولون معیاً بلخاک ایگوره
 محنت معرفت شع و مخلفات باشی و و بوده همی موسی الیه موقبله تحفیس اولونه دی بر قطعه مفردات و فتره و علاوه تقدیم الوئی باشی
 با تقریر خط شریف شاهان و فرمان عالی صادره و تقدیر ناشی بر سوال محرز و بوده لای مذکورک سنه قومه به محسوبا بقیه منعی مربوط ابله معاً
 بروجه سبب امانت ضعیف و در بط و بالجمله اهالی رعایای کافه مظالم و تقدیراتده حفظ و حمایت ابرک اداره و واقع اولونه حصول
 و واردان و بقای بی هنر بی برینده جمع و تحصیل و اخذ و قبض ابروج مخلفات مذکوره به تحفیساً مرضی و تقدیرله معاً در عادت ارسال
 و کلاً تأدیبه و تسبیح ابلک و بر سنده کافه و در دلی معیاً ابلک ایگوره محنت معرفت شع و در حال دولت علیه دن بردفعه مخلفات مذکوره
 بیانش تعیین و بوده لای سابقا جبه خانه عاوه نایلی عادتله همی بیج یک اقری معرفتی و و بوده همی موسی الیه جیمه کامل اقری قورلی و فتره
 کرکی بی تحفیس الوئی بر قطعه مفردات و فتره خیر و ضرخانه عاوه به تقدیم الوئی اوزره قلزمه اقتضاسنه کوره امر شریف اصداری جزمه
 امر و قرانه و قلم عادتله سلطه حضرت لیکدر

OSMANLI ARSIVI	
C.DRB	
33	1630

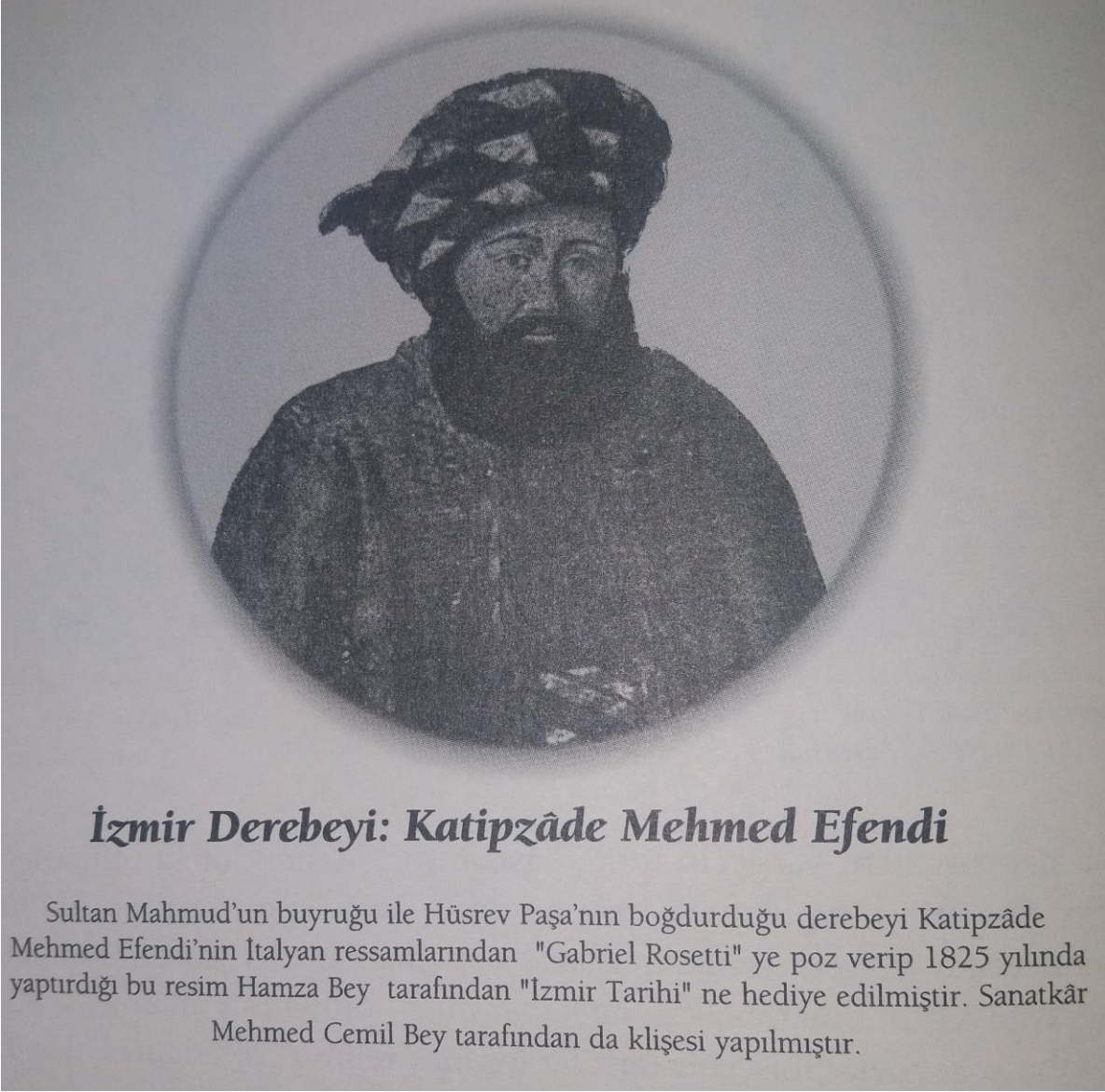
EK 8: Kâtipzâde Konağı

Sonradan restore edilip Hükümet Konağı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

EK 9: Kâtipzâde El-hacc Mehmed Efendi

Raif Nezihi'nin "*İzmir'in Tarihi*" adlı kitabında bulunan, Kâtipzâde El-hacc Mehmed'in resmi.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Nergiz ÇELEN

Doğum Yeri ve Tarihi: Bolu/07.09.1993

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi: Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Yüksek Lisans: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı

Bildiği Diller: İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri:

İLETİŞİM

E-posta: celennergiz14@gmail.com

Telefon: 0546 225 83 29

Tarih: 02.07.2019